TOMI – CONSTANŢA

Primăria cu statuia lui Ovidiu.

MONOGRAFIE ALCĂTUITĂ DE

COL. IONESCU M. DOBROGIANU

PROFESOR.

CU PLANUL ORAŞULUI ŞI
UN INDICE AL STRĂZILOR.

Conţine 21 vederi (afară din text)

CONSTANŢA
TIPOGRAFIA LUCRĂTORILOR ASOCIAŢI
– 1931 –

TOMI-
CONSTANȚA.

MONOGRAFIE ALCĂTUITĂ

DE

COLONELUL IONESCU M. DOBROGIANU
PROFESOR.

Cu planul ORAŞULUI şi un indice alfabetic al străzilor.

CONŢINE 20 VEDERI
(AFARĂ DIN TEXT)

— CONSTANȚA —
Tipografia „LUCRĂTORII ASOCIAȚI"
— 1931 —

Colonel Ionescu-Dobrogianu

In

Amintirea

Părinților

Inchină.

AUTORUL.

Reproducerea oricărei părți din această scriere; precum și traducerea ei în altă limbă, fără învoirea autorului, sunt oprite și urmărite conform legii.

Exemplarele vor fi semnate

Colonel Ionescu-Dobrogianu

CUVÎNT ÎNAINTE.

„Multă vreme la cumpănă au stat cugetul meu a scrie"

Miron Costin.

Mai acum zece ani, cu ocazia primirii vizitei studenților italieni, mi s'a cerut să scriu ceva despre trecutul orașului nostru. Deși in pripă, m'am executat.

La serbările semicentenarului, Primăria în dorința de a scoate o monografie a orașului, ni-a rugat (pe mine și pe d-l I. Georgescu, profesor la Liceul „Mircea"), s'o alcătuim. Prin Aprilie 1928 m'am retras din colaborare, deși 'mi procurasem o bună parte din bibliografie, ba chiar izvodisem materia, de la legenda fondării Tomisului, până la intronarea Imperiului latin în Constantinopol (1204).

Ce-a făcut tovarășul meu de lucru, îl privește (chiar d-sa recunoaște, că: „le présent opuscule est loin d'être irréprochable"), dar municipiul a plătit foarte scump luxul de a avea o cărțulie, în locul monografiei, pe care o visase. Cărticica are ilustrațiuni (la Marvan) și e tipărită pe hârtie de cea mai fină calitate la „Cultura națională". E un „petit guide" — zice chiar autorul — (o copie foarte sumară, bucăți reproduse ad-litteram după câteva lucrări serioase, încolo adrese, tarife, etc.), nici de cum o monografie.

Pentrucă aveam materialul adunat și izvodul croit *„Biruit-au gândul să mă apuc de această trudă"*, după cum continuă să zică acelaș înțelept cronicar. Nu știu întrucât am reușit.

*

Cunosc Constanţa de vre-o patruzeci de ani. Subt ochii mei a crescut şi s'a înfrumuseţat. Prilejul sărbătoririi celor cincizeci de ani de stăpânire românească în Dobrogia, m'a îndemnat să scriu această privire retrospectivă asupra trecutului îndepărtat, dar mai ales asupra celui apropiat al oraşului. Gândesc să adaog pe viitor — dacă nu eu, alţii care vor veni după mine — câte-o părticică la cele ce scriu acum. Timpul şterge cele văzute şi trăite de noi; e bine să le cunoască şi urmaşii noştrii. Dar cugetul meu a mai fost şi altul, ca să arăt ce s'a făcut în oraşul acesta — cu un viitor, pe care noi abia îl întrezărim acum — în aceşti cincizeci de ani. Şi totuşi n'am făcut tot ce trebuia, după sumele cari s'au cheltuit (un miliard lei).

Pe cât mi-a stat prin putinţă şi pe cât m'am priceput, am dat viaţă ţifrelor, care stăteau de vre-o cincizeci de ani îngrămădite prin dosarele comunii. Am tras — cum s'ar zice — linia de hotar: *„până aci — de bine, de rău — atât am putut face, continuaţi voi, urmaşii noştrii şi daţi viitorimii socotelile voastre, nu prin ţifre ticluite, care măsluiesc adevărul, ci arătaţi prin buletine scrise cinstit, cu cât aţi păşit pe calea progresului, ca să puteţi zice, în faţa istoriei, ca şi Ion Ghica:* **„dacă cineva s'ar scula din locaşul lui de veci, aci în Constanţa, peste o sută de ani, cu greu să-i vină să creadă în ce parte a lumii se găseşte“.**

Aşa de mult să se prefacă în bine oraşul acesta, ca şi coasta Mării, până la Balcic. Să nu uităm, că până ce Odesa să se treziască din toropiala, în care a aruncat-o învălmăşala turburărilor bolşevice, noi, cu Constanţa noastră, să-i apucăm înainte cu progresele a câtorva veacuri şi să dăm oraşului (ca staţiune balneară, pe coasta lui de Nord) şi portului nostru (pe coasta de Sud) o dezvoltare, pe care să n'o mai poată ajunge din urmă nici un alt oraş de pe ţărmul Mării noastre Negre. Aşa au procedat altă dată Ruşii. Pentru a da dezvoltare Odesii, au închis gurile Dunării şi au omorât economiceşte Brăila şi

Galaţii. Deosebirea este, că acum Ruşii cu propriile lor mâini au sugrumat Odesa lor.

*

O dare de seamă mai amănunţită şi mai exactă asupra trecutului apropiat al Constanţii ar putea-o face un grup de funcţionari vechi ai Primăriei; ei care au la îndemână toate datele, şi ştiu unde să le caute pe cele care le lipsesc, cunoscând bine mecanismul administraţiei comunale, aşa cum s'a făcut cu câteva buletine foarte bine scrise, datorite secretarului primăriei, d-l Focşa.

Eu am consultat peste treizeci de dosare privitoare la diferitele lucrări de edilitate; dar şi acestea nu erau complecte, aşa că m'am mulţumit cu ce am găsit. N'am pretenţia să fi dat ceva perfect de exact. Am privit chestiunile de edilitate dintr'un punct de privire mai general, fără a putea intra în amănunţimi.

Nu pentru cei de acum — care desigur vor găsi imperfecţiuni şi neexactităţi — am zugrăvit această icoană a progreselor realizate de Constanţa în cei cincizeci de ani de stăpânire românească; ci pentru cei ce vor veni după noi, care cu cât vor fi mai departe, cu atât vor vedea cele ce înfăptuim acum în lumina lo cea adevărată. Aceştia vor aprecia fără patimă valoarea lucrării mele. Ea, ca şi aceia pe care am tipărit-o, sunt acum 34 ani, (Cercetări asupra oraşului Constanţa), vor servi ca dreptar celor ce vor vroi să cunoască progresele oraşului acestuia.

Şi acesta a fost cugetul meu, ca să scriu:

Pentru generaţiile viitoare,
Care nu vor căta pete-n soare.

*

Starea străzilor a fost lucrată de elevii mei, ai promoţiei anului 1928, din toate clasele Şcoalei superioare de comerţ, cărora li-aduc aci călduroasele mele mulţumiri, pentru sârguinţa şi conştiinciozitatea ce au depus, ca ştirile culese să fie cât mai apropiate adevărului.

*

Mă 'ntorc iarăşi la cuvintele dela început ale lui Miron Costin.

„Multă vreme la cumpănă au stat cugetul meu a o da la tiparniţă".

De aceia imprimarea lucrării acesteia a întârziat atât.

COLONEL IONESCU-DOBROGIANU
PROFESOR DE GEOGRAFIE

Ianuarie 1930
Constanţa

BIBLIOGRAFIE

I. *Allard Camille.* Souvenirs d'Orient. La Dobroutcha. Paris 1859. (Un volum).

II. *Analele Dobrogiei.* Director C. Brătescu 1919—1928. (10 volume).

III. *Andrieșescu I.* Arheologia și istoria veche a Dobrogiei. In „Patru conferințe ale universității libere". București 1928. (Un volum).

IV. *Bănescu N.* Les premiers témoignages byzantins sur les Roumains de Danube. (O broșură).

V. *Bănescu N.* Changements politiques dans les Balkans. In „Bulletin de la section historique de l'Ac. Roum." Tom. X.

V. bis *Bănescu N.* La domination byzantine sur les régions du Bas-Danube. Idem. Tom. XIII.

VI. *Baron de Bazancourt.* L'expédition de Crimée. Paris 1856. (Două volume).

VII. *Baron d'Hogguer.* Renseignements sur la Dobrodja. București 1880. (O broșură).

VII bis *Bezdechi St.* „Tristia" lui Ovidiu în românește. (Un volum).

VIII. *Brătianu I. G.* Vicina. Publ „Bul. dela sect. hist. de l'Ac. Roum". Tom. X.

IX. *Brătianu I. G.* Recherches sur le commerce génois dans la Mer Noire au XIII-e siècle. Paris 1929. (Un volum).

X. *Bruzzesi Clelia.* Ovidiu în exil. București 1885. (O broșură).

XI. *Cantemir Dem.* Istoria Imperiului Otoman. București 1876. (Două volume).

XII. *Chalandon F.* Règne d'Alexis I Comnène. Paris 1912. (Un volum).

XIII. *Chalandon F.* Règne de Jean et Manuel Comnène. Paris 1912. (Un volum).

XIV. *Cialicof Goran.* Note din călătoria lui Ewlia-Celebi. Publ. în ziarul „Dobrogia Jună" 1912.

XV. *Diehl Charles.* Justinien. Paris. (Un volum).

XVI. *Dobrogia:* Cincizeci de ani de viață românească. Publicație tipărită cu prilejul semicentenarului. (Un volum).

XVII. *Edrissi.* Géographie. Trad. par Amédée Jaubert. Paris 1836. (Două volume).

XVIII. *Hammer.* Histoire de l'Empire Ottoman. Paris 1835. (18 volume).

XIX. *Heyd.* Histoire du commerce du Levant au moyen-âge. Leipzig 1885. (Două volume).

XX. *Hurmuzaki.* Documente privitoare la Istoria Românilor. Supl. I. Vol. III. București 1887. (Un volum).

XXI. *Ionescu-Dobrogianu Locotenent* Cercetări asupra orașului Constanța. București 1896 (O broșură).

XXII. *Ionescu-Dobrogianu Căpitan* Dobrogia în pragul veacului al XX-lea. București 1904. (Un volum).

XXIII. *Ionescu-Dobrogianu Maior* Dobrogia (Studiu istoric). Publ. Buletin Soc. Reg. Rom. de Geogr. 1911.

XXIV. *Ionescu-Dobrogianu Colonel* Formarea Deltei Dunării. Constanța 1927. (O broșură).

XXV. *Ionescu-Ion (dela Brad)* Excursion agricole dans la plaine dela Dobrodja. Constantinople 1850. (Un volum).

XXVI. *Iorga N.* Istoria Românilor. Trad. din l. germană de Otilia-Teodoru-Ionescu. București 1922. (Cinci volume).

XXVII.	*Iorga N.*	Istoria Românilor prin călători. Ed. II-a. Bucureşti 1928. (Patru vol.).
XXVIII.	*Iorga N.*	Veneţia în Marea Neagră. (Trei br.).
XXIX.	*Iorga N.*	Drepturi naţionale şi politice în Dobrogia. Bucureşti 1928. (O broşură).
XXX.	*Iorga N.*	Chilia şi Cetatea Albă. (Un volum).
XXXI.	*Iorga N.*	Notele unui istoric, relative la evenimentele din Balcani. (O broşură).
XXXII.	*Kanitz.*	La Bulgarie danubienne et le Balkan. Paris 1880. (Un volum).
XXXIII.	*Lelewel.*	Géopraphie du moyen-âge. Paris 1854. (Cinci volume şi un atlas).
XXXIV.	*Lequien.*	Oriens Christianus. (Un volum).
XXXV.	*Moisil.*	Varia. In „Bul. comis. mon. istorice".
XXXVI.	*Moltke (Maréchal).*	Campagnes des Russes dans la Turquie d'Europe, en 1828—29. Paris 1854. (Două volume).
XXXVII.	*Moltke (Maréchal).*	Lettres sur l'Orient. Paris. (Un vol.).
XXXVIII	*Netzhammer.*	Antichitatea în vechiul Tomis. (O broşură).
XXXIX.	*Nisard.*	Oeuvres d'Ovide. Paris 1881. (Un v.).
XL.	*Papadopoulos Vretos.*	La Bulgarie ancienne et moderne. St. Petersb. 1859. (Un volum).
XLI.	*Pârvan V.*	Salsovia (O broşură).
XLII.	*Pârvan V.*	Istoria creştinismului daco-roman. (Un volum).
XLIII.	*Pârvan V.*	Histria IV. (Un volum).
XLIV.	*Pârvan V.*	Inceputurile vieţii romane la gurile Dunării. (Un volum).
XLV.	*Pârvan V.*	Zidul cetăţii Tomis. Analele Acad. Rom. Secţia istorică. Tom. XXXVII. (1914—5).
XLVI.	*Pârvan V.*	Getica (Un volum).
XLVII.	*Pârvan V.*	Dacia. (Două volume).
XLVIII.	*Peters K. F.*	Grundlinien zur Geographie un Geologie der Dobrudscha. Wien 1867. (Un volum).
XLIX.	*Peyssonnel.*	Traité sur le commerce de la Mer Noire. Paris 1787. (Două volume).
L.	*Popa Liseanu.*	Drăstorul. (Un volum).

LI. *Rambaud Al.* Constantin Porphyrogénète. Paris 1871. (Un volum).

LII. *Rousset Camille.* La guerre de Crimée. Paris 1894. (Două volume).

LIII. *Schlumberger.* Nicéphore Phocas. (Un volum).

LIV. *Schlumberger.* L'épopée byzantine. (Trei volume).

LV. *Tafrali O.* Dyonysopolis. Paris 1927. (Un vol.).

LVI. *Tafrali O.* Artă și arheologie. București 1927-9. (Patru numere).

LVII. *Teodorescu.* Din trecutul Dobrogiei. (O broșură).

LVIII. *Toutain J.* L'économie antique. Vol. XX din L'évolution de l'humanité. (Un v.).

LIX. *Vincens.* Histoire de la république de Gênes. (Trei volume).

LX. *Wiszniewski.* La Banque de Saint-Georges. (Un volum).

LXI. *Xenopol.* Războaiele dintre Ruși și Turci. (Două volume).

LXII. *Zeiller.* Les origines chrétiènnes dans les provinces danubiennes de l'Empire Romain. (Un volum).

NOTĂ. — Pentru a câştiga spaţiu, nu mai citez în josul paginei izvoarele împrumutate, ci arăt în corpul scrierii numai numărul lor de ordine din bibliografie. Exemplu: XXVII. III. 315, înseamnă: Iorga: Istoria Românilor prin călători. Vol. III. pag. 315.

CAPITOLUL I

Inceputurile. Tomi. Epoca romano-bizantină.

§ 1. *Tomi pe vremea lui Ovidiu. Romanii.* Este curios, că până la Ovidiu, nici unul din scriitorii antichităţii nu vorbeşte nimic despre oraşul nostru, deşi Herodot (sec. V. a. Chr.) călătorise pe lângă coastele Pontului stâng — aşa numiau cei vechi ţărmul apusan al Mării Negre, pentrucă se afla la stânga celui care eşind din Bosfor plutea către gurile Dunării — nici el nu pomeneşte decât de Olbia, Tyras, Istros şi Mesembria.

Şi totuşi Tomis exista. In veacul VII-lea a. Chr. navigatorii din renumitul oraş al Miletului, aşezat la gura Meandrului (pe coastele Asiei Mici) în căutarea unor ţinuturi noi şi bogate, plăcându-le scobitura aceasta a Mării, bună pentru adăpostul vaselor şi înălţimile promontoriului prielnice a fi apărate, s'au statornicit aci şi au întemeiat o aşezare omenească.

Acum, fie că în graiul localnicilor trăia încă legenda ciopârţirii lui Absyrthe:

„Inde Tomis dictus locus hic, quia fertur in illo
„Membra soror fratris consecuisse sui" (Trist. I. X.)
„Tomis fu deci numit locul acesta, căci, după poveste,
„Pe al său frate aici sora-l taie în bucăţi"
(VII bis. 101)

fie din cauza ţărmului foarte dentelat pe atunci şi tivit de stânci colţoroase, coloniştii milezianii i-au dat oraşului numele de Tomis, care vine dela cuvântul grecesc τέμνω = tai, deci Tomis = tăiat, scobit.

Multe şi de mulţi s'au scris asupra lui Ovidiu; lucrările d-lor C. Blum (Cauzele relegării lui Ovidiu; în „Analele Dobrogiei" IX. 2 p. 121) şi St. Bezdechi (VII bis) rămân de toată greutatea pentru cunoaşterea Tomisului şi a vieţii nefericitului exilat în el. Eu n'am de adăogat decât foarte puţin relativ la statuia ce împodobeşte cea mai importantă piaţă a oraşului nostru. Opera sculptorului Ettore Ferari, concetăţean cu poetul (din Sulmona) a fost ridicată în 1887.

Dacă Tomitanii, care au venerat foarte mult pe poet în viaţă, ar fi vrut să-l comemoreze după moarte cu o statuie, desigur că tot pe locul unde se află acum i-ar fi ridicat-o. Aci trebuie să fi fost *forum*, despre care Ovidiu vorbeşte într'una din elegiile sale:

„Dantur et in medio vulnera saepe foro".

(Trist. V. 10 vers. 44).

„Incă adesea în for, până la sânge se bat".

(VII bis. 189).

Este cel mai nemerit loc pentru o piaţă publică (forum); aşa cred să fi fost la Romani, tot aşa şi la Byzantini (agora). Turcii au respectat această piaţă (meidan).

Pe piedestalul pe care l-am ridicat, şi de care poetul nu avea nevoie, pentru a putea privi peste veacuri, stă scris epitaful dorit de el:

„Hic ego qui jaceo tenerorum lusor amorum
„Ingenio perii Naso, poeta meo
„At tibi qui transis ne sit grave quisquis amasti
„Dicere, Nasonis, molliter ossa cubent

(Trist. III. vers. 73—6)

„Eu, care-aici odihnesc, Nasone al dulcilor dragosti
„Bard neferice, pierii jertfă talentului meu.
„Tu, trecător, dacă şi tu iubit-ai vreodată, nu-ţi cadă
„Greu de a spune: tihnit osul să-ţi fie, Nasone.

(VII bis. 83.)

Cum trebuie să fi fost oraşul acesta, în care Ovidiu şi-a trăit cei din urmă ani ai vieţii lui (8—17)?

Undeva el ni spune, că Tomis era apărat *„doar printr'un scund meterez şi prin poziţii fireşti"* (VII

bis. 188) şi că *„avea şi o poartă"*. Nici că se putea să nu fi fost întărită — cred dela întemeierea ei — această colonie grecească în mijlocul sălbatecilor Geţi. Deci puţină descriere topografică se impune pentru lămurirea cestiunii:

Constanţa este aşezată pe o lespede de piatră calcaroasă, inclinată dela Nord către Sud, peste care s'a aşternut un strat de pământ galben (loess), care înainte vreme trebuie să fi fost cu mult mai gros şi se termina la ţărm prin faleze înalte şi prăpăstioase. Apele ploilor au tot subţiat loessul. Ţărmul de Miazăzi şi Răsărit era tighelat de stânci înalte, colţoroase. Valurile li-au ros şi li-au ştirbit; dar altădată trebuie să fi fost mult mai înalte şi mai amenințătoare pentru corăbieri. Acum sunt acoperite de bulevardul cel nou; totuşi stânca se vede şi azi prelungindu-se în colţul, unde se ridică măreţul cerc militar „Regele Carol I".

Este dovedit prin ruinele ce s'au descoperit în Mare — şi din care unele se mai văd, când pluteşti cu barca pe vreme liniştită împrejurul ţărmului — că Tomis se prelungea spre Sud şi Est; ba chiar regretatul V. Pârvan a găsit în baia „Duduia" — la o depărtare destul de apreciabilă — urmele unor construcţiuni vechi în prelungirea liniei ţărmului, care ar fi umplut toată plaja aceasta.

Câte-o fi ştiind baza de coloană, ridicată pe ţărm, lângă farul vechiu! Văduvită, ea cântă simfonia tristă din trecutul acestui colţ al măreţului Tomis. Dar cine are vreme să-i asculte cântecul lebedii!

In cotlonul portului apa bătea pânăla picioarele falezei, destul de înaltă — după cum se vede şi azi — iar pe locul ocupat de palatul municipal era, până mai acum 30—40 ani, o râpă care începea din piaţa „Independenţii" şi cobora în port. Era singura parte vulnerabilă a Tomisului, accesibilă pentru un inamic venit de pe Mare şi care, debarcat la ţărm, ar fi putut să nu urce coasta pieptiş.

Aşa dar de jur împrejur ţărmul foarte înalt şi abrupt, tivit de două părţi de stânci colţorate; iar în

fundul golfului malul peste putinţă de urcat, garantau apărarea oraşului împotriva unui atac venit de pe Mare. Aşa trebuiesc înţelese cuvintele lui Ovidiu *„că oraşul era apărat prin poziţii fireşti"*. Deci întăriri pe aici, nu erau şi nici nevoie de ele oraşul nu avea. Era apărat prin poziţii fireşti. Aşa crede şi Pârvan (XLV. 428).

Numai dinspre uscat îl proteja *„un zid nu tocmai 'nalt, având o singură poartă"* (XLV. 431). Zidul de pe timpul lui Ovidiu era acelaş cu cel descoperit de Pârvan? Eu cred, că nu; şi sunt împuternicit a' crede, din două motive: că zidul descoperit este cel despre care vorbeşte Procopiu, c'a fost ridicat acum dintâi *din temelii* (XLV. 437) şi al doilea din observaţiile mele personale, trase din constatările pe care le fac de 40 de ani, decând locuiesc în Constanţa.

Vor părea cam îndrăzneţe aceste constatări ale unui smerit cercetător, dar ele sunt întemeiate pe fapte văzute.

Incepând dela coasta răsăriteană (sala „Elpis") şi până în fundul golfului (în dreptul atelierului c. f.) aproape toate clădirile sunt construite peste ruinele (destul de groase) ale unui zid vechiu foarte solid. Am urmărit spusele mele la clădirile: General I. Vlădescu, Doctor Calcef, M. Vlădescu (spălătorie chimică), Pomerantz, Gh. Riga (unde se văd şi azi, în pivniţă), pânăla hala „Unirea". Apoi s'a constatat că mai există la clădirea Damadian (str. Traian) şi chiar templul evreiesc îşi are fondaţiile aşternute peste urmele unui zid vechiu. Bănuesc, că întăririle de pe timpul lui Ovidiu începeau dela prăpăstiosul ţărm al Mării şi se sprijineau la râpa despre care vorbirăm, că cobora în port în dreptul atelierului c. f.

Ceva mai mult, Pârvan a descoperit pe locul ocupat acum de Primărie, urme (foarte multe şi destul de groase) ale unor construcţiuni vechi. Eu le identific cu nişte turnuri de pază, care apărau singura parte vulnerabilă, de pe vremea lui Ovidiu, contra unui atac venit de pe Mare. Şi atunci poarta despre care vorbeşte poetul, nu trebuie identificată cu cea

descoperită de Pârvan, în uşa Comandamentului Diviziei IX-a. Aceasta făcea parte din întăririle de pe vremea lui Justinian (după cum vom vedea). Poarta lui Ovidiu trebuie căutată pe undeva pe traseul zidului ce descrisei. Eu bănuesc, că trebuie să fi fost pe strada Traian, între liceul vechiu şi piaţa „Independenţii" (ipotetic: încrucişarea străzii Traian cu Petru Rareş).

*

După izvoare mai noui, ştim că pe la mijlocul sec. III-lea a. Chr. Tomitanii uniţi cu Byzantinii bat pe Callatieni aşa de cumplit, încât aceştia nu s'au mai putut ridica niciodată la înflorirea din trecut (XLV. 425), iar în locul lor se ridicară Tomitanii. Oraşul nostru bate monedă cu chipul lui Mitridate, ca şi Istria şi Callatis (III. 22 şi 24 şi LV 16). Iar pe timpul cuceririlor lui Byrebista, la Marea Neagră (jumătatea sec. I. a. Chr.), Tomi era o cetate de mult şi desăvârşit întărită, încât putea fi apărată de 40 străjeri subt doi comandanţi. (XLV. 426).

*

Trăia încă Ovidiu în Tomis, când Tiberiu (a. 15) întemeiază, pentru apărarea ţinutului dela gurile Dunării, un comandament militar, numit „Prefectul malului Mării" (praefectus orae maritimae), un adevărat guvernator (civil şi militar), care atârna de cel din Moesia.

După alţi 31 ani, adică la 46, Claudiu desfiinţând regatul Traciei, preface toată ţara din dreapta Dunării în pământ roman; iar malul fluviului este păzit de „auxiliarii", adică de soldaţi de alte neamuri. Aceasta ţinu până pe timpul lui Domiţian (a. 86), sub care ţinutul devine provincie romană, iar paza frontierii se face cu „legionari". Tot el desparte cele două Moesii.

Abia se încheie secolul şi Tomis ia înfăţişarea unui oraş roman, mai ales că după ce Traian bate pe Saci la Tropaeum (unde puse să se ridice — în a. 108-9 — măreţul monument dela Adamclissi XLVI) şi supuse pe Daci, uneşte printr'o şosea Marciano-

polis (Devnia) cu Noviodunum (Isaccea) cu ramificaţii în toate părţile Dobrogiei. Oraşul nostru capătă din ce în ce mai multă însemnătate, devenind capitala oraşelor pontice apusene (XLV. 431).

Nu puţin au contribuit la romanizarea Tomisului guvernatorii Moesiei inferioare — dintre care unii ni sunt cunoscuţi, după inscripţiile lapidare — ca: Flaviu Sabin (a. 43-9), Emilian, Pomponiu Piu şi Plautiu Elian; ba Tulliu Gemin a venit chiar în Tomis, în a. 54, unde a primit o delegaţie de fruntaşi istrieni, cărora li-a întărit drepturile lor vechi de a pescui în Dunăre (XLIV. 78-87).

Afară de Dacii romanizaţi trăitori în Tomi, ca Apollonius Dadae şi Mama Dadae, Pia şi Daciscus (fraţi), Tiberius Claudius Mucasius, Gladiatorul Skirtos Dakesis, au mai venit aci şi colonişti din Italia (Aquilea) şi din Ratiaria (Arcer), apoi din Asia (C. Antonius Eutychès), cum şi negustori din Asia mică, din Siria şi din Egipt, ca şi Greci din Tyras, Olbia şi Byzanţ (Aurelius Sozomen. XLIV. 114-156). O lume împestriţată venită din toate părţile Imperiului roman era atrasă de comerţul oraşului şi de bogăţia regiunilor învecinate.

Tomis se înfrumuseţează cu o mulţime de construcţiuni de piatră şi de marmoră, făcute în cinstea lui Traian, a lui Adrian şi a Antoninilor. „Temple mari, cu totului tot de marmoră, din aceste vremuri s'au găsit în ruinele vechiului Tomis“ (XLIV. 183). Ba Adrian chiar a vizitat oraşul nostru, cu prilejul trecerii sale spre gurile fluviului, după cum dovedeşte o piatră găsită aci şi care poartă inscripţia: „Hadriano, ordo populusque Tomitanorum“ (C. I. L. III. 1 No. 765; în LXI. ed. III. vol. I. 208 şi XLIV. 188).

Că în Tomi trebuie să fi fost un hipodrom se adevereşte dintr'o inscripţie găsită în oraş şi care ni vorbeşte de luptele cu taurii, în care un vechiu toreador numit Attalos şi-a găsit moartea (XLIV. 186).

„Pe drumul Mării veniau din Grecia şi din insulele greceşti — nu numai vinuri şi untdelemn şi ştofe şi diferite alte fabricate frumoase de aramă,

fier, argint, fildeş, aur, sticlă, ori de pământ ars — ci venia şi multă marmoră pentru oraşul nostru" XLIV. 188), unde s'au găsit foarte multe statui, coloane şi frontoane pe la clădiri.

Mă gândesc la risipa ce s'a făcut cu aceste documente ale trecutului Constanţii, când în numele ştiinţei s'a furat şi cărat prin muzeiele apusului cele mai frumoase statui şi pietre cu inscripţiuni. Mai ales după războiul Crimeiei a fost o goană nebună după asemenea podoabe, care s'au risipit pe unde n'au nici o însemnătate. Azi mai lesne poţi studia trecutul Tomisului la Britich Muzeum, în Luvru sau la Metz; pe câtă vreme aici aceste rămăşiţe ni-ar vorbi despre viaţa şi gradul de civilizaţie, despre cultura şi arta înaintaşilor noştrii. Căci „unde amuţeşte istoria, vorbeşte piatra",—zice undeva d-l Andrieşescu.

Dar despre acest vandalism şi noi avem partea noastră de vină. Cu multă greutate căpitanul portului abia a putut să scape din mâinile unui constanţian o foarte frumoasă bucată de marmoră vânătă. Este jumătatea unui fronton care poartă o inscripţie târzie bizantină. Vroia concetăţianul nostru să-l prefacă în trepte de scări. Şi acum stă în curtea căpităniei portului. Dacă ne gândim că un bloc aşa de mare (2 m) era numai jumătatea unui fronton, cât de mare trebuie să fi fost faţada clădirii, pe care fusese aşezat?

Numai vorbesc despre chiupurile peste măsură de mari (poate sta omul în picioare) — în care se păstra untdelemnul — şi de care se găsesc foarte multe în coprinsul Constanţii, pentru a ni face o ideie de întinsul comerţ de altădată în portul nostru.

In schimbul produselor greceşti, corăbiile încărcau de aci grâne (aşa de căutate în ţinuturile suprapopulate din Sudul Europei[1]); apoi piei, blănuri, miere, ciară, aur (din Transilvania) şi sclavi.

1] D'abondantes cargaisons de grains de la Scythie étaient chaque année debarquées au Pyrée (LVIII. 63).

Mai ales în plin secolul III-lea, până la năvălirea Goţilor, Tomi intensificase comerţul cu răsăritul mediteranean. Byzanţul era un **emporium** (antrepozit de mărfuri) între Egipt şi oraşele pontice.

„Les Grecs avaient gardé avec les villes de l'Euxin leurs rélations d'autrefois; ils sont maintenant les intermédiaires du négoce avec les

„Din Pontul Euxin soseau cirezi de vite, sărături, miere, ciară, piei şi cereale“ (Polybe IV. 38 în LVIII pag. 204).

Odată cu pacea care ţinu două veacuri (dela Nerone a. 68 până la Claudiu 269) Romanii introduseseră şi civilizaţia lor, la adăpostul fortificaţiilor care fură complectate şi mai solide acum. Tomis devenit capitala oraşelor pontice se înfrumuseţează în interior cu construcţiuni publice şi private, cu statui ridicate în onoarea Impăraţilor sau guvernatorilor protectori.

*

Când Goţii, pe vremea lui Claudiu (269) încercară să cucerească Tomis, ei sunt respinşi mulţumită întăririlor cetăţii (XLV. 435; LXI Ed. III. I. 214 şi XXVI. I. 76).

Zosimus (I. 42) ni spune că Goţii ar fi venit pe Mare şi atunci se explică pentru ce au încercat în zadar să atace oraşul inespugnabil de această parte şi apoi s'au îndreptat spre Anchialos.

Dintr'o inscripţie descoperită în Tomis (XLV. 435) se dovedeşte, că curând după atacul acesta, sub auspiciile Impăratului Diocleţian şi cu supravegherea lui

---

grands centres commerciaux de l'Orient. Alexandrie occupe dans ce commerce une place toujours plus considérable. Sous l'égide de Rome, Byzance s'impose toujours davantage comme emporium du négoce entre l'Egypte et les cités pontiques. Avec les Grecs, les Orientaux d'Egypte et de Syrie fréquentent aussi à cette époque le littoral de la mer Noire; **il y avait à Tomi** un οἶκος (maison de commerce) τῶν 'Αλεξανδρέων" (IX. 28).

Sarea forma un important obiect de comerţ. Se extrăgea din lacurile ţărmurene sărate — ni spune Strabo (XI. 14 § 8).

Când am luat în stăpânire Dobrogia am găsit un monopol al sării provenită din lacurile Gargalâc, Caraharman şi Duingi. Noi am păstrat vre-o 20 ani acest monopol, punând aci pază militară.

Desigur că Turcii au moştenit această stare de lucruri dela înaintaşii lor Genovezi; iar aceştia dela Mileziani, care exportau sarea, aşa de trebuincioasă în Sudul Europei, prin porturile Pontului Euxin, între care va fi fost desigur şi Constanţa.

Cu peştele sărat sau afumat se făcea din cea mai adâncă antichitate un comerţ destul de întins, mai ales că sarea necesară era foarte la îndemâna pescarilor.

«Sur les côtes du Pont Euxin les industries qui permettent de conserver le poisson, en le salant, prirent un grand essor et durent une partie de leur prosperité». (LVIII pag. 160). In fruntea acestor porturi a fost la început Istria, apoi Tomi. Pescăriile Pontului — mai ales cele dela gurile Dunării — erau cele mai renumite din tot Orientul — ni spune Strabo (XII. 3 § 19; in LVIII. 138).

Statuia de marmoră a unui cetăţean din *Tomi*. Sec. II-III d. Chr. XLIV.

C. Aurelius Firminianus *„dux limitis Scythici"*, orașul civitas Tomitanorum clădește din nou o poartă specială numită praesidiaria. Așa că acum el avea două porți. (XLV. 435).

*

Știm că prin noua organizare a Imperiului roman sub Diocleţian, la a. 297, ţinutul dela gurile Dunării forma o provincie separată de Moesia de jos; ea s'a numit Scythia minor a cărei capitală era Tomis.

Administrația civilă în capul căreia se afla un „Praeses" era deosebită de comandamentul militar încredințat unui „Dux limitis provinciae Scythiae". (C. I. L. III. 1. No. 764 în XXIII. 45).

Trei veacuri de pace și civilizație romană, Tomis devenit capitala unei provincii, ne îndreptățesc să credem, că nici un alt oraș de pe coasta apusană a Pontului nu-l întrecea în podoabe și în bogății, cu palate și temple mărețe, de vom judeca numai după câteva resturi arhitectonice foarte fin sculptate.

Priviți fineța de sculptură a statuiei, pe care o reproduc după lucrarea lui Pârvan (XLIV) și vă veți încredința la ce perfecțiune ajunsese arta în Tomisul secolului III-lea. *(Fig. 2)*.

*

§ 2. *Epoca bizantină,* care începe cu Constantin cel mare (306-337). Tomis se află în epoca lui de continuă dezvoltare. Impăratul creștin îl mărește până la noua încingătoare — despre care vom vorbi — întărită pe timpul lui Justinian.

Noul cartier adăogat Tomisului a fost numit Constantiana, după numele unei surori a Impăratului. Așa se explică pentru ce Hieroclès, foarte apropiat timpului (începutul sec. VI-lea 535) scrie în Synecdemul său: Tomis și Constantiana; și, când Procopiu (De aedif. IV. 11) spune, că Justinian a pus să se întărească și Constantiana, el mărturisește un adevăr[1]).

1] Procopiu pomenește printre restaurările lui Justinian atât Tomis cât și învecinata sa Constantiana [De Aedif. ed. Haury. IV. 11. p. 149, 17 (Τόμις) și IV. 11. p. 148. 36 (Κωνσταντιανά). XLV. 422. Tot acolo o lămurire, că Tomi și Constantiana erau două orașe învecinate.

Impăratul scriitor Constantin Porphyrogenitul în lucrarea sa„ De thematibus“, încă pomeneşte de două oraşe (sec. X-lea), adică două cartiere alăturate: Tomis şi Constantiana.

Este de admis — după inscripţiile descoperite de V. Pârvan — că Tomis — Constantia ar fi fost împărţită în şase cartiere, după numele celor şase triburi mileziane conlocuitoare: Οἴνωπες, Αἰγικορεῖς, Ἀργαδεῖς, Ὅπλειτες, Γελέοντες şi Βωρεῖς, cu organizaţie religioasă, ba poate chiar şi administrativă autonomă (XLVII. I. 274-5).

Zosimus (IV. 40. 1-5) ni povesteşte, că pe la a. 386 Teodosiu I adunase lângă Tomi — *„în afara întăririlor"* — o ceată de barbari federaţi şi că comandantul garnisonei din Tomis, Gerontius, nemai putând suporta provocările lor continui, îi atacă şi îi decimează; iar cei scăpaţi din luptă se refugiară *într'o basilică extra-murana* (XLV. 436). Insemnează că mai era o biserică, (de sigur cea episcopală). Fi-va fi fost acest comandant, episcopul Gerontiu, care tocmai păstorea pe atunci în Tomis? Unii bănuesc, că el ar fi fost.

*

Apogeul măririi lui, Tomis îl atinse sub domnia lui *Justinian* (527-65). Din îndemnul şi din ordinele lui s'au ridicat întăririle descoperite de Pârvan şi de care ne vom ocupa pe larg.

Cercetările făcute de el au statornicit neîndoios traseul lor dintre ţărmul răsăritean şi comandamentul Diviziei IX-a. Eu le voiu complecta — ipotetic — între Divizie şi coasta apusană, după cele ce ştiu din văzute.

Pe promontoriul care domină râpa, cu şoseaua de acces în port, de lângă Şcoala navală, erau până mai acum 40 de ani ruinele unui turn de pază *(a se vedea fig. 3)*. In zidăria lui am descoperit o prea frumoasă piatră funerară de marmoră, pe care am trimes-o Muzăului din Bucureşti. Ea reprezintă o femeie nobilă din Tomi cu un căţeluş în braţe. E reprodusă în cartea lui Pârvan. „Inceputurile...." la

pag. 170. Aflarea ei în zidăria turnului se explică prin aceia, că Tomitanii găsindu-se în pragul unui pericol, au dărâmat şi întrebuinţat bucăţi arhitectonice, monumente, coloane şi chiar statui, pentru a pune cetatea la adăpostul primejdiei.

Bănuesc, că dela această a doua râpă (al doilea punct slab de apărat) se începeau nouile întăriri ale oraşului. Un turn — ca şi cel dela Primărie — străjuia ameninţător la marginea prăpastiei. De aci zidul trebuie să se fi continuat până la Divizie, dar a fost distrus de numeroasele linii ferate ale gării şi de traseul şoselei.

In săpăturile din faţa Diviziei s'a dat de urmele întăriirilor romane şi de o poartă (foarte probabil cea praesidiaria); apoi s'au continuat prin curtea comandamentului, până la turnul construit de breasla măcelarilor, de lângă Grand Hôtel. De aci încolo, cu greu s'ar putea urmări continuitatea lor, din cauza clădirilor suprapuse; totuşi s'au găsit resturi prin pivniţele casei Câncef, pe subt casa fostă a Doctorului Zisu (str. Dragoş-Vodă cu Mircea) şi se termină la ţărmul Mării ce se prăbuşeşte acum.

Pe această latură de întăriri, pe undeva spre Răsărit de turnul măcelarilor, trebuie să fi fost vreun alt turn construit cu cheltuiala unui trac, Muca.... (inscripţia este ştirbită, aşa că cuvântul nu e întreg). De aceia şi satul din dreptul acelui turn s'a numit „Vicus turris Muca...". Este Anadolchioiul.

Frontul întărit, frânt în unghiu drept la Divizie, avea o dezvoltare de peste un kilometru. Zidul — după porţiunea descoperită — era gros de 3 $^{m.}$ 10. Dacă trebuie să ne luăm după întăriri similare (Istria. In „Boabe de grâu" X. 586), înălţimea lui trebuie să fi trecut de 6 m., cu o banchetă pentru apărători, care se suiau pe nişte trepte de piatră interioare. Dacă şi aici — ca şi la Istria — turnurile erau aşezate din 30 în 30 metri, atunci cetatea Tomisului număra (cu cele extreme) treizeci şi cinci. Resturile turnului de la şcoala navală sunt mărețe (după cum se văd în gravură), cu tot timpul care li-a măcinat şi mâna omului care li-a distrus.

Zidul înconjurător era precedat de un şanţ larg de 15-20 m. El se îmbina cu valul cel mare de pământ, numit „al lui Traian“. Acum Bulevardul Regele Ferdinand, până în faţa spitalului comunal este aşternut pe urmele acestui şanţ; dar bătrânii îl ţin foarte bine minte. Acum 35-40 ani el era destul de pronunţat; aşa l-am apucat eu în 1890, când am venit aici.

Cimitirul Tomisului era înafara cetăţii, unde se ridica şi biserica extra-murana. Numeroase morminte s'au descoperit pretutindeni între şcoala navală şi cazarma infanteriei. Ele ni dovedesc, că Tomis păgân şi Constantiana creştină nu s'au întins dincolo de întăriri.

Să nu se confunde cele scrise acum, cu întăririle turceşti, care erau mai în interior, după cum vom vedea.

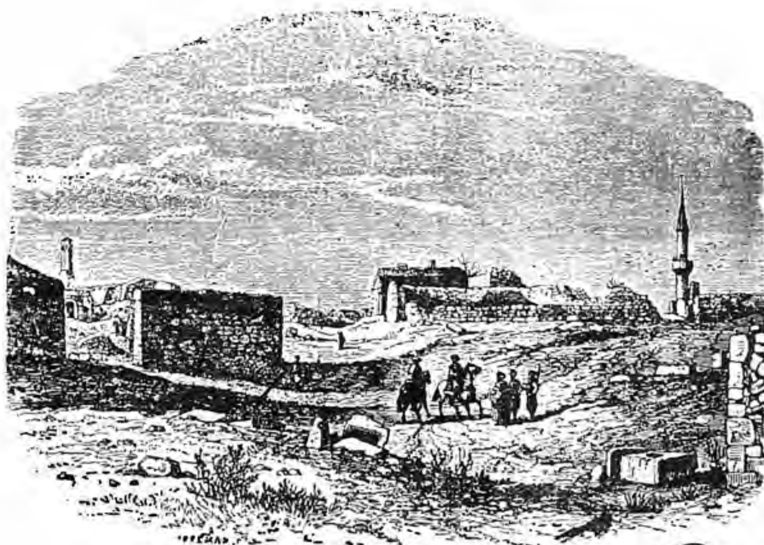
Pe timpul lui Justinian găsim ca comandant al Scythiei minor, (στρατηλάτος) pe Baduarius (V bis. 3).

*

După puţinele rămăşiţi de fondaţii ce s'au descoperit, interiorul oraşului este imposibil de reconstituit. Atâtea viscole năpraznice s'au abătut asupra lui; de atâtea ori a fost făcut una cu pământul, că din vechia măreţie a Tomisului abia dacă a mai rămas piatră peste piatră, grămezi de ruini străjuiau oraşul; dar şi acestea au fost furate înaintea venirii noastre aici. Gravura lui Camille Allard *(Fig. 4.)* vorbeşte îndeajuns.

Când citesc halul de ruină, în care găseşte Constantinopolul călătorul francez. Pierre Gilly în 1529 (şi nu era decât după 76 de ani dela cucerire), mă poartă gândul înapoi dealungul celor treisprezece veacuri de năvăliri şi distrugeri, ce s'au năpustit asupra Constanţii, după Justinian şi până la domnia Regelui Carol I.

Voi complecta prin închipuire aceia ce ni lipseşte. Mai întâi va trebui să îngroşăm istmul din piaţa Independenţii, complectând plaja „Duduia“, până la ruinele găsite de Pârvan în Mare.

PORTUL CONSTANTA ÎN 1855. (După Camille Allard). Priveşte
(Se vede pe coastă drumul franțuzesc). gravura de jos

ORAȘUL CONSTANȚA ÎN 1855. (După Camille Allard)
(La ~~Dodvoutchs,~~) Dobroutcha

Priveşte gravura de sus

Planșe și tipar E. Marvan

Ca formă (un triunghiu) şi ca relief, Tomis avea foarte multă asemănare cu Byzanţul; nici ca dispoziţie interioară nu cred să se fi deosebit mult. Biserica episcopală, trebuie că Turcii (după datinele lor) s'o fi transformat în geamie. Aşa au procedat cu toate locaşurile creştine de închinare din Constantinopol, care după spusele călătorului evreu din secolul XII-lea, Benjamin de Tudèle, „avea atâtea biserici câte zile sunt într'un an". Toate, dar absolut toate, au fost prefăcute în giamii. Este ştiut, că în 1822 Sultanul Mahmud II-lea a reclădit giamia de jos pe temeliile alteia mai vechi *(Fig. 5)*, care de sigur erau acele ale fostei episcopii a Tomisului. In faţa episcopiei (piaţa Independenţii, inclusiv tot triunghiul de clădiri din faţa geamiei) era forum sau ἀγορά, la Byzantini. (Cine ştie, dacă cumva nu s'a numit „forum Constantini", după numele Impăratului?).

Dacă se afla la locul ei piatra cu inscripţie, ce s'a găsit alături de fondaţiile, unde a fost la început statuia lui Ovidiu, atunci pe locul acesta, în mijlocul forului, se înălţa statuia ridicată lui C. Prastina Messalinus, guvernatorul Moesiei, de pe la anul 244-9 (XLV. 442).

Prin preajma forului — alături sau în prelungirea lui — trebuie să fi fost hipodromul. Aci între Episcopie, Forum şi Hipodrom era concentrată toată viaţa publică a Tomisului.

Din Forum radiau către periferie două strade: Via principalis (marea stradă centrală, mesé, după felul celei din Byzanţ) trebuie să se fi aşternut peste o parte a străzii Traian şi eşia din oraş pe poarta praesidiaria, aşezată de noi — hipotetic — în faţa Diviziei, ducea la Callatis. Mesé era nervul vieţii economice a Tomisului, care după însemnătatea lui comercială va fi avut prăvălii cu prispe late, cu acoperişul de sticlă (bezesten [1]). A doua stradă pornea tot din Forum şi eşia pe poarta de N. E., pentru a merge la Istria. Aceste două căi mari trebuie să fi fost legate între ele prin strade transversale, cam în felul cum sunt cele de azi.

1) Bezesten era strada cu prăvălii pe o parte şi pe alta şi acoperită cu giamuri,

Nr. Inventar 52.117

Din Forum, cred că s'au resfirat în partea peninsulară un mănunchiu de străzi, care radiau către țărmul abrupt al Mării. Cercetările lui Pârvan au găsit mai ales în lungul străzii Lascar Catargiu urme de clădiri aliniate (XLV. 442). Indicii că pe aci a fost o stradă. Crâmpeie de urme s'au mai descoperit şi în lungul bulevardului Elisaveta, ca şi pe strada Cantacuzino prin fața Catedralei. Aşa trebuie să fi fost Constanța pe timpul Impăratului Justinian.

*

Am văzut, că încă de pe timpul lui Diocletian, Tomis devenise capitala provinciei Scythia Minor, unde stătea capul administrației civile şi comandamentul militar. Şi flota Pontului (classis pontica) trebuie să fi vizitat, cel puțin vara, portul nostru (țărm fără port, după cum îl numeşte Ovidiu. VII bis. 111 şi 136). Flota de Dunăre (classis flavia moesica) ştim, că făcea poliția de siguranță şi de vamă a fluviului, pe unde-şi avea stațiuni întărite ca nişte cetăți.

Ar fi prea îndrăzneț din partea oricui, să identifice măcar aproximativ urmele locuințelor acestor înalți demnitari byzantini (Praeses şi Dux). Se mai văd şi acum sus subt malul dela şcoalele marinei, urmele (aproape şterse) nebăgate în seamă ale unei clădiri. La taluzarea malului — mai acum 35 ani — ruinele dovedeau a fi fost temeliile unor construcțiuni neobişnuit de mari. Am fost însărcinat cu supravegherea săpăturilor şi am trimes Muzăului patru coloane. Ele erau sculptate numai pe una din fețe, cea aparentă; dar nici aceasta în între me. Dela jumătatea dinspre bază, sculptura — de o ciselătură foarte fină — era terminată. In jumătatea despre capitel, nu era decât izvodul grosolan cioplit din daltă.

Bănuesc că pe timpul executării ornamentației, vre-o năvălire barbară sau vre-un cutremur de pământ a întrerupt lucru şi aşa neisprăvit a rămas. Cedrenus, istoric trăitor în veacul XI-lea, povesteşte că un cutremur s'a întâmplat către sfârşitul domniei lui Justinian. Poate că atunci să se fi prăbuşit şi clădirea din port.

Din nenorocire nici o inscripţie nu s'a găsit în aceste ruini mărețe. Iată pentru ce spuneam, că acei care au furat pietrele, au săvârşit o impietate pentru ştiinţă, în numele ei.

Domnul Profesor O. Tafrali (LVI. III. 5-6. 52-55) pune această clădire în legătură cu navigaţia şi comerţul. D-sa afirmă că e din sec. II (Antonin Piu şi M. Aurelian).

*

Viaţa religioasă şi culturală în Tomi. Din primele vremuri ale Creştinismului Tomi şi-a avut martirii săi (Macrobiu, Gordian, Ilie, Zotic, Lucian şi Valerian), aşa că samânţa aruncată de Apostolul Andrei — care a propovăduit Evanghelia prin părţile noastre — a nemerit pământ rodnic. De aceia nu trebuie să ne mire, că pe timpul lui Diocletian, unul dintre cei mai înverşunaţi prigonitori ai Creştinismului, pe la 290, exista Episcopie în Tomi, unde păstorea prea fericitul Evangelicus. Atunci au suferit martirul în Halmyris — pe care Peters (XLVIII) şi cu mine (XXIV) îl identificăm cu Babadagul — Epictet şi Astion.

Istoricul bisericesc Eusebiu, care a scris viaţa lui Constantin cel Mare, ni vorbeşte despre Episcopul Tomisului, care a luat parte la Soborul dela Niceia, din a. 325, dar nu ni-a păstrat numele.

Cel d'al treilea a fost Bretanion, care a păstorit pe timpul lui Valens. Impăratul arian venind în oraşul nostru vroi să atragă şi pe Episcop către rătăcirile arianismului. El găseşte pe Bretanion slujind în catedrala oraşului; dar părăseşte biserica şi — urmat de credincioşii lui, care-l iubiau până la sacrificiul vieţii — se duse în *biserica extramurana,* unde ţinu o predică păstoriţilor săi, contra eresurilor lui Arie. Jicnit, Impăratul condamnă pe Episcopul îndrăzneţ la exil; dar temându-se de revolta poporului reveni asupra acestei hotărîri nesăbuit luată.

Lui Bretanion îi urmează Gerontius Tomensis, care a luat parte la Soborul ecumenic dela Constantinopol, ţinut la anul 381.

Cel d'al cincilea Episcop a fost eruditul Theotim, care era în cele mai strânse legături de prietenie cu Sf. Ioan Chrisostom, Patriarchul Constantinopolului, între anii 393—407.

Urmează prea fericitul „Timotheus, Episcopus provinciae Scythiae, civitatis Tomorum", aşa cum a semnat actele Soborului ţinut la Efes, în anul 431.

Cel d'al şaptelea Episcop de Tomi a fost Ioan, mort în anul 449, după care păstoreşte în oraşul nostru „Alexander reverendissimus, Episcopus Tomitanorum civitatis provinciae Scythiae", semnând actele Soborului din Calchedon din anul 451.

Se vede că Alexander n'a trăit mult, căci la 458, găsim ca Episcop pe Theotim II.

Paternus este cel d'al zecilea Episcop al nostru, care a luat parte la Soborul ţinut la Constantinopol în anul 520; iar şirul îl încheie Valentinian, care păstorea în Tomis pe timpul Impăratului Justinian. (După XXXIV vol. I., XXXVIII, XLII şi LXII).

Cum trebuie să fi fost aspectul oraşului nostru pe timpul acestui Impărat „care nu dormia niciodată" — după cum îl numeşte Procopiu. Aceasta este epoca de complectă dezvoltare a Constanţii bizantine; este apogeul oraşului nostru în timpul evului mediu.

Din credinţa în Cel Atot Puternic izvorăsc toate cele temeinice. Vom încerca să reconstituim Tomis subt aspectul lui religios. Peste treisprezece veacuri, mă duc cu ochii minţii înapoi, într'una din sărbătorile cele mai venerate la byzantini, sărbătoarea bobotezii.

Văzduhul vibrează de evlavia sfântă, ce se împrăştie peste tot oraşul de la sunetul armonios al clopotelor bisericei episcopale. Credincioşii îşi îndreaptă smeriţi paşii către casa Domnului. E o clădire impunătoare, care închide latura de miazăzi a forului. Zidurile polichrome îi dau o înfăţişare sveltă; iar cupolele ce se profilează pe albastrul cerului, un aspect măreţ demn de o catedrală apostolică.

La lumina nenumăratelor făclii, policandre şi lampadere, Episcopul Valentinian înconjurat de cle-

GIAMIA «MAHMUDIA»

Planșe și tipar E. Marvăn

rul monahal are ceva din blândeţea lui Christ între ucenicii săi, propovăduind mulţimei cuvântul adevărului. Un nor străveziu împrăştie mireazmă sfântă de tămâie; iar corul compus din tot ce are oraşul mai armonios şi mai sublim răsună ca glasul cheruvimilor din ceruri. Credinţa mea este, că numai ortodoxismul, prin fastul serviciului divin, numai el are puterea nepătrunsă de a te apropia şi înălţa cu mintea către Cel Atot Puternic.

Urmează apoi procesiunea sfinţirii apelor, care se făcea cu un ceremonial cu mult mai fastiduos ca cel de azi, şi în fundul golfului, pe singurul coborâş în port. Boboteaza era sărbătoarea marinarilor organizaţi în breaslă (ordo nautae), pusă sub ocrotirea drongarului. De altfel toate meseriile erau organizate în bresle, după cum am văzut cu aceia a măcelarilor. Fiecare breaslă îşi avea steagul ei în felul prapurilor de biserică. Toate trebuiau să participe la solemnitatea sfinţirii apelor; aşa se petrecea la Byzanţ şi nu cred ca la Tomi să fi fost într'altfel.

De viaţa religioasă era strâns legată viaţa culturală. Mânăstirile erau focarele, de unde radia lumina învăţăturii. Lunga domnie — de 47 ani — a lui Justinian s'a ilustrat prin cei mai mari cugetători ai secolului VI-lea, în care au trăit istorici de talent, ca Procopiu de Cesarea, Agathias Scholasticul şi Ioan din Efes; poeţi de seamă ca Paul Silentiarius şi Romanos, numit „Prinţul melodiilor religioase", teologi ca Leontius din Byzanţ. O cât de palidă rază de lumină trebuie să fi răzbătut şi în oraşul nostru, mai ales că în scaunul episcopal au tronat feţe bisericeşti reputate prin erudiţia lor. Şcoala din preajma catedralei tomitane era un izvor cultural, care răspândea lumină peste toată provincia de graniţă a Imperiului Byzantin.

*

Viaţa interioară a Tomisului. Poate ca forum să fi fost pardosit cu lespezi de piatră; restul oraşului era pavat cu macadam. Trotuarele trebuie să fi fost cu bordura de piatră şi cu umplutură până la

păreţii clădirilor; peste umplutură erau aşternute lespezi late de cărămidă arsă, tare ca bazaltul.

Despre luminat nici vorbă nu poate fi. Nu s'a dat de vre-o urmă de canal, aşa că se poate spune că apele se scurgeau pe la marginea trotuarului, şi, cum oraşul este povârnit spre Mare, străzile se zvântau foarte repede. Inceputul unui tunel găsit în urmele clădirii (de sub malul dela şcoalele marinei), nu cred să fi fost rămăşiţile vre-unui canal de scurgere; ci mai de grabă un conduct de apă potabilă.

Ovidiu se plângea că apa din Tomi era sălcie; dar mai târziu oraşul era alimentat, dela Palas, cu apă bună de băut, adusă prin urloaie de pământ ars, tari ca bazaltul. Urme se mai văd şi azi în ţărmul lacului Sütghiol (vezi Cap. III § 10). Afară de aceasta fiecare gospodărie trebuie să-şi fi avut în curte fântâna ei, pentru ape menajere. Puţuri de acestea se găsesc la tot pasul. La strămoşii noştri Romani sau Byzantini trebuie să fi existat breasla sacagiilor, destul de bine organizată, mai ales pentru stingerea incendiilor. Tot dela Palas aduceau apă în oraş.

In Forum şi pe strada principală (Mesé) era inima şi aorta, prin care pulsa viaţa publică şi economică a Tomisului. O mulţime împestriţată de naţii mărginaşe Pontului se îmbulzia în acest centru comercial. Prăvăliile se ţineau lanţ din Forum până la poarta praesidiaria. Chazarii cu monoxilele lor (luntrii scobite într'un singur trunchiu) aduceau pe Mare grâne, peşte, piei, blănuri şi sclavi; iar Romanii trăitori în stânga Dunării cărau pe uscat miere, ciară, vite, cereale, vinuri, fructe şi aur, în schimbul produselor industriei ce veniau din Byzanţ, din Persia, până şi din depărtata Sogdiana, cu renumitele ei mătăsării.

Cum pe atunci plutirea era ţărmureană, Tomi era un punct obligat, fiind un adăpost natural, şi foarte vizitat de vasele ce făceau comerţ cu Sudul Rusiei şi cu tot bazinul Dunării de jos. In Tomi erau armatori organizaţi în bresle: navicularii (LVIII. 409).

Alături de viaţa liniştită, negustorească era şi

viaţa sgomotoasă, ca în orice port. In această privinţă şi Tomi trebuie să fi împărtăşit păcatele Byzanţului, despre care vorbesc cronicarii vremurilor. Casele suspecte — spun ei — tripourile cu jocurile de noroc şi cârciumile dădeau mult de lucru poliţiei, care ordona să fie închise la orele şapte seara, pentru a preveni beţia, certurile, bătăile şi chiar crimele. Ori Constanţa era mai aproape de Chazarii cei sălbateci şi feroci, deci târgul trebuie să fi fost închis de cu vreme, mai ales, că oraşul nu era iluminat.

Tomitanii pentru clădirile lor măreţe nu se mulţumiau cu piatra localnică poroasă şi foarte urâtă la vedere. Ei aduceau pentru podoabe marmoră tocmai din Archipelag, cu cheltuieli şi strâgâneli mari. Gândiţi-vă ce imense bogăţii trebuie să fi fost adunate în oraşul nostru!

Hipodromul ocupa o însemnată parte din viaţa publică a Tomisului. „Poporul are nevoie de petreceri, destule amărăciuni sunt în viaţă" — zice undeva un scriitor bizantin, din veacul VI-lea, vorbind despre hipodromul din Capitala Imperiului.

Şi la noi trebuie să fi fost organizate cele două grupări „albaştrii şi verzi", după modelul celor din Constantinopol, cu care erau în corespondenţă. Se revoltau şi ei, atunci când cei din capitală luau armele.

„Teatrul Byzantinilor era hipodromul — zice A. Rambaud: Histoire byzantine, p. 41, şi în Tomi unde am văzut că existau gladiatori şi toreatori, erau curse şi reprezentaţii de circ foarte gustate de localnici, dar mai ales de streini; apoi lupte cu taurii şi cu fiarele sălbatece, pantomime şi acrobaţii. Nici clovnii nu lipseau. Intr'un cuvânt, Tomitanii — în proporţii mai reduse — imitau pe cei din Capitala Imperiului.

Ar fi trebuit — pentru a închide capitolul cu descrierea Tomisului lui Justinian — să pomenesc ceva şi despre cimitirul din afara zidului înconjurător. Dar spusele mele ar fi sarbăde. A vorbit altul înaintea mea şi aceluia nu eram vrednic să-i desleg nici măcar curelele dela încălţămintea picioarelor. Indemn pe

oricine să citească „Inceputurile vieţii romane la gurile Dunării". Acolo va găsi icoana vremurilor acelora ale provinciei noastre, aşa cum numai Pârvan ştia s'o zugrăvească. Eu voi adăoga, că strămoşii noştrii aveau, mai multă pietate pentru slăvirea morţilor, decât noi.

*

In mai puţin de patru veacuri oraşul nostru a făcut, subt toate raporturile, progrese uriaşe, dar mai ales ca arhitectură şi edilitate; aşa că cu drept cuvânt se poate spune, că *Traian a găsit bordeie în Tomis, iar Justinian l-a lăsat cu clădiri de marmoră.*

*

Monede. Judecând după mulţimea monedelor găsite, Tomi a fost şi un important centru comercial. Muzăul nostru de antichitäţi nu coprinde decât un număr neînsemnat de monede ale oraşului; căci de pe la sfârşitul secolului XVII-lea toţi călătorii — nu numai cunoscătorii şi amatorii numismaţi, dar lumea profană — care venind prin Constanţa cumpărau de la localnici monede, pe care aceştia le găseau întâmplător prin săpături sau pe malul mării. Şi vorbesc numai de cei cunoscători, din care unii li-au colecţionat, iar alţii li-au şi publicat; dar de marea mulţime de „vizitatori ai oraşului şi băilor de mare (mai ales Bucureşteni şi Gălăţeni), care ţineau să le cumpere ca amintire"? (XLVIII pag. 141). Dar cele topite de argintari, nu sunt o pagubă pentru ştiinţă?

In epoca anti-romană, nu Tomis cel dintâi a bătut monedă, ci Istria (sfârşitul sec. V-lea), care are un trecut cultural şi economic mai vechiu. Monetăria Istriei a bătut numai monede de argint (drahme), care de sigur îşi aveau valoare şi în Tomi. Au mai circulat aci staterii de aur şi monedă mai măruntă de aur şi argint, de pe timpul lui Filip II-lea şi al lui Alexandru cel Mare.

Şi Callatienii au avut monetăria lor, către sfârşitul sec. IV-lea în. Chr.

Intensitatea circulării atâtor monede dovedeşte avântul pe care-l luase comerţul pe coastele apusane

ale Mării Negre, nunumai subt aceşti doi mari regi macedoneni, dar şi subt urmaşii lor.

Pe la anul 260 în. Chr. cele două oraşe (Istria şi Callatis) luptară unite contra Byzanţiului, dar au fost învinse şi pierd întâietatea în comerţul Pontului vecin gurilor Dunării. Locul principal îl câştigă Tomi, care până atunci fusese o simplă schelă a Callatiei.

Monedele autonome din Tomi înfăţişază mai ales pe Zevs (ce pare a fi fost protectorul oraşului), apoi pe Demeter şi pe Hermes, care simbolizau producţia cerealelor şi comerţul. Altele purtau pe eroul Tomos, fundatorul oraşului (κτίστης).

Dar acum relaţiunile comerciale erau foarte reduse şi cu ele şi bogăţia naţională. Moneda bătută de Tomi, nu era decât de aramă. Au mai circulat mai târziu în oraş şi tetradrahmele de argint din Thasos, care au dat o oarecare înviorare comerţului, până târziu, în veacul I în. Chr., când în urma pătrunderii comerţului roman pe aci monedele din Thasos au fost înlăturate de dinarii romani.

Subt stăpânirea romană oraşele greceşti şi-au păstrat o autonomie măcar formală. Ele au continuat să bată monede de bronz pentru trebuinţele lor interne; (les villes d'Orient furent autorisées à frapper des pièces de bronze, à condition toutefois que l'éffigie impériale y fût représentée LVIII p. 413), dar în transacţiile externe au fost obligate să întrebuinţeze numai monedele romane de aur şi de argint bătute la Roma. (Extras din „Numismatica Dobrogiei" de C. Moisil XVI. pag. 145-75).

In epoca de linişte a Impăraţilor romani, urmaşii lui Traian, comerţul metropolei Pontului (Tomi) era foarte înfloritor. Portul său era vizitat de numeroase vase încărcate cu mărfuri din orientul Mediteranei şi chiar de mai departe, pe care le schimbau cu grânele, pieile, mierea, ciara şi mai ales aurul necesar la baterea monedelor (Trajan, par la conquête de la Dacie, dota Rome d'un des gisements aurifères les plus riches du monde antique LVIII p. 370) şi la fabricarea obiectelor de lux şi a bijuteriilor,

foarte apreciate de Romani, pentru podoabele lor din timpul măririi Imperiului.

„L'or des mines de Transylvanie arrivait aux ports de l'Euxin; les Grecs y apportaient en échange le vin et l'huile de leur pays et vendaient force articles de luxe. La céramique retrouvée dans les fouilles de la Dobrogia se retrace les différentes phases de la colonisation“ (IX. pag. 21).

Am văzut mai sus, că monedele de aur şi argint se băteau la monetăria oraşului Roma, numai cele de aramă la Tomi.

Incepând cu Traian, oraşul nostru a bătut monedă în toată seria de Impăraţi ce i-au urmat. Unele poartă pe revers chipul trofeului dela Adamclissi. Cele mai multe, chipul Impăratului corespunzător epocii.

Toate poartă inscripţia:

ΜΗΤΡΟ ΠΟΝ ΤΟΜΕΩΣ (Metropola Pontului)

(Pick. Wiener Numismatische. Tacchella. Revue numism. 1893. Blanchet Idem 1892, Mih. Soutzo. Coup d'oeil sur les monuments antiques de la Doboudja. In „Revue archeol. fr. 1881. 205 şi urm. şi J. Toutain. L'économie antique, passim; dar mai ales pag. 213 şi urm.).

CAPITOLUL II

Barbarii. Imperiul Byzantin. Constanţa veacului de mijloc.

§ *1. Goţii.* Cele dintăi cete de năvălitori au fost ale Goţilor veniţi de pe ţărmurile Mării Baltice. Erau oameni frumoşi (blonzi), foarte prietenoşi şi blânzi, care domesticindu-se repede, se încuscresc şi se asimilară cu locuitorii ţinuturilor invadate din dreapta Dunării. Tomi a fost atacat în trei rânduri (la 269, în 304 şi la 386), dar bine întărit cum era, n'a putut fi cucerit. Către sfârşitul domniei lui Teodosiu I şi al secolului IV-lea Goţii răsăriteni dispar din istorie, sau cel puţin nu se mai vorbeşte nimic despre ei. S'au amestecat cu naţiunile conlocuitoare, în cât li s'a pierdut cu desăvârşire urma în Imperiul de răsărit, unde au trăit ca paşnici „incolae" ai ţinuturilor romane, sau înrolaţi în armată ca minunaţi „auxiliares" (XXVI. I. 72).

*

§ 2. Constantia a suferit mult de pe urma năvălirii unor cete a fioroşilor *Huni* ai lui Attila; căci greul năvălirilor hunice s'a desfăşurat în câmpia panonică. Iordanès povesteşte că oraşul a fost distrus. Dar împărăţia hunică stabilită în Panonia n'a ţinut mult; după moartea năprasnică a lui Attila (456), intră zâzania între fiii lui. Unul din ei — Hernak — s'a statornicit în linişte cu supuşii săi prin apropierea gurilor Dunării.

Constantia renăscu ca phoenixul din propria lui cenuşe. Impăratul Anastase (491-518), puse să-i se

reconstruiască şi să se repare zidurile, ni spune acelaş istoric, Iordanès; aceia ce ne conduce a crede, că oraşul n'a fost distrus din temelii, ci poate numai devastat.

Subt Justinian Tomis ajunse la maximum de dezvoltare, pe care — după cum am văzut — nu-l atinsese niciodată până atunci.

*

§ 3. Tomis-Constantiola, calificat de oraş = πόλις, era aşa de bine întărit de Justinian, că *Avarii* îl atacară în două rânduri fără a-l putea cuceri; iar când generalul Priscus, trimes de Mauriciu (582-602) în contra lor, trecu Dunărea cu Commentiolus în regiunea Tisei, aduse de acolo 3.000 Avari, 8.000 Slavi şi 6.000 „alţi barbari", pe care-i aşează la Tomi în anul 600. (V bis. 4 şi XXVI. I. 101 şi 150).

*

§ 4. Cu împingerea *Bulgarilor* pe scena istorei, Tomi-Constantia îşi trăeşte ultimile zile. Durostorum, Dorystolon, Dârstor (Silistra) dobândeşte mai întăi importanţă militară (aşezarea unui strateg aci, anume Ţiţikios — după spusele lui Cedren. V. bis. 8), apoi administrativă şi bisericească.

Subt cel de-al treilea fiu al lui Cubrat, Asparuh, Bulgarii se stabilesc în Bugeacul basarabean. In contra lor porneşte Constantin IV Pogonatul (668-85), dar nu putu ajunge până la ei, din cauza gutei de care suferia şi se opreşte la Mesembria. Trupele nu şi-au făcut datoria, aşa că Bulgarii prinseră curaj şi trecând Dunărea urmăresc pe Imperiali. Atunci au ocupat Constanţa (680), pe care o distrug din temelii. Apoi s'au revărsat peste Moesia răsăriteană, unde au fost primiţi ca federaţi şi unde s'au statornicit, până în ziua de azi.

Reşedinţa primilor Ţari bulgari n'a fost la Preslav. Marele bizantinist francez, G. Schlumberger (LIII. pag. 339-47) evidenţiază documentat, că Pereiaslavetz pe Dunăre a fost întâia capitală a Statului bulgar. Este neînsemnatul sat românesc Prislav, aşezat la

10 km. mai jos de Tulcea, pe braţul Sf. Gheorghe. (Şi Moisil. Bulet. Comis. monum. istor. II. 2. 87-8).

Centrul puterii lor militare era însă la Dorystolon. Aşa se explică de ce toate expediţiile Bizantinilor împotriva Bulgarilor s'au făcut totdeauna spre Drăstor şi spre gurile Dunării. (Jirecek. Gesch. der Bulg. 106. In: L. 99 şi XXIX. pag. 21).

In oraşe şi castele, Bulgarii găsiră o populaţie vorbind greceşte şi latineşte, căreia îi impuse limba slavonă. De atunci datează începuturile Imperiului bulgar al Ţarilor, care a durat până în veacul al XI-lea, când Vasile II Bulgaroctonul (976-1025), restabileşte vechia graniţă bizantină la Dunăre. (XXVI. vol. I. 104-5).

Peste o viaţă de 14 veacuri a oraşului nostru se aştern mormane de dărâmături. Bulgarii lui Asparuh l-au ras din temelii.

Constantiana nu mai e decât rămăşiţele unui trecut măreţ, peste care de acum înainte va răsuna pentru multă vreme cântecul cobitor al cucuvaiei.

Din lungul şir al Ţarilor bulgari, să ne oprim un moment asupra lui Petru, care e contimporan lui Constantin VII-lea Porfirogenitul (913-59).

Acest Impărat scriitor pomeneşte în lucrarea sa „De administrando imperio" (Ed. Bonn. 79) despre Constantia, când vorbeşte de cursele hoţeşti ale Ruşilor pe Mare către Constantinopol. El spune: „până la Selina, unde se varsă Dunărea, Ruşii care veniau dela gura Niprului (fluviul Alb) aveau a se teme de Pecenegi, care-i urmăreau; iar dela Selina, nu se mai tem, căci intrau în ţara Bulgarilor. Dela gura Dunării, ei apucau spre Conopa; dela Conopa la Konstantia şi apoi la rîul Varna".

Constanţa noastră rămăsese numai un loc de adăpost al vaselor. Nu doar că ar fi avut vre-o însemnătate ca oraş.

*

§ 5. Dacă Bulgarii au fost împinşi de alţii pe scena istoriei, *Ruşii* au venit, chemaţi fiind de Impăraţii bizantini.

Domnea peste Chazarĭ (Ruşi) pe atunci (957) Sviatoslav, sub regenţa mamei sale, Olga. El a fost chemat de Nicefor Focas, pentru a supune pe Bulgari. Călugărul Nestor — patriarhul cronicarilor ruşi — ni lasă o notiţă foarte scurtă: „In anul 967 — zice Nestor — Sviatoslav trece Dunărea împotriva Bulgarilor, pe care îi bate şi le ia 80 oraşe. El s'a stabilit ca Prinţ în Pereiaslaveţ şi primeşte tribut dela Greci".

In amănunţit această campanie, ce ne interesează mult, s'a petrecut astfel: Dela Kiew, Sviatoslav a coborât în monoxile (pirogi) pe Nipru şi, ajungând la gurile Dunării, a intrat pe unul din braţe (foarte probabil Kilia). In August 967, Ruşii debarcară pe dreapta fluviului — poate pe la Isaccea — pe unde Ţarul Petru li eşi înainte cu 30.000 Bulgari. Speriaţi de strigătele de război „care ar fi făcut să moară de frică până şi pasările cerului" — zice cronicarul Cedrenus — Bulgarii luară fuga şi nu se opresc decât subt zidurile cetăţii Dorystolon. Nici aici n'au opus vre-o rezistenţă, ci Ţarul Petru, bolnav, a fost fugărit până la Marele Pereiaslavetz (lângă Eski-Stambul. De atunci s'a mutat capitala Ţaratului bulgar, aci, şi aci a rămas; iar la Micul Pereiaslavetz, s'a stabilit Sviatoslav). Petru moare de durere, la 30 Ianuarie 969. Ţinuturile prin care au trecut Ruşii, n'au fost niciodată mai oribil masacrate, iar oraşele distruse din temelii, dacă le mai aveau. De sigur, că şi Constanţa n'a avut o soartă mai bună.

După moartea lui Petru, regatul bulgar s'a împărţit în două: la apus domnea Şişman I (cu fiii săi David, Moise, Aron şi Samuel); iar în partea răsăriteană domniră cât-va timp fiii lui Petru, Boris şi Roman.

Să urmărim pe Sviatoslav, chemat de mama lui, bolnavă, Olga, s'a dus la Kiew, unde după ce o îngroapă (primăvara anului 969) veni la Pereiaslavetz cu gândul să atace pe Bizantini. Nicefor Focas, văzând greşala ce a făcut, de a chema pe Ruşi contra Bulgarilor, căută să se pună bine cu aceştia din urmă. Sviatoslav nu li dete răgaz, ci îi atacă cu 60.000 lup-

tători. Tot Nordul Bulgariei răsăritene cade în mâinile Ruşilor, care ocupară şi Marele Pereiaslavetz. Boris şi Roman sunt luaţi prizonieri.

Focas e omorât la 10 Decembrie 969 de Ion Tzimiskès, care-i ocupă tronul.

In primăvara anului 970, Ruşii trec Balcanii şi înaintează până subt zidurile Constantinopolului; dar sunt respinşi.

Tzimiskès pedeoparte trimete o flotă, care să le taie retragerea peste Dunăre; iar el cu grosul forţelor înaintează până la Dorystolon. In drum, Tzimiskès supuse mai multe oraşe, între care Cedrenus (II. 401, 19 şi urm.) pomeneşte şi de Constantia, care era bună bucuroasă să scape de sub jugul Ruşilor. (LIV. Vol. I. 108 şi 183—4 şi V bis 7-8).

Din Aprilie, până la 25 Iulie 972, Sviatoslav a susţinut atacurile; dar în sfârşit e nevoit să se retragă tot cu pirogile — pe Dunăre şi Mare — aşa cum venise. Pe la începutul anului 973 — hărţuite necontenit de Pecenegi (Sviatoslav pieri) — rămăşiţele Ruşilor ajung la Kiew.

Tzimiskès întinde graniţa Imperiului şi peste Bulgaria răsăriteană, până la Dunăre. Peste noua provincie puse un strateg, cu reşedinţa în Dorystolon. Impăratul moare la 10 Ianuarie 976 şi pe tronul bizantin se suie Vasile II-lea Bulgaroctonul.

Până la 1018, el supuse amândouă Bulgariile, şi ajunse la Dunăre, pe ţărmul stâng al căreia stăpâniau Pecenegii. Tomis-Constantia revine în vechia stăpânire bizantină; dar în ce stare trebuie să fi fost după atâtea năvăliri, devastări şi distrugeri!

Dorystolon capătă din ce în ce o mare însemnătate administrativă, militară, economică şi bisericească. După fuga patriarhului bulgar, Damian, bizantinii numesc un episcop, care ţinea de Constantinopol.

Voi stărui ceva mai mult asupra Ducatului Paristrion — aşa se numia ţinutul cu centru administrativ şi militar la Dorystolon. Până atunci să povestesc — după cronicarii vremurilor — năvălirea şi stăpânirea Pecenegilor în Dobrogia.

*

§ 6. *Pecenegii.* Tot veacul al XI-lea este plin de luptele Bizantinilor în contra Pecenegilor, pe care i-am lăsat locuind în stânga Dunării.

Ei năvălesc în dreapta fluviului — şi Dobrogia a fost cea dintăi ocupată — pentru prima oară în anul 1027, sub domnia Împăratului Constantin VIII; apoi în 1034, sub Mihail Paflagonianul.

Din nenorocire scriitorul Skylitzès nu ni-a păstrat despre aceste vremuri decât o foarte scurtă notiţă: „Pecenegii devastară ţinuturile Imperiului, până în Macedonia şi Tesalonic".

Acelaş scriitor narează mai pe larg, pe cea de a treia, întâmplată în anul 1048, subt Impăratul Constantin IX-lea Monomahul (1042-54), care avu de luptat contra lor până la 1053.

Pe atunci Pecenegii se aflau sub ascultarea Khanului lor, Tyrak; însă printre ei se distinse Kegenis (Cheghen). Popularitatea lui Cheghen atrase ura Khanului, care căuta să-l omoare; el se retrase, împreună cu alţi doi din triburile naţiunii sale, prin bălţile Dunării de jos, căutând prilejul de a trece fluviul şi a-şi găsi scăparea în Imperiul bizantin.

Cu 20.000 din ai săi, Kegenis se închise într'o insulă din faţa Dorystolului (actuala insulă formată de Borcea şi Dunăre, între Silistra şi Hârşova), de unde solicită voia lui Mihail „comandant al cetăţilor de pe Istru" (XXVI vol. I. 115) să treacă şi să se stabilească în Dobrogia.

Mihail — după ce luă avizul Impăratului — lasă pe Kegen şi pe ai săi să se stabilească în „Paristrion", unde Pecenegii se creştinară (Cedrenus II. 584) şi primise să apere Imperiul de această parte în contra conaţionalilor lor, rămaşi în stânga fluviului. Li s'a dat şi terenuri de cultură. Acestei prime colonii pecenege, Bizantinii îi încredinţează paza a trei fortăreţe de pe ţărmul Dunării. (Cedrenus II. 583-4; în XII. p. 3). Este deci foarte probabil, că ţinutul ocupat de Pecenegi, să fi fost regiunea udată de râul Peceneaga, care dela ei şi-a împrumutat numele.

Kegenis, în siguranţă pe dreapta fluviului, făcea dese năvăliri în ţinuturile de pe stânga lui, pentru care Tyrak se plânse în mai multe rânduri Monomahului, fără a obţine vre-o satisfacţie. Prevăzând un atac din partea lui Tyrak, Impăratul dădu ordin ducelui Mihail din Dorystolon şi lui Kegenis, ca în caz de năvălire, să ceară ajutor. In acelaş timp trimese şi o flotă puternică, pentru a păzi cursul Dunării şi să se opună unei treceri.

In iarna anului 1048, Tyrak trece fluviul pe ghiaţă cu 800.000 oameni — spune Skylitzes (Iorga în XXVI. vol. I. p. 115 arată numai 20.000 călăreţi). Impăratul trimete în întâmpinarea Pecenegilor cea mai bună oştire, sub comanda lui Constantin Arianitès şi a lui Vasile — zis călugărul, guvernatorul Bulgariei — cu trupele sale.

Armata lui Tyrak dete în Dobrogia peste o regiune săracă — devastată de numeroase năvăliri — „unde lipsa de hrană, apoi ciuma ce urmă şi în sfârşit oastea bizantină“ (XXVI. vol. I. 115) unită cu a lui Kegenis o înfrânse. Tyrak şi ai săi se oferiră să devină ajutoare ale „puternicului basileus“, iar ducele Bulgariei îi aşază în apropiere „de Sofia, Niş şi Ovcepolie, unde cârmuirea împărţi celor mai mulţi uneltele necesare ţăranului paşnic“ (XXVI vol. I. 115), contra părerilor lui Kegenis, care cerea să-i omoare până la unul.

Kegenis ocupă cu ai săi Dobrogia. Aşezarea poporului peceneg învins în inima Imperiului îi aduse multe neajunsuri; căci avu să lupte contra lor, în cursul anilor următori, până în 1053, când sunt supuşi definitiv. Lor li-a fost încredinţată de Monomahul paza câtorva oraşe de pe malul Dunării. (XII. p. 107).

Skylitzès nu ni spune, dacă Pecenegii ar fi trecut înapoi fluviul; dar că Impăratul li-a dat voie să trăiască liniştiţi în Bulgaria. (LIV. vol. III. 565-95).

Imigraţiuni continue au mărit în aşa fel numărul acestei naţiuni barbare, că în puţin timp ocupă tot ţinutul dintre Dunăre şi Balcani, de unde — bizuindu-se pe numărul lor, dar mai ales pe slăbiciu-

nea Imperiului bizantin şi pe temerea ce-i inspirase — Pecenegii ajung în anul 1064 până la porţile Constantinopolului. Imperialii consimt să li plătească tribut, deşi în 1074 Mihail VII vroi să li se opună, dar nu izbuteşte (XII. p. 4).

Desele turburări din Imperiu măriri şi mai mult puterea Pecenegilor, mai ales că chiar candidaţii la tron îi aţâţau la jafuri, aşa că spre sfârşitul veacului XI Bulgaria orientală şi Dobrogia erau în stăpânirea lor.

Scriitoarea Ana Comneana în opera sa „Alexiada" (II. 12. 312) ni spune „că Impărăţia tatălui său Alexe I Comneanul se întindea până spre Adrianopoli (XII. p. 95), dincoace de care — de sigur — stăpâniau Pecenegii. Impotriva lui Alexe se resculară, în primăvara anului 1084, Maniheienii eretici, sub conducerea unui oare-care Traulos. Ei erau stabiliţi de pe vremuri, de Ioan Tzimiskès prin împrejurimile Filipopolului.

Dar nunumai „Hanii şi şefii de triburi ai „Turcilor" stăpâniau întreaga ţară dintre Dunăre şi Mare", ci d-l Iorga „mai găseşte prin oraşele, cetăţile şi târgurile lor pe Români. Tatos (Tatu) Silistriotul, Chalis, Sestlav, Satza — care se aşezase în Durostor înaintea lui Tatu — şi Solomon; mai ales numele Tatu, Sestlav şi Solomon arată lămurit o populaţie românească; de Bulgari poate fi vorba tot aşa de puţin, ca şi de Pecenegi" (XXVI. vol. I. pag. 116 şi XXIX. pag. 24-5).

Dar despre aceştia, care stăpâniau prin ţinutul numit de scriitorii bizantini „Paristrion", vom vorbi pe larg mai jos. Continuăm a depăna firul istoriei.

Alexe Comneanul ocupat cu războiul în contra Turcilor din Asia mică, nu putu lua nici o măsură de apărarea frontierii balcanice, aşa că în doi ani, Traulos avu tot timpul să ocupe defileurile munţilor, pentru a lăsa liberă trecerea bandelor pegenege, în primăvara anului 1086.

Prima ciocnire cu Imperialii comandaţi de Pacurianos s'a făcut la N. de Filipopoli. Ea a fost fa-

tală Bizantinilor, care prin retragerea lor lăsară inamicului în stăpânire toată valea superioară a Tundjei şi deschisă calea spre Adrianopol. Alexe chiamă din Asia pe Tatikios. Barbarii se retrag peste Balcani. In primăvara anului 1087, Pecenegii — fără să întâmpine vre-o rezistenţă — înaintează până la Chariopolis; dar întâmpinaţi între Aenos şi Constantinopol sunt înfrânţi, şi, hărţuiţi, se retrag peste Balcani.

Impăratul prinse curaj şi, pătrunzând în ţara lor, înaintă până la Lardea (valea Tundjei); iar pentru reuşita înaintării, porunci flotei din Anchialos, să intre pe gurile Dunării şi să urce cursul fluviului, pentru a li opri orice ajutor şi a tăia retragerea barbarilor.

Pecenegii cer pacea — obligându-se a da un corp de 30.000 ostaşi — pe care Alexe n'o primeşte şi în August 1087 trece Balcanii prin pasul Sidera. Impăratul se îndreaptă către Pliska, foarte aproape de fosta capitală a Ţarilor bulgari (Marele Pereiaslavets-Eschi-Stambul), apoi urmând râul Camcik ajunse la Bitzina [1]). Dela Bitzina, Bizantinii hărţuiţi necontenit se îndreptară spre Dorystolon, asediat pe uscat şi pe apă.

Tatu care comanda cele două întăriri (acropole) aşezate la marginea cetăţii, scapă pe malul stâng, pentru ca de acolo să cheme în ajutor pe Cumani, de bună seamă Români aşezaţi de mai înainte. Mavrokatakalon şi Paleolog propuseră Impăratului să despresoare cetatea şi să se întoarcă, pe unde au venit; dar acesta ţinu să o ia cu asalt. Nenorocire! Când Tatul apăru în fruntea ajutoarelor, lupta hotărâtoare se dăduse şi Alexe se afla pe drumul ruşinos al fugii spre Constantinopol, urmărit de vrăjmaş.

---

1). Identificarea acestei localităţi cu una modernă este greu de făcut; după datele destul de confuze ale Anei Comneana (Alexiada VII 3, 342-3) explicate de Chalandon (XII 115 nota 5) ar trebui să urmărim marşul armatei, dela Eski Stambul pe valea Camciului, am da peste Provadia. Chalandon identifica Bitzina cu Camcic lângă Varna. In Kanitz (XXXII p. 404) găsim localitatea Camcic la eşirea nordică a pasului Dobrol (Sidera), deci nu lângă Varna.

Lelewel (în XXXIII vol. 3-4 p. 121) comentând pe geograful arab Edrissi (aproape contimporan faptelor) identifică Bitzina cu Bazargicul, pe care Edrissi îl numeşte Buthra. Imi pare mai apropiată de adevăr această identificare.

In Tracia, Pecenegii cu Cumanii se luară la ceartă — care duse la luptă — pentru pradă. Cumanii se deteră de partea bizantinilor. După această întorsătură fericită, la 30 Aprilie 1091, se dete o mare bătălie în câmp deschis, pe ţărmul râului Leburnion. Pecenegii fură cu totul învinşi. După biruinţă, fură ucişi nenumăraţi captivi, chiar şi copiii şi mamele lor. Cei purtători de arme au fost încorporaţi şi împrăştiati în armata bizantină, pentru a li se şterge urma. (XII pag. 114-17 şi 134 şi XXVI. vol. I. p. 11).

Aşa s'a sfârşit acest popor războinic, dar foarte sălbatec.

Ce putea fi Constanţa în veacul XI-lea al sângelui şi al distrugerilor! De sigur o grămadă de ruini.

*

§ 7. *Cumanii.* Abia sfârşi Alexe războiul cu Pecenegii şi un neam înrudit cu ei, Cumanii, ameninţă Imperiul pe la Nord.

Ana Comneana povesteşte, că pe când tatăl ei îşi concentrase armata la Anchialos, primeşte vestea „dela o căpetenie a Valahilor, anume Pudilos, (foarte probabil Bădilă. La Nicoliţel sunt — „viile Bădilă"), care sosind în timpul nopţii în lagăr, înştiinţează pe Impărat despre trecerea Cumanilor peste Dunăre" (Alexiada X. 2).

Şi tot scriitoarea bizantină adaogă mai departe: „că Cumanii conduşi de Valahi, reuşiră a trece prin pasurile Balcanilor spre Goloe", în bazinul superior al Tundjei. (X. 3).

Că aceşti Valahi aflători în drumul Cumanilor să fi cunoscut strâmtorile munţilor, trebuie să admitem, că se aflau locuind prin Dobrogia până în Balcanii răsăriteni. Rezultatul acestei campanii — întâmplată în anul 1095 — a fost înfrângerea Cumanilor şi întinderea graniţelor Imperiului până în Balcani.

Fiul şi urmaşul, Ioan II Comneanul (1118-1143) împinse marginile Imperiului până la Dunăre. Timp de un veac (1027-1118) nu se mai pomeneşte nimic despre oraşul nostru.

Ne oprim la sfârşitul glorioasei domnii a lui Emanuil Comneanul (1143-80), care a purtat războaie şi în stânga Dunării, împotriva Cumanilor şi a Ungurilor în care Leon Batatzcs începe operaţiile contra Ungurilor dela cetăţile p‹‹ tice „luând cu el o mare ceată de Valahi, despre care se spune că ar fi coloni italici de odinioară“ (Cinnamus p. 260 în XXVI. vol. I. 167). In urma acestor lupte cu o legitimă satisfacţie cronicarii bizantinii, Cinnamus şi Nicetas Choniates, încheie domnia lui E. Comneanul, prin cuvintele:

„Imperiul îşi atinse hotarele din timpurile de glorioasă amintire“.

*

§ 8. *Paristrion-Paradunavion.* In veacurile XI şi XII, Paristrion forma o unitate administrativă şi militară deosebită. Ea coprindea Dobrogia de azi. Se începea la Dunăre, cu mult mai sus de Silistra şi se întindea până la guri.

Cârmuitorul bizantin (ducele) îşi avea reşedinţa în Dorystolon, cetatea cea mai puternică pe linia întăririlor Dunării de jos. Acesta era un şef, care nu depindea decât direct de Impăratul. Autoritatea lui se exercita asupra tuturor oraşelor de pe malul drept al Dunării, unde stăpâniau acum iarăşi garnizonele Imperiului.

Titlul lui era „duce al oraşelor şi al ţinuturilor dela Dunăre, Paristrion sau Paradunavion“.

După toate probabilităţile, acest ducat de frontieră şi-a luat fiinţă în urma distrugerii Ţaratului bulgar de Impăratul Vasile II Bulgaroctonul — după moartea lui Simeon (1018) — şi a ţinut aproape două veacuri, până la fondarea Regatului Asanizilor (1186).

Intemeierea acestui ducat era o necesitate strategică, pentru apărarea graniţei formată de Dunăre, atunci când Pecenegii şi Cumanii băteau la porţile Imperiului, în care au intrat chiar prin regiunea Silistrei.

Vasile II avea la Silistra pe strategul Tzitzikios, care nu se ştie cât timp a comandat.

Cel dintăi duce documentat cu siguranţă, este Simeon (1030); iar după el Katakalon Kekavmenos, care chemat în luptele din Orient, este înlocuit prin Mihail, fiul lui Anastasios, despre care am vorbit mai sus. Acestuia îi urmează Vasile magistros (Apocapès), care comandă în Dorystolon mai multă vreme; şi, pentru că năvălirile cumano-pecenege ajung foarte de temut, lui Apocapès i s'a mai dat un tovarăş Nicefor Botaniatès. Amândoi se opun zadarnic la năvălirea Cumanilor (1065).

După ei a urmat — pe timpul Impăratului Mihail VII Parapinakès (1071-8) — Vestarchès Nestor şi în sfârşit, în domnia lui Alexe I Comneanul, Leon Nicheritès.

Cu toate că lista ducilor de Paristrion se încheie, ducatul n'a dispărut; dar se pierde urma numelor comandanţilor din pricina evenimentelor grave, care se urmară în Asia, spre care se îndreptau toate grijile.

Existenţa ducatului Paristrion, trebuie să fi apus tocmai către sfârşitul domniei Comnenilor, adică spre sfârşitul secolului XII-lea (1185). (Iorga. Revista istorică 1919, pag. 103 şi urm. IV şi V p. 49-72).

*

§ 9. *Edrissi* (XVII). *Berdjan. Armocastro.* In acelaş timp cu Paristrion al scriitorilor bizantini, geograful arab Edrissi, trăitor la curtea Regelui Siciliei, Roger II, numeşte ţinutul dintre Dunăre şi Mare „Berdjan" (nimeni n'a putut să spună de ce?). Edrissi scrie geografia sa pe la anul 1154. (Vezi comunicarea mea publicată în Bul. S. R. R. G. vol. 34).

El aşază la 25 mile spre Nord de Varna localitatea *„Armocastro"*, despre care spune *„că e un oraş vechiu, cu clădiri înalte, câmpii roditoare şi negoţ bun"*; apoi mai adaogă — şi aceasta-i luminează textul (de altfel foarte confuz şi încurcat peste tot. A scris după informaţii) *„este aşezat pe povârnişul unui deal plăcut, care domină marea"*.

Nu după depărtare — care este greşită — ci după aşezare *„pe povârnişul unui deal plăcut care domină marea"*, am fi înclininaţi să credem, că peste

Armocastro a lui Edrissi ar trebui să aşternem Constanţa noastră *„un oraş vechiu"*.

Lunga domnie de peste un veac a Comnenilor vindecase relele cauzate de războaiele purtate cu Ruşii şi cu Pecenegii. Unii au fost respinşi în ţinuturile lor; iar ceilalţi au dispărut pentru totdeauna din istorie, la 30 Aprilie 1091. Imperiul intrând în graniţele lui vechi, a trăit în linişte; aşa că şi oraşul nostru a trebuit să se înfiripeze în acest al XII-lea secol. Şi dacă identificăm Armocastro al lui Edrissi cu Constanţa, ştirile culese de geograful arab exprimau realitatea *„că era un oraş cu clădiri înalte, câmpii roditoare şi negoţ bun"*.

*

§ 10. *Veneţienii şi Genovezii.* Şi Veneţienii au plutit cu vasele lor pe lângă coastele din stânga Pontului — căci până târziu, după inventarea şi întrebuinţarea busolei, plutirea se făcea pe lângă ţărmuri (cabotajul) de nu se pierdea coasta din ochi — fără să fi lăsat vre-o urmă; numai dunga de spumă de pe luciul apelor trasă de cârma galerelor, atâta doar mai rămăsese în Marea Neagră dela Veneţieni.

Nu tot aşa se poate spune despre Genovezi, care au trecut în legendele turceşti, ca nişte năzdrăvani, ciclopi. Orice urme de zidărie sau de cetate vechie, Turcii o numiau Giniviz-kalé, adică fortăreaţă genoveză.

Imprumut pentru începuturile comerţului genovez prin părţile noastre, valoroasa lucrare a d-lui G. I. Brătianu „Recherches sur le commerce génois dans la Mer Noire" (IX).

Cele dintăi aşezări genoveze în Constantinopol (Galata) datează de pe la anul 1160, din timpul Impăratului Emanuil Comneanul (1143-80). Corăbiile n'aveau însă voie să intre în apele Mării Negre, sau cel puţin să facă comerţ pe coastele ei septentrionale.

Se ştie partea pe care au luat-o Genovezii la reîntronarea Impăraţilor byzantini. De aceia prin tratatul dela Nymphaeum, din 13 Martie 1261 (care a precedat reocuparea „oraşului păzit de Dumnezeu",

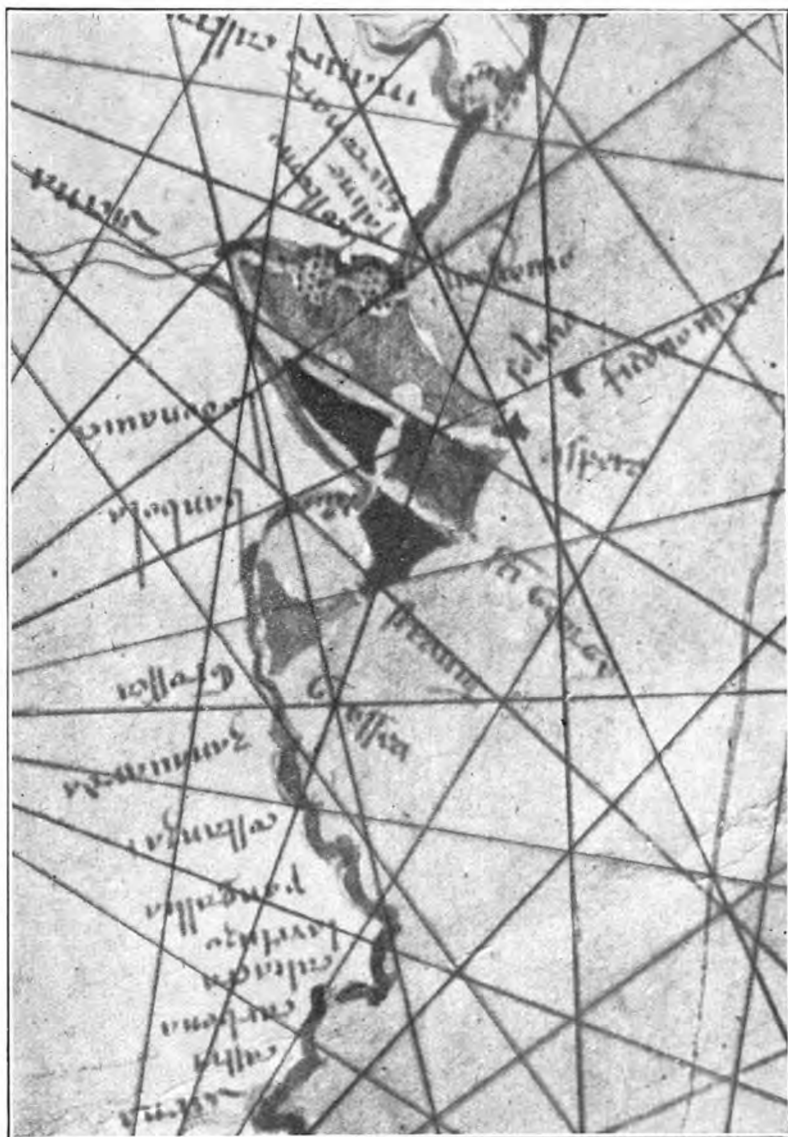
la 15 August acelaş an) Mihail Paleologul le acordă dreptul de a pătrunde cu vasele lor şi în M. Neagră, închisă galerelor veneţiane. Genovezii îşi asigurară monopolul comerţului pe această Mare.

Cartierul lor din Galata deveni o citadelă genoveză. Podestatele (ales pe un an) putea — bizuindu-se pe întăriri — să înfrunte ori-ce atac, chiar şi al Impăraţilor, cu care tratau ca dela egal la egal. Loggia nu era numai locuinţa podestaţilor (bayli la Veneţieni, consuli la Pizani), ci şi centrul politic, administrativ şi judiciar. Aşezată chiar în port, loggia devine şi centrul afacerilor, unde se aflau bancherii şi tot felul de prăvălii. In acelaş corp cu loggia era fondaco, adică magaziile de mărfuri, care se descărcau din galere. Câteva trepte uniau fondacul cu debarcaderul.

In porturile din provincie (aşa trebuie să fi fost şi la Constanţa) vama, întrepozitul şi vânzările se făceau în acelaş magazin. „Cum am ajuns în port — povesteşte călătorul arab Ibn Jobair despre Saint Jean d'Acre — am fost conduşi la divan (vamă), care e un han unde vin caravanele. In faţa porţii, pe bănci acoperite cu covoare stau scriitorii (creştini) vămii; ei au călimări de abanos, aurite şi frumos împodobite. Scriu arăbeşte, limbă pe care o cunosc. Cel dintâi dintre ei este arendaşul vămii sau şeful. Tot ce se percepe este al lui; căci arendaşul plăteşte guvernului o sumă destul de mare. In aceste vămi negustorii îşi aşezară marfa, iar ei s'au instalat în etajul de sus".

Bacşişul nu e o datină turcească. Se practica şi pe timpul byzantinilor. „Să nu uitaţi, că dacă veţi respecta pe vameşi (κομμερκιον) şi dacă le veţi oferi câteva cadouri (în bani sau în mărfuri) lor, scriitorilor şi dragomanilor lor, ei vor fi mai curtenitori cu voi şi vor taxa marfa sub valoarea ei" — ni spune Florentinul Pegolotti.

Douăzeci de ani în urma liberului comerţ în M. Neagră, adică în 1281, Genovezii fondară Caffa (azi Teodosia), unde organizară *officium Gazariae*. Peste curând colonia genoveză din Crimeia fu întă-

PORTULANUL LUI PETRE VISCONTI DIN 1318. VENEȚIA
Coasta apusană a Mării Negre, între Varna și Maurocastro
(După G. I. Brătianu. Recherches sur le commerce génois dans la Mer Noire au XIII-e siècle)
(Mărit de cinci ori)

Planșe și tipar E. Marvan

rită cu turnuri de pază şi cu ziduri, ea devine „un fel de Constantinopol" şi conţinea mii de case între zidurile sale. Din 1300, consulul din Caffa (ales pe un an) nu era sub tutela podestatelui genovez de Romania din Pera. Era deci independent. Licostomo (Chilia veche) n'are consul decât în secolul XIV-lea şi o garnisonă.

*

Intre aceste două emporii genoveze — Pera şi Caffa — se făcea, către sfârşitul secolului XIII-lea şi începutul celui următor, un schimb foarte activ de mărfuri. Peroţii transportau dealungul coastelor M. Negre, fire de aur, bijuterii, catifele, postavuri şi pânzeturi şi veniau de acolo cu cereale, sare, miere, ceară şi piei. Mai ales cerealele — în deosebi grâul — erau foarte căutate în ţările mediterane, unde populaţia era mai numeroasă, iar pământul mai sărăcăcios.

Dintre oraşele aşezate în Zagora (aşa se numia atunci Bulgaria balcanică) pe coastele apusane ale acestei „Mare majus", în cel mai vechiu portulan, acel al lui Petre Visconti din 1315 se găseşte şi Costanza noastră, asupra căreia din lipsă de documente nu s'a putut face nici un fel de consideraţii *(Fig. 6)*. Dar s'a găsit un oraş misterios, Vicina, care până acum nu s'a putut identifica cu nici una din localităţile moderne, de şi după indicaţiuni s'ar fi aflat cam între Isaccea şi Tulcea. Despre viaţa comercială a Vicinei (pentru noi mai are şi o însemnătate religioasă, Iachint Chritopol chemat ca întâiul Mitropolit al Ungro-Vlahiei, de Alexandru Basarab Voevod în 1359, era din Vicina) se cunosc foarte multe date, pe care nu le cred de prisos a le studia cu deamănuntul; căci acest port dunărean trebuie să fi fost în intime legături de comerţ cu Costanza.

Tot Pegolotti, care în prima jumătate a secolului al XIV-lea a scris a sa „Pratica dela mercantura" ni spune, că grâul de Dobrogia (care se încărca în portul Lasilo, pe lângă capul Şabla, deci acel provenind din Deliorman şi stepă), era tot aşa de bun ca cel din Crimeia; asemenea şi cel de Moncastro (Ce-

tatea Albă; deci grâul de Bugeac), care se păstrează mai bine la transport şi se vinde mai repede. Pe când grânele din Vicina (cele din N. Dobrogiei şi Bugeac, poate chiar cele din câmpia Dunării, aduse pe vase în portul Vicina) nu se pot compara cu cele din Caffa. Genovezii cumpărau recoltele localnicilor. Un alt articol de export era sarea, care nu putea proveni decât din Ţara românească (a se vedea şi mai sus Cap. I § 7); iar mierea şi ceara şi din Nordul Dobrogiei.

Pe piaţa Vicinei, Genovezii desfăceau o însemnată cantitate de ştofe, postav lombard şi franţuzesc, mătase din orient, saci de in din Caffa şi cumpărau de aci ciară şi cereale. E dovedit cu acte, că spre sfârşitul secolului XIII-lea erau în portul dunărean misiţi greci şi italieni, ca Pantaleon de Vicina, Tommasino din Ancona şi Bonaventure din Mantua, care serviau de intermediari. Hiperperii bizantini circulau şi în Vicina, cu toate că oraşul avea şi moneda lui (hiperperi de Vicina). Şi măsuri speciale avea Vicina, după cum avea şi Pera.

*

Dacă Constanţa ar avea norocul pe care l-a avut Vicina, ca să se găsească în registrele notarilor Pera-Caffa, s'ar descoperi foarte multe acte relative la mişcarea ei comercială, şi ni-ar face o ideie — cam sarbădă poate — de avântul acestui port, care a lăsat urme atât de neşterse, ce, cu toată vitregia vremurilor, au mai dăinuit până la noi.

Coloniile genoveze din M. Neagră au fost un izvor bogat şi abondent, pentru puterea şi comerţul maritim al Genuei, care urmă chiar dela începutul fondării lor o politică comercială, lăsându-le autonomia propriului lor guvernământ, primind dela patria-mamă numai sprijin în galere şi arme, pentru apărare, în schimbul unui tribut ce se percepea în numele republicei. Astfel coloniile genoveze numiau ele singure pe propriii lor guvernatori (consuli), pe căpitani sau pe casieri (massarii), care ţineau socotelile şi girau afacerile coloniei; maestrali, care stabi-

leau preţurile mărfurilor. Fiecare colonie se bucură de privilejul libertăţii comerţului, avea concesiunea unui cartier pentru locuit şi pentru stabilirea magaziilor lor; privilejul jurisdicţiunii proprii consulatelor în materie civilă, comercială şi corecţională. (Singurul „jus gladii" era rezervat populaţiunii dominante). Aveau facultatea reducerii greutăţilor şi a măsurilor, după tariful naţional (LX. pag. 76 și urm.).

*

Până la ce grad de dezvoltare au ajuns coloniile genoveze din M. Neagră se dovedeşte prin aceia, „că pe timpul războaielor civile dinlăuntrul statului, mulţi locuitori veniseră să se stabilească prin ţările cele mai depărtate" (LIX. I. 443).

Numele acestor „marchands et guerriers" se mai pomeneşte şi astăzi, ca o tradiţiune a popoarelor printre care au trăit, în ruinele construcţiunilor lor; astfel la Mangalia (Pangalli, în portulanele medievale) şi acum, cu toată fúria valurilor furioase ale celei mai neastâmpărate mări, ruinele cheului Genovezilor se mai văd, când marea este liniştită.

Iată ce povesteşte agronomul Ioan Ionescu dela Brad în 1850, despre acest cheu (XXV. pag. 32-33):

„Hadji Mohammed aga, bătrân de 80 ani m'a asigurat, că bunică-său a văzut zidul care apăra altă dată vasele ce se găseau în portul Mangalia, în contra vânturilor Mării Negre. Zidul avea o grosime aşa de mare, în cât două căruţe ar fi putut merge alăturate, şi că bătrânii ţin minte, că pe culmea zidului erau nişte figuri de marmoră, de felul celor care înfrumuseţează astăzi portul Civita-vecchia. Construcţia acestui zid e foarte veche; acum el e la doi paşi sub apă şi, când marea este liniştită, se zăresc câteva părţi. Zidul acesta care apără portul Mangalia, începe din partea oraşului numită Kisle-Bouroa (este biserica greacă) şi înaintează în Mare, până la o distanţă de 80 m, apoi lasă un loc liber. Poarta, prin care intrau vasele, se prelungeşte până aproape de lacul Mangalia, care comunică cu Marea".

La Constanţa, cheul Genovezilor a fost înlocuit de Englezi în 1862 prin noui construcţiuni *(Fig. 22)*; totuşi ruinele magaziilor lor şi porţiunea digului din fundul golfului erau în fiinţă, până la acoperirea lor de noile construcţiuni româneşti, începute în anul 1896. Parte din ruinele magaziilor se mai văd şi azi.

Ruinele vechiului Tomis şi pietrele regulat tăiate — din care foarte multe cu inscripţiuni — au fost la îndemâna constructorilor portului, a magaziilor şi a locuinţelor genoveze.

Aşa că viaţa de amănunt a Constanţii din vremurile ei de mărire a fost înmormântată pe vecie.

Numai numele i-a mai rămas scris pe portulalanele medievale. Aşa în portulanul lui Petre Visconti din 1315 — păstrat azi în biblioteca imperială din Viena (reprodus de d-l Brătianu, în lucrarea citată; copie mărită dau în textul meu) — figurează cu numele „Costanza". *(Fig. 6)*.

In atlazul catalan din 1375 are acelaş nume. Tot aşa s'a reprodus şi în periplele ulterioare (sec. XIV şi XV), precum şi în atlazele lui Andrei Benincasa (1476), Hotoman Fredutio (1497) şi Ubelin-Essler (1513), care sunt copii după portulanele medievale. *(Lelewel.* Géographie du moyen-âge. Atlas).

Walerand de Wavrin, după informaţii, culese în 1445, o numeşte Constantia. El a văzut oraşul din corabie pe mal (XXVII. I. 60). „Mangalia — spune Wavrin — oraş foarte ciudat, cu ziduri înalte, largi de 30-40 picioare, stricate însă, şi cu un port rău, în care luntrile se rupeau de furtună" (XXVII. I. 70).

*

§ 11. *Dobrotici şi Ivanco.* Intră pe scena istoriei — în a doua jumătate a sec. XIV-lea — un aventurier (condottiere), Dobrotici, al cărui nume nu este bulgăresc, ci după părerea d-lui Iorga, ar fi Român. (XXVII. I şi XXXI).

Mă îndoiesc că stăpânirea lui Dobrotici (numai de 28 ani — din 1357 până în 1385) să fi lăsat numele Dobrogiei. Origina numelui ei — cred — că trebuie căutată aiurea; căci tot Dobrogia se cheamă şi

un munte din câmpia Tesaliei, pe dreapta lui Peneios (Salemvria), fără să fie nici o legătură între Dobrogia noastră, muntele grecesc şi Dobrotici. Inclin spre părerea lui Hajdeu, că cuvântul ar fi de origină turcească şi ar însemna „ţară fără păduri", în opoziţie cu „Deliorman", care s'ar traduce „ţara plină de păduri" (L. 145 notă).

Domnea pe tronul din Byzanţ nevrâstnicul Ioan V Paleologul (I-a oară, 1341-1376), subt regenţa mamei sale, Ana, care ceru (1346) ajutor — în contra uzurpatorului Ioan VI Cantacuzin — unui oarecare Balica — cu nume tot românesc — „senior de Cavarna" (Karbona) — care împreună cu Mesembria şi cu Anchialos formau provincia eclesiastică a Patriarhiei (XXIX. 31).

Balica îi trimese în calitate de aliat „o mie de ostaşi aleşi" sub comanda lui Teodor şi a fratelui acestuia, Dobrotici.

Pe atunci Bulgaria Ţarului Alexandru de Târnova (1331-65) nu se întindea până la ţărmul Mării. Cavarna era reşedinţa lui Balica şi de sigur, că stăpânirea lui coprindea tot ţinutul spre Nord, până la gurile Dunării; deci un teritoriu destul de întins, pentru ca să poată trimete Byzantinilor ajutorul cerut.

Teodor şi Dobrotici cuceresc cetăţile dealungul ţărmului, până la Constantinopol, aceia ce face pe Ana să-l ridice, pe acesta din urmă, la rangul de generalisim bizantin şi să-i dea în căsătorie pe fata sfetnicului imperial, Apokaukos. Dar la Selimbria, aceşti doi comandanţi sunt înfrânţi. Teodor se întoarse acasă cu rămăşiţele armatei; iar Dobrotici abia scăpat „ruşinat" rămase în Bizanţ, pe lângă socrul său.

Intâlnim mai târziu (1357) — foarte probabil după moartea lui Balica — pe „Despotul Dobrotici" stăpânind două castele de pe malul mării, lângă Mesembria, Kozeakon şi Emmona (XXVIII. fasc. I. Dobrotici p. 4).

După izvoare contimporane sau foarte apropiate vremii, reşedinţa lui Dobrotici era la Kalliakra (XXVIII. pag. 5 şi XXX. p. 51). Stăpânirea lui pare a se fi întins pe coastele mării până la Chilia, după socotelile

expediţiei contelui Amedeu de Savoia, care o numeşte „castrum Aquile“ (XXVIII pag. 5). Este cucerită în 1366, de Genovezi (XXVIII. I. 9), care o păstrează până în 1396, când e ocupată de Munteni (XXIX. p. 38. nota 1), iar în 1403 trece în stăpânirea Moldovenilor (XXX. pag. 51-2).

La Chilia era în 1381 un consul genovez (XXX. pag. 39), ca şef al oraşului, aşa precum era dealtfel regula în expansiunea colonială genoveză (XXIX. p. 36).

Războiul dintre Genovezi şi Dobrotici n'a încetat cât timp a trăit el (a murit după 15 Februarie 1385), când Dogele genovez scrie ofiţerilor săi din Levant să numai împiedice pe Veneţieni de a merge cu corăbiile „în părţile Zagorei supuse lui Dobrotici“ (XXVIII. I. pag. 14).

Pacea s'a restabilit prin tratatul încheiat de fiul şi urmaşul acestuia, Ivanco, la 24 Mai 1387.

Ivanco numai păstra titlul tatălui său de „despot“, de oarece despotatul trecuse asupra lui Mircea al nostru, care se intitula în 1390 „despotus terrarum Dobrodicii“ (XXVIII. I. 15).

Tratatul despre care este vorba a fost publicat de Silvestre de Sacy (Mémoire de l'Académie des inscriptions et belles-lettres Tom. VII pag. 292 şi urm.) şi analizat de D-l Iorga (XXX pag. 54).

Redactorul tratatului ni spune, că Ivanco dorea să atragă pe Genovezi în statul său şi, pentru a exprima această ideie, a împrumutat cuvintele profetului Ezekiel: „Dinţii copiilor se strepezesc de agurida mâncată de părinţi“.

In palatul Podestatelui Giovanni de Mezanno, din Pera, s'a întrunit o conferinţă, subt preşedinţia podestatelui însuşi, asistat de doi delegaţi ai republicei, Gentile de Grimaldi şi Giannone de Bosco, iar din partea lui Ivanco, doi delegaţi: Costa şi Jolpanus (Costea (Grec?) şi Ciolpan, nume românesc XXIX. pag. 36).

In rezumat, tratatul coprindea: cele două părţi îşi promiteau a uita trecutul. Supuşii lui Ivanco vor fi trataţi bine şi teritoriul lui nu va fi atacat *„de co-*

răbii genoveze sau trimese din Genua". Ivanco poate adăposti pe Genovezii fugari, dar va restitui lucrurile sau mărfurile aduse de aceştia; tot aşa şi supuşii săi fugiţi pe teritoriul genovez.

Ivanco promite să proteagă pe Genovezi, pe uscat şi pe apă. Va primi *„în ţara sa" (nu în capitala sa) un* consul genovez, care să dea dreptate Genovezilor.

Consulul poate aproba ori-cui calitatea de Genovez. Ivanco va trata bine pe orice consul genovez, ce ar fi pe teritoriul său. Se va da loc pentru *loggia* (comptuare comerciale) şi biserică. Martorii care vor depune în contra Genovezilor *„Greci, Bulgari sau alţii, ori-care ar fi"*, mai întâi vor jura. In caz de războí cu Genua, Ivanco nu va răpi averile supuşilor ei, ci le va da corăbii, pentru a-şi le scoate *„lucrurile şi mărfurile mărunte"* într'o lună; sarea şi corăbiile, în şease. Exportul Genovezilor din ţinuturile lui Ivanco, va fi liber; grânele putând fi reţinute numai în timp de foamete şi dacă nici un alt strein nu va exportà. Ivanco va libera prinşii. Se va plăti vamă 1°|₀ la intrare şi tot atâta la eşire; dar vor fi scutite: aurul, argintul, mărgăritarele, giuvaerele, corăbiile şi mărfurile de transit. Genovezii nu vor fi supuşi la dări. Tratatul va fi confirmat într'o lună şi cine-l va călcà, va plăti o amendă de 100.000 hiperperi" (LIX).

Că Ivanco trebuie să fi fost vasalul lui Mircea se mai dovedeşte şi cu documentele originale, datate chiar din anul încheierii tratatului cu Genovezii (1387). In ele Mircea se intitulează „Voevod şi Domn peste amândouă malurile Dunării, până la Marea cea mare şi al cetăţii Drăstiorul, stăpânitor" (XXXI. 150); iar trei ani mai târziu, la 20 Ianuarie 1390, titlul lui Mircea e: „Despot al ţărilor lui Dobrotici şi Domn al Silistrei (XXX. 62).

Din redactarea tratatului se înţelege, că în ţara lui Ivanco era un singur consul genovez. El ni apare prin documente pentru prima oară în Chilia veche (Lycostomon), la 6 Mai 1381. Se numia Conrad Donato (XXX. 52).

Este adevărat că Lycostomon era un castel menţionat prin secolul XII şi că era cu mult mai vechiu. L'au stăpânit Byzantinii până către sfârşitul sec. XIV, când a fost administrat de Genovezi, până în 1403 (XXX. 53).

Clădit-au Genovezii loggia şi biserica — despre care se vorbeşte în tratatul din 1387 — în Lycostomon? Cine-ar putea afirma?

Şi totuşi în Constanţa peste ruinele portului genovez s'a suprapus cel englezesc, care era prea mic pentru a le acoperi în întregime, ci o parte se mai vedea până la marile construcţiuni ale portului românesc, începute în anul 1896.

Ruinele magaziilor genoveze din port se mai văd încă şi azi; ceva mai mult, în coasta Palatului Primăriei erau până mai acum treizeci de ani (cu spatele spre str. Pescari) ruinele unor magazii mari, care au servit şi Turcilor pentru păstrat cerealele dijmuite, până când erau transportate în Constantinopol. Bătrânii li-au pomenit cu numirea „Giniviz-hambar", adică magazii genoveze.

Să fi fost în Constanţa şi loggia lor? N'aş putea afirma. Despre vre-o biserică genoveză, nici atât.

*

Sfârşitul scurtei domnii a lui Ivanco nu se poate hotărî mai de aproape (XXVI. II. 46).

Cum am văzut, în 1390 Mircea era „Despotul ţărilor lui Dobrotici şi stăpânitor al Silistrei", şi-şi ţinea căpitanii săi aci. Un an în urmă i se smulse acest avantpost de peste Dunăre, când Sultanul porneşte în persoană cu război împotriva lui (XXVI. II. 47 şi XXXI. 150).

Mircea moare în Ianuarie 1418.

*

Constanţa a fost cucerită şi distrusă în 1393 (VIII. pag. 163) de Ali Paşa, trimes de Sultanul Baiazid Ildirim (1389—1402), după cum vom vedea imediat la geograful turc Ewlia-Celebi. (A se vedea : *Iorga.* Histoire des Roumains. p. 65).

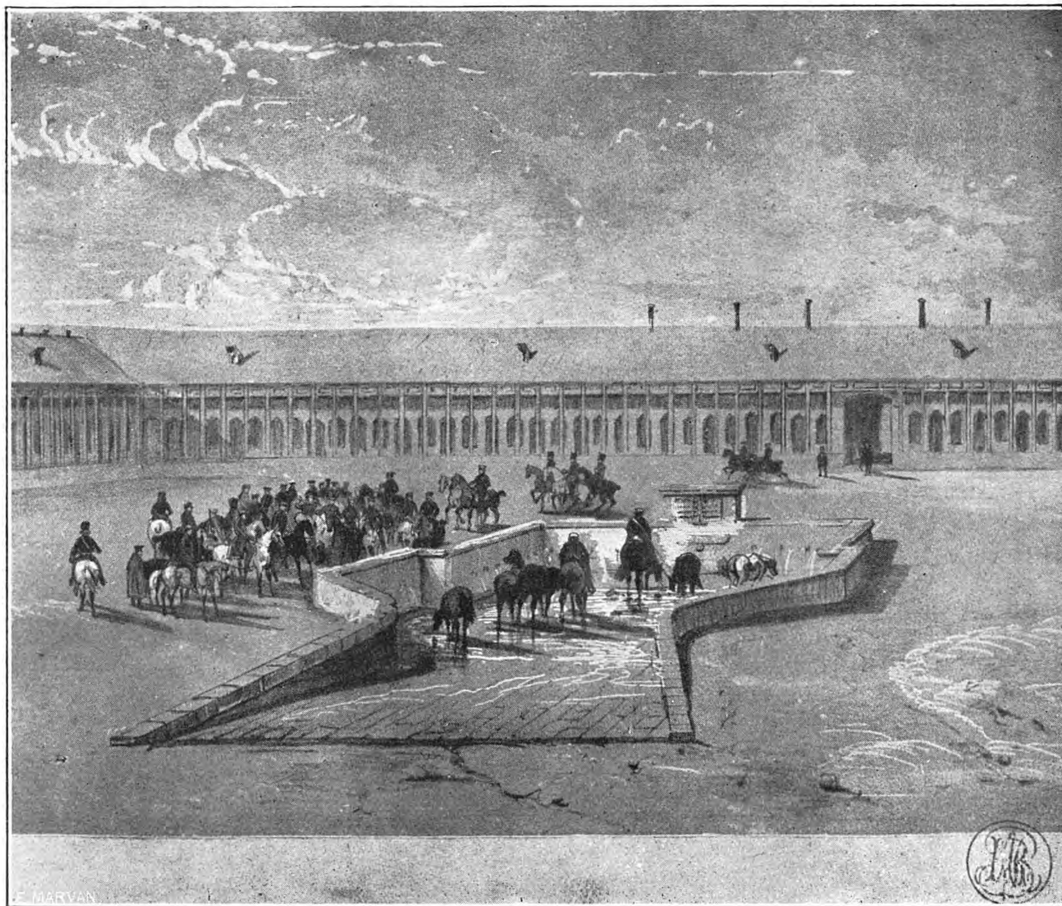
VEDEREA GENERALĂ A BABADAGULUI, ÎN 1828

La mijloc, cazarma turcească, în formă dreptunghiulară

(După Albumul lui Hector de Béarn pl. XIV) (Quelques souvenirs d'une campagne en Turquie)

Stampa Academiei

Planșe și tipar E. Marvan

CAZARMA DIN BABADAG, ÎN 1828

(După Hector de Béarn) (Quelques souvenirs etc.)

Stampa Academiei

Planşe şi tipar E. Marvan

CAPITOLUL III

Stăpânirea turcească. Küstendjé.

§ 1. In mâinile Bulgarilor şi-a dat sfârşitul Constanţa. Turcii au îmmormântat-o. Silistra capătă din ce în ce mai multă importanţă militară; iar din veacul XVI, Babadagul *(Fig. 7)* — care era mai aproape de trecerea Turcilor pe la Isaccea — dobândeşte şi mai mare însemnătate militară *(Fig. 8)*. Aci Soliman Magnificul înfiinţează (1538) un Seraschierat, unde şedea paşa din Silistra *(Cantemir.* Ist. Imp. otoman. 427, nota 16, 444 nota 27 şi 506 nota 72 şi *Iorga.* Istoria armatei I. 8).

In preajma Babadagului, Sultanul Mahomed I (1413-1421) puse să se construiască fortăreţele Saczim (Oblucița, Isaccea) și Ieni-Sale (Enişala). Marea Neagră devine cu desăvârşire o mare închisă „o mare turcească, iar pentru comerţ o mare moartă" (XXVII. vol. I. 94). Prin cele două forturi (Anadoli-Hisar şi Rumili-Hisar), Turcii interziceau ori-cărui vas de a mai intra, sau de a eşi din Bosfor. Numele oraşului nostru a fost schimbat în Küstendjé.

Iată cum povesteşte Ewlia Celebi (trăitor pe vremea lui Matei Basarab. El a scris în 1651-2) ocuparea Constanţii: „Küstendjé a fost o puternică cetate. De oarece Baiazid Ildirim a întâmpinat mari greutăţi cu cucerirea ei, a pus de a distrus-o; iar pietrele le-a aruncat în mare. Şi acum pe deal, se văd împrejurul ţărmului, urmele cetăţii dărâmate. Genovezii, locuitorii ei, au fugit cu corăbiile la Kaffa.

După ce Baiazid a luat şi Kaffa, (e o greşală a lui Ewlia, Kaffa a fost cucerită de Sultanul Mahomed II, după cum vom vedea), Genovezii au fost lăsaţi să se refugieze în insula Chios, unde au rămas până pe timpul Sultanului Soliman (1520—66). Revoltându-se, Soliman a trimes în contra lor pe Piale-Paşa, care înconjurând insula, a făcut-o să capituleze. Comandantul ceru voie, să se ducă la Küstendjé, ca să dezgroape averea ascunsă de bunicul său, înainte de a fugi la Kaffa. Sultanul îi învoi, şi făcând săpături, a găsit şapte vase mari pline cu aur, multe pietre scumpe: safire şi briliante, cu care Sultanul a construit două giamii în Constantinopol; iar o bună parte a dăruit-o oraşului în care a găsit aceste comori.

In vechime portul Küstendjé a fost mai mare; şi acum sunt urmele zidurilor. Dar cu timpul s'a umplut cu pământ şi cu nisip; aşa că este expus valurilor. Câte odată aci se scufundă multe corăbii.

De oarece Küstendjé este aşezată pe malul Mării, nu este aşa de bogată şi nici frumoasă; căci de multe ori a fost atacată, ruinată şi arsă de Cazaci. In oraş sunt până la 150 case, acoperite cu olane sau cu scânduri. Are o giamie mică, dar frumoasă chiar lângă port (de sigur pe locul giamiei din vale), un han, 40-50 magazii mari aşezate lângă port (cele despre care am vorbit, în coasta Primăriei) şi câteva prăvălii". (*Căpitan Ionescu-Dobrogianu.* Note din călătoria lui Ewlia-Celebi. In Bul. S. R. R. G. vol. 34 şi XIV).

*

Toate preocupările Turcilor, în cursul veacului XV au fost, ca să pună stăpânire pe Caffa (cucerită în 1475 [1]), pe Chilia „cheia şi poarta întregii ţări moldoveneşti, precum şi a Ungariei şi a întregului bazin dunărean" (cucerită la 14 Iulie 1484) şi pe Cetatea-Albă (căzută la 4 August acelaş an) „cheia şi poarta

---

1] La ocuparea oraşului de Marele Vizir Keduk Ahmet în 1475, se aflau aci 162 negustori moldoveni. Ei au fost trecuţi prin ascuţişul săbiei, ca represalii pentru masacrul pe care Ştefan cel Mare îl făcuse prizonierilor Turci în lupta dela Podul Nalt (**Élie de la Primaudaie.** Hist. du commerce de la Mer Noire, 204).

Poloniei, Rusiei, Tătariei şi a întregii Mări Negre" (XXVI. II. 140 şi XXVII. I. 94). Drumul spre Polonia li era asigurat; iar trecerea Dunării pe la Isaccea (Oblucița) din ce în ce mai umblat.

Andrei Taranowski, care a călătorit prin Dobrogia, pe la 1570, vorbeşte în treacăt numai de Tulcea şi Babadag. De Constanța, nimic (XXVII. I. 179).

Iezuitul Giulio Mancinelli, între 1582-86, vorbind de Constanța, spune că un Turc bogat scotea din ruinele oraşului „marmuri mari" (XXVII. I. 187).

T. Corobeinicof, care mergea la Constantinopol în 1593, pomeneşte de Tătarii care atunci se stabiliseră la Babadag şi Carasu (XXVII. I. 261).

In călătoria lor din 1586 John Austell şi Iacob Manucchio, dela Varna la Isaccea, n'au trecut prin Constanța (XXVII. I. 212).

*

Cu începutul sec. XVII o parte de Tătari din Sudul Rusiei se aşază în Bugeac, părăsindu-şi vechiul lor obicei mongolic, de a trăi din produsele turmelor stepei şi se dedură la lucrarea pământului. O bună parte — subt Hanii lor — rămase pe loc în lupte continue cu Cazacii, care făceau dese ori năvăliri în Dobrogia. La început (1602), Cazacii năvăleau în bande mai mici, pe şeici şi jefuiesc Constanța; iar mai târziu (1612), şaizeci de şeici prădară Babadagul şi ard oraşele aflătoare pe țărmul Mării, până la Varna şi Mesembria. Prădăciunile acestea foarte dese în urmă, aduseră ruina şi despopularea coastelor.

Şi Tătarii crâmleni, ca şi cei bugeceni deveniră o putere de temut pentru Moldova şi Polonia. Ei au dăinuit în Bugeac — de unde au trecut în Dobrogia — în veacurile XVII şi XVIII; ba chiar de Mârza Cantemir (1620) — care era un mic suveran independent — tremurau şi Regii Poloniei — spune Miron Costin. Mârza era întărit de Poartă ca Paşe şi era guvernator al coastelor Mării Negre, spre gurile Dunării (XXVI. vol. III. p. 19).

Făcând dese incursiuni în țările vecine (Moldova şi Polonia), Tătarii din Bugeac au fost strămutați şi

împrăştiaţi pe cursul Niprului, în iarna anului 1638 (Ianuarie). Dar şederea lor pe Nipru n'a fost de lungă durată; după câţiva ani, revin în Bugeac — dornici de sămănăturile mănoase de aci — şi din 1645, prădau Moldova şi Polonia. Turcii nu se puteau lipsi de sprijinul tătăresc, în contra năvălirilor ruseşti (XVIII. X. 161); şi în adevăr, în 1655, Tătarii fură întrebuinţaţi de Siavus-Paşa din Silistra în contra Cazacilor (XXX. 229). Tot aşa au mai fost întrebuinţaţi, în 1658, un număr de 25.000 Tătari înarmaţi, în contra lui Rakotzi, Domnul Transilvaniei (XVIII. XI. 38 şi XXX. 230). Alţi 50.000 ajutară pe Domnul Moldovei, Gheorghe Ghica. Expediţiuni tătăreşti poruncite de Turci se întâmplară în 1661, 1663 şi 1664.

Episcopul latin din Nicopole, Filip Stanislavov, înseamnă în Februarie 1659 numai Babadagul cu 40 case catolice (cu o biserică), 2000 Bulgari, Greci şi Români (cu biserică depinzând de Silistra) şi 6000 Turci (XXVII. vol. II. 17).

Interesantă pentru Dobrogia — nu şi pentru Constanţa, despre care nu se vorbeşte — este călătoria ambasadorului polon Ioan Gninski, Palatin de Culm, făcută în 1677. El ajunge la 8 Iulie la Isaccea, pe care o descrie „e un oraş mic cu uliţi strâmte, case mici, câteva de zid“. Sultanul (Mahomed IV) are aci un palat pentru haremul lui. Sunt două moschei acoperite cu plumb. Oraşul e apărat printr'un castel mare cu patru turnuri, aşezat pe malul Dunării. Prăvăliile sunt sărace; iar în oraş sunt o mulţime de robi luaţi în război“.

Palatinul mai vorbeşte de Babadag, „oraş lung între dealuri, cu case de zid, patru giamii şi forturi mici“. După eşirea din Babadag — şi după ce trece peste un râuleţ (e vorba de râul Slava rusă) — se începe adevărata Dobrogie cu populaţie tătărască. Sunt 200 sate; iar 150 de spahii turci au proprietăţi de pământ. Inseamnă satele: Muftù-cîslasì (?), Imamhari (Inancişme?), Tariverde, Caranasuf, Caraiun (Caracoium?), Uzunalimari (Uzumlar?), Cotunalè (?), Fagimusli (Mamusli?). Aci, în feuda fratelui Viziru-

lui se găseşte o moscheie acoperită cu plumb, un palat, grădini şi vii. La 19 Iulie, Palatinul ajunge la Bazargic „un orăşel frumuşel, neîntărit, cu străzi pavate, dar strâmte, un foarte frumos palat şi trei moschei“ (XXVII. vol. II. pag. 38-39 şi *P. Panaitescu.* Călători Poloni în Ţările Române. p. 79).

*

§ 2. In a şaptea decadă a secolului XVII (1672-9), Dobrogia a servit ca lagăr armatelor turceşti, în campania ce duseră împotriva Polonilor şi Ruşilor. Sultanul Mahomed IV stete cât-va timp la Babadag.

Tătarii rămăseseră în Bugeac — parte s'a strecurat în Dobrogia, prin imigraţiuni mici, individuale — în tot cursul veacului XVIII-lea.

O nouă pacoste veni pe capul Dobrogiei. In anul 1709, Hatmanul Mazepa emigrează din Rusia, cu o ceată de Cazaci zaporojeni şi vine a se stabili în Dobrogia, unde încheie cu Seraschierul Babadagului, Iusuf-Paşa, un tratat, prin care li se asigură independenţa şi li se dă pământuri şi pescării. In schimb, Cazacii erau obligaţi să dea Turcilor un contingent armat, în caz de război. Ei pierd privilejul acesta în 1828, când au trădat cauza Turciei.

*

§ 3. După războaiele cu Polonii urmează cele nesfârşite cu Ruşii. (Cel din 1711, terminat prin pacea dela Huşi; cel terminat prin tratatul dela Belgrad, din 3 Octombrie 1739; cel încheiat prin pacea dela Kuciuk-Kainardji, din 21 Iulie 1774 şi cel încheiat prin pacea dela Iaşi, din 9 Ianuarie 1792, prin care Ruşii îşi întind hotarele până la Nistru, pentru a sfârşi numai cu cele petrecute în cursul veacului XVIII-lea).

Toate s'au purtat prin Dobrogia. Vai de Constanţa noastră, năvălită de Ruşi, care ştiu să facă războiul prin jafuri şi distrugeri, cu aliaţii lor creştini! Ce trebuie să fi făcut în ţara duşmanului păgân! Numai prăpăd, ruine şi scrum lăsau în urma lor!

Küstendjé după mărturia lui La Mottraye (voya-

ges. II. p. 9-10) era în 1714 de o însemnătate prea mică, cu căsuţe rustice, afară de câteva locuinţe turceşti mai înfăţişătoare (XXIX. 53. XXVII. II. 96). Pune Tomis la Babadag (XXVII. II. 118) ca şi Bell (II. 169).

Din încurcata descriere, pe care ni-a lăsat-o Peyssonnel (scrisă la 1762 XLIX. vol. I pag. 93), care a trecut prin Dobrogia, între anii 1750 şi 1753, fiind trimes ca consul francez, la curtea Hanului tătăresc din Crimeia, extragem:

„Mangalia este un oraş mare, are un târg public şi un mare număr de magazii de grâu. Portul este destul de spaţios şi poate primi vase oricât de mari; însă este nesigur, iarna. Importă mai puţine articole ca Varna. Exportă grâu, orz, secară, mei, brânză şi struguri, care sunt destul de mulţi, însă nu sunt buni de mâncat, ci se întrebuinţează la facerea ţuicii.

„Tuzla Burun — între Mangalia şi Küstendjé — este un loc pustiu. Aci e o radă deschisă şi nesigură.

„Küstendjé a fost un oraş mare. Acum este comandat de un agă, care are şi sarcina transportului grâului la Constantinopol. Portul este nesigur. Importă şi exportă aproape ca şi localitatea, despre care voi vorbi mai jos. (Cred, că este vorba de Karaharman).

„Süt-Ghiol este o pustietate. Are o radă rea, unde vin vasele câte o dată vara(!); iarna însă, nu.

„Karaharman este un oraş destul de mare (!), în care se află mai multe magazii de grâu. Se încarcă multe cereale(!)".

In goana cailor, cu care a străbătut pustietatea înfiorătoare a Dobrogiei, deatunci, Peyssonnel n'a cules decât nişte informaţiuni în pripă, pe care le-a încurcat, până într'atât, că pune „între oraşele mari" sărăcăciosul sat — de azi chiar — Karaharman, unde se încărcau cereale(!).

*

§ 4. In lunga campanie, care ţinu din Octombrie 1768, până în Iulie 1774 — spune cronicarul vremurilor Enache Kogâlniceanu — Ruşii pârjoliră tot în

calea lor. „Dela Isaccea până la Bazargic, nu se vedeau decât case arse şi câmpii devastate". Dar nici Turcii nu se purtau mai omeneşte, în retragerea lor, ca să pună cât mai multe piedici Ruşilor. Ocupat, Bazargicul a fost înecat în sânge.

In 1780, spune agentul Poloniei la Poartă, W. Czrzanowski, Constanţa „era unul din cele mai însemnate porturi, unde vin corăbii greceşti şi turceşti. A aflat aci două corăbii de negoţ din Stambul, care aparţineau unor greci. Oraşul era pe atunci în ruine; dar are o aşezare foarte frumoasă". *(P. Panaitescu.* Călători poloni pag. 240).

*

§ 5. In 1784, Caterina II-a provoacă un nou războiu, în care se hotărăşte de soarta Imperiului otoman. S'a sfârşit prin pacea dela Iaşi, din 1792. Rusia a câştigat Crimeia şi-şi întinde graniţele până la Nistru.

Constanţa îşi încheie bilanţul socotelilor la sfârşitul secolului XVIII-lea, cu un deficit groaznic. Oraşul mai întâi jefuit, a fost prefăcut în ruine, de nici piatră peste piatră n'a mai rămas. Nici vorbă nu poate fi de locuitori, care în atâtea rânduri îşi luaseră lumea în cap. Cei întorşi din pribegie, mai scormoniau cenuşa, pe care o bănuiau a fi fost a căminului lor. N'apucau bine să-şi clădească câte un bordei şi să-şi înfiripeze cât de cât o gospodărie, că altă năvală se anunţa, pentru a lua din nou calea pribegiei şi a nenorocirilor.

Doar cimitirile — şi erau trei la număr, unul pe locul catedralei de azi, altul pe coasta mării, pe la biserica armeană, până la biserica greacă şi al treilea pe locul ocupat azi de şcoala primară No. 1. Toate foarte întinse — mai străjuiau ruinele rămase de pe urma atâtor năvăliri prădalnice!

*

§ 6. Veacul ce urmează se vesteşte şi mai îngrozitor pentru Dobrogia. Abia se începe, şi izbucneşte războiul provocat de Ruşi. A ţinut şease ani-

Turcii sunt cu desăvârşire nepregătiţi, acum mai mult decât oricând. După revoltă, ienicerii (trupa pe care se bizuia puterea turcească) sunt desfiinţaţi de Sultanul Mahmud II-lea. Cetăţile dunărene, care trebuiau să ţină piept Ruşilor, dărâmate; iar multe din ele încăpuseră pe mâinele unor bande de tâlhari.

La 3 August 1809, generalul Platov ajunge la Babadag. Oraşul era ruinat (spune contele de Langeron, în memoriile sale, după care mă călăuzesc. A se vedea XX), după retragerea lui Pehlivan cu banditii lui. Cetăţile de pe malul Dunării, se predară aproape fără rezistenţă.

Generalul rus Bagration, ajuns la Hârşova, trimete o coloană compusă numai din Cazaci — ca să meargă mai repede — sub comanda lui Platov, spre Constanţa, în dreptul căreia ajunse la 30 August. Cum zări coloana, comandantul cetăţii trimete parlamentari, care propuseră predarea oraşului cu întăriri, arme şi proviziuni, şi ceru numai voia, să fie lăsat împreună cu ai săi (două mii) să se retragă spre Sud, cu condiţiunea să nu mai lupte împotriva Ruşilor, timp de un an. Platov primeşte şi Turcii se retrag spre Varna.

Limba aceasta de pământ forma o fortăreaţă înconjurată cu zid precedat de un şanţ. Incolo nici o altă întărire, nici reduit şi nici vre-un turn, care să fi putut apăra cu eficacitate oraşul dinspre uscat. (Memoriile Contelui Langeron).

După evacuare, Ruşii deteră foc oraşului, după ce mai întâi jefuesc pe locuitori, lăsându-i fără adăpost şi fără hrană. Constanţa a fost prefăcută în ruine, într'o singură zi. In dimineaţa de 31 August, Platov mulţumit de isprava ce făcuse, se îndreptă spre Bazargic. De altfel nu e de mirare. Contele Langeron povesteşte, că pretutindeni Cazacii şi Ruşii procedau tot aşa. Jaf, fum, scrum şi la drum!

După coloana lui Platov, vine Kaminski, care găsind oraşul distrus, se îndreaptă către Mangalia. Ea scăpase teafără. Numai după ce o puse la pământ, coloana luă drumul Silistrei. Războiul s'a în-

cheiat prin pacea dela Bucureşti, din 28 Mai 1812, prin care ni s'a răpit Moldova dintre Prut şi Nistru. Urmările lui au fost, că toţi Tătarii din Bugeac s'au revărsat asupra Dobrogiei.

*

§ 7. După alţi 16 ani, Rusia declară un nou război, la 28 Aprilie 1828. Rănile celui trecut sângerau încă, şi o nouă pacoste cade peste capetele locuitorilor dobrogeni. Pe deasupra mai era şi imigrarea Tătarilor, care umblau forfota, de colo până colo, ca să se stabilească şi să se deprindă cu lucrarea pământului. In viaţa lor de nomazi, dusă până acum în stepă, Tătarii se obişnuiseră cu creşterea vitelor.

Războiul acesta este descris amănunţit de Mareşalul de Moltke (XXXVI), după care împrumut. Ruşii concentrează, în faţa Isaccei, trei corpuri de armată. Cu ajutorul Cazacilor zaporojeni, de sub comanda Hatmanului Gladky (sunt cei veniţi din secolul trecut), Ruşii trec Dunărea la 8 Iunie. Peste o lună (7 Iulie) coloana generalului Rudiger (12 escadroane de huzari, 200 Cazaci şi 4 batalioane) se afla pe la Mangalia şi Constanţa. In faţa forţelor ruseşti, Seraschierul Husein-Paşa, se retrase către Bazargic.

„Küstendjé — zice Mareşalul de Moltke — este aşezată pe un promontoriu al Mării Negre, aşa că oraşul e înconjurat de trei părţi de Mare şi de stânci abrupte, de 100 picioare înălţime, şi nu e accesibil decât pe la Nord. Portul de şi puţin sigur, ca toate de pe coasta vestică a Mării Negre, are totuşi destulă importanţă pentru o armată, care ar opera contra Varnei. Acest port n'are decât 7 picioare de apă şi este în întregime expus vânturilor de Sud. N'are de cât un număr de bastimente mai puţine, ca cele ce ar putea să manevreze în el; iar vasele de război nu se pot apropia fără pericol, până la bătaia tunurilor.

„Oraşul ale cărui numai 40 de case sunt locuite azi (1840), numără în războiul din 1828 aproape 2000 suflete. Turcii îl închiseseră despre uscat, pe o lungime de 500 de paşi, cu trei bastioane, legate între ele prin mici curtine. Şanţul era căptuşit cu zid. De aci

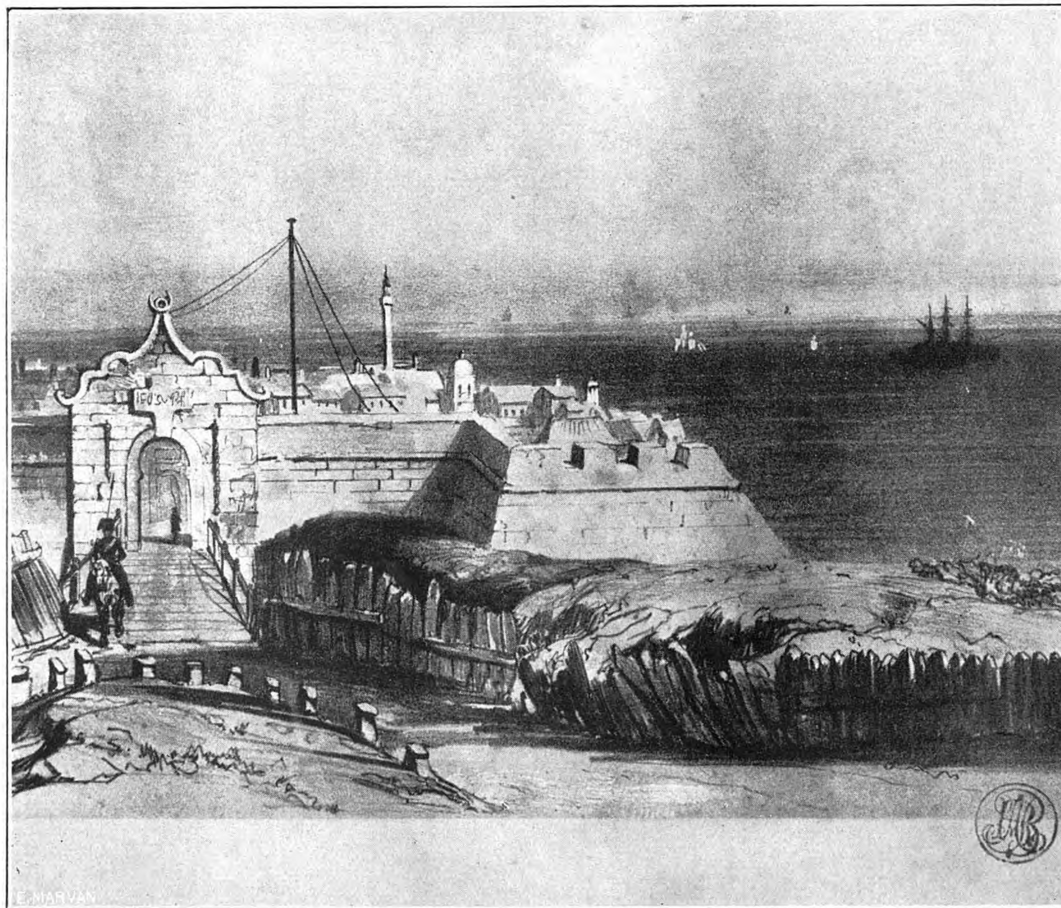
şanţul „valului lui Traian" atingea Marea şi resturile lui formează un adăpost contra oraşului, care, pentru a nu fi dominat de terenul înconjurător, ar trebui să intre în sistemul fortificaţiunilor sale, cele trei movile aşezate la Nord".

După război, prin 1840, când Mareşalul a vizitat Constanţa, populaţia ei era redusă la 40 case locuite (p. 79). Şanţul care înconjura oraşul, există. Resturi de coloane şi de pietre artistic lucrate zăceau răspândite; iar ruinele oraşului roman erau mai mari, de cât acele ale orăşelului turcesc. De sigur (adaog eu), pentru că oraşul în 1828 se întindea numai până la palatul poştei; iar cel roman, până pe la Grand Hôtel — după cum am arătat în cap. I. (XXXVII. pag. 130-7).

In campania din 1828, ca ataşat militar francez, pe lângă persoana Ţarului Nicolae I, era Hector de Béarn, care ni-a lăsat două schiţe, de cum se înfăţişa Constanţa pe atunci. Ele sunt de un interes netăgăduit, asupra trecutului oraşului nostru. *(Fig. 9* şi *Fig. 10).*

Incercăm să reconstituim Constanţa, de acum 100 de ani, servindu-ne de gravurile lui Béarn şi de notele pe care ni le-a lăsat Mareşalul de Moltke, în cele două scrieri ale sale. Le vom completa cu informaţiuni culese din spusele bătrânilor. (Luiza Riga de 87 de ani venită după războiul Crimeii; era atunci de 13 ani şi Menelas Triandafil, născut în Constanţa la 1858).

Cele trei movile — despre care vorbeşte Moltke — au fost rase. Una din ele „Avretük-Tepe" — lângă cazărmile cavaleriei, pe la sanatoriul „Diaconeselor", de pe Bulevardul Regina Maria — a fost nivelată acum după război; iar cu pământul rezultat, s'a format parcul dela Mamaia. (Vezi mai departe cap. IV. § 3. 2). Celelalte două se aflau: una pe locul ocupat de fosta grădină „Belidie" (careul dintre străzile Carol şi Mircea. La liceul nou); iar a doua, cam prin piaţa Griviţa. După cum se vede, aceste trei movile erau aşezate în eşalon, pentru a forma puncte priel-

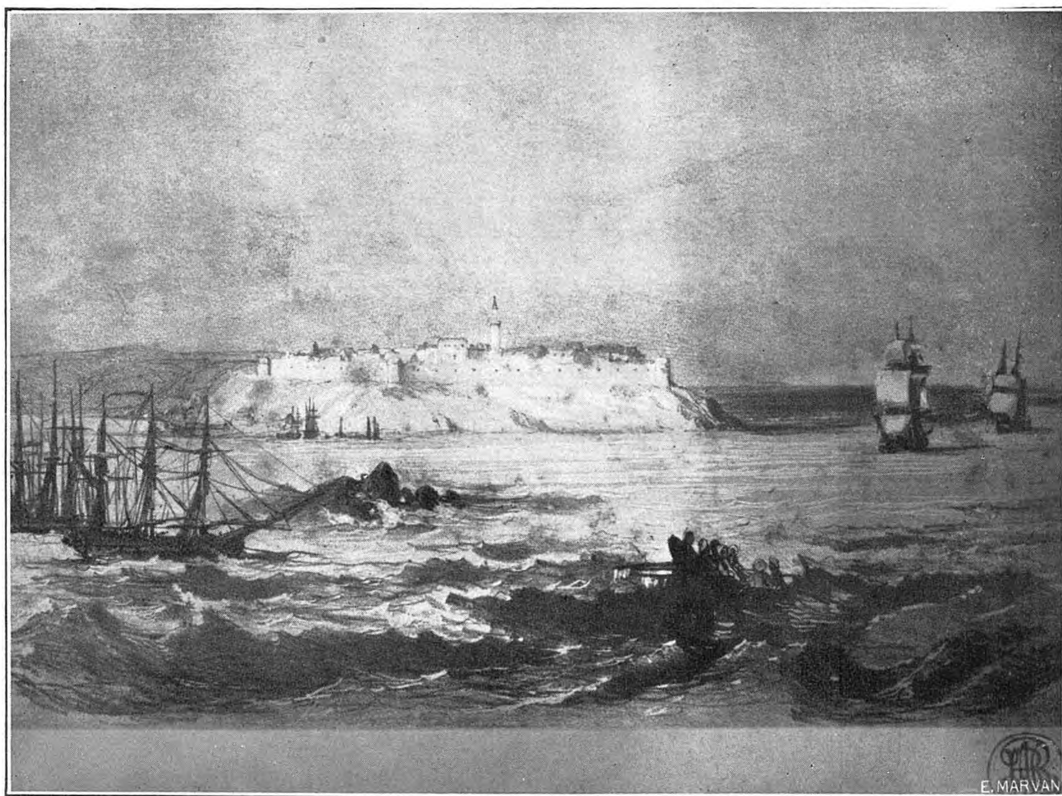

ORAȘUL CONSTANȚA ÎN 1828

(După Hector de Béarn) (Quelques souvenirs d'une campagne en Turquie)

Stampă aflată la Acad. Română

Planșe și tipar E. Marvan

CONSTANȚA VĂZUTĂ DE PE MARE ÎN 1828

(După Hector de Béarn) (Quelques souvenirs etc.)

Stampă aflată la Acad. Română

Planșe și tipar E. Marvan

nice de observaţie şi de pază. (Un studiu amănunţit al movilelor (Tumuli-Tépé) în XLVIII. Cap. V. Partea I; iar asupra celor dela Callatis (Mangalia) în LVI. I. 2. p. 23-53).

Oraşul era întărit de jur împrejur cu zid crenelat, aşa după cum se vede în gravurile lui Béarn *). Coprindea partea peninsulară, legată de cea continentală prin istmul — mai îngust pe atunci — din dreptul palatului primăriei (a se vedea mai departe § 13). Intăririle spre uscat erau formate din trei bastioane, legate între ele prin curtine. Unul din bastioane era pe str. Mircea (pela biserica grecească); cel din centru pe la poştă; iar cel din stânga, între liceul vechiu şi Prefectură. Aci, pe strada Traian (la bifurcarea străzei Brătianu), se afla poarta ce se vede în gravură şi care a fost dărîmată mai acum vre-o 68 ani (în 1862). Cu materialul scos din ea, s'a clădit giamia de sus „Azizia", după numele Sultanului Abdul-Aziz *(Fig. 14)*. Tot aci se afla intrarea principală în cetate, peste un pod, care se ridica la trebuinţă. Intăririle au fost rase după 1828. Zidul era precedat de un şanţ, larg de 10 ^{m} la gură şi adânc de vre-o 5 ^{m}. Era căptuşit cu zid la escarpă şi contraescarpă. El a fost astupat, cu timpul.

La 1843 Küstendjé era un biet sat de bordeie, ca nişte locuinţe de castori, cu o lume de femei şi copii în zdrenţe, nu mai mulţi de 150 (Alexis de Valon. In XXVII vol. III. 255).

*

§. 8. Starea oraşului nostru prin 1850 este descrisă de agronomul Ion Ionescu dela Brad (XXV pag. 34-5).

„Inaintea ultimului război (1828), Custendjé era o cetate construită pe ţărmul Mării Negre. Posiţia

*). Din întăririle inconjurătoare turceşti n'a mai rămas acum de cât un bloc de zidărie, de piatră cu mortar la spatele prefecturii, în buza malului taluzat.

In această zidărie am găsit (chiar la suprafaţă) o prea frumoasă piatră funerară [cippus] cu inscripţia în jos.

Trebuie să fie dintre monumentele oraşului roman. Am depus-o la muzăul regional şi o recomand atenţiunii cunoscătorilor.

portului Custendjè lasă fără adăpost corăbiile aflate în el. Mai ales pe timpul iernii, vânturile sunt foarte periculoase; în Noembrie trecut, s'au sfărîmat în port două corăbii încărcate, gata de plecare. In Custendjé nu se încarcă într'un an decât 8-10 corăbii cu grâu şi orz; însă când recoltele sunt bogate, numărul lor se ridică la 25-30; dar aceasta nu s'a întâmplat de 3 ani, din cauza foametii, care a bântuit pe locuitori.

Custendjé a fost un oraş vechiu comercial clădit de Genovezi. Portul avea cheuri construite din piatră cioplită; însă a fost aşa de neîngrijit, că descărcarea corăbiilor, care veniau din toate părţile au sfârşit prin a-l umple (aruncau lestul); aşa că azi (1850), corăbiile nu se pot apropia de cheuri şi nici de port, unde nu sunt în siguranţă. Portul Custendjé a trebuit să fie foarte înfloritor altă dată, judecat după imensele coloane de granit, de marmoră şi după ornamentele care formează grămezi de pietre în ruină. Custendjé se află pe ţărmul Mării Negre la depărtarea cea mai scurtă de Dunăre — numai 10 ore — deci acest oraş e chemat să joace un mare rol în comerţul dintre Orient şi Occident. Ca şi la Varna, Mangalia şi Cavarna, Custendjé n'are un adăpost natural. Pentru a-i forma o apărare, n'ar avea decât să i se construiască un zid de 150^{m} lungime, din punctul unde se văd şi acum urmele vechilor fondaţii". Erau în colţul S. V. şi începeau dela locuinţa căpitanului de port. Robert Bois, găseşte Constanţa în 1854 „un sat", care în Franţa n'ar fi decât cel mai murdar din cătunele Bretaniei (XXVII. vol. III. 281).

*

§ 9. In anul 1854 izbucneşte al şaptelea război (declarat la 27 Martie), între Rusia şi Turcia, căreia îi vin în ajutor Anglia, Franţa şi Regatul Sardiniei. Relaţiile asupra acestui război le împrumut din scrierile „La guerre de Crimée" de *Camille Rousset* şi „L'expédition de Crimée" de *Baronul de Bazancourt* (LII şi VI).

La început Turcii sunt respinşi din Nordul Dobrogiei, înapoia „valurilor lui Traian". Apoi Ruşii

înconjurară Silistra, pe care o atacară, până la 22 Iunie 1854, fără a o putea lua. Pe la sfârşitul luì Iunie, 30.000 francezi şi 20.000 englezi au debarcat la Varna, subt comanda lui Saint Arnaud şi Lord Raglan. Până la 17 Iulie se declarase holera în lagăr. Pentru a schimba localitatea infectată, Francezii se pun în marş către Nord, formând trei divizii (Espinasse, Bosquet şi Prinţul Napoleon). Ruşii erau în retragere.

Espinasse îşi îndreaptă coloana către Constanţa (porneşte din Varna la 21 Iulie) precedat de cavaleria turcească, sub comanda lui Iusuf. Până la Balcic, drumul mergea prin păduri. De aci încolo, nici un arbore, nici un râuşor. Cel mult, din distanţă în distanţă, bălţi sărate, puţuri părăsite, sate mizerabile — nişte adevărate muşuroaie — şi acestea părăsite. Erburile uscate ajungeau soldatului până la brâu, aceia ce-i împiedica şi îngreuia mersul, pe câmpiile fără margini, dogorite de arşiţa soarelui de Iulie. De la Cavarna (24), satele — din care locuitorii fugiseră — devin şi mai rari. Pustiu şi iar pustiu, cu ierburi înalte, prin care coloana îşi lăsa urmele. La 25, Espinasse ajunge la Mangalia, ruinată. Populaţia îngrozită, băjenărise de mult. Holera făcuse până acum patru victime. Imprejurul oraşului, grămezi de ruine, bucăţi de coloane antice, cimitire ale căror pietre albe, împrăştiate ici şi colo, semănau ca nişte fantome ale unei vieţi trecute. Doar vulturii, neobişnuiţi de mari, rotindu-se împrejurul coloanei, dela care şi-aşteptau prada, complectau acest decor groaznic.

Pe o căldură năbuşitoare, la orele 4, în seara de 26, coloana se puse în marş; iar la 27 forma lagăr la Urluchioi. Tabloul nu se schimbase; ierburi dese şi înalte, pietre cu sculptură prin cimitire, case părăsite formau un cătun sărăcăcios. Şi o sete cumplită, din cauza lipsei de apă! Herghelii de cai sălbateci şi cârduri de gâşte mai vestiau, că prin aceste pustiuri a mai fost odinioară viaţă. Incolo, sate distruse, arse, devastate de vrăjmaş. In locul caselor — uneori — grămezi de pietre. Grădinile şi drumurile

dispărute sub o vegetaţie sălbatecă. Rarile puţuri — din care apa se scotea cu burduful (acum nu rămaseră decât scripeţii) — părăsite, dărâmate sau otrăvite de Cerkezi, care aruncau într'însele cadavre de oameni sau de animale. In acest cadru de nenorociri, una nouă, adusă de elementele naturii, se adaogă. Aproape de „valul lui Traian" se ridică o furtună violentă, care întunecă cerul. Pe o noapte oarbă, doar fulgerile mai luminau drumul. O ploaie torenţială — urmată după căldura năbuşitoare — udă până la piele pe nenorociţii soldaţi. In fine coloana ajunge (28) pe la orele 4, la Palaz, unde bivuachează pe ţărmul lacului Sütghiol, la „fântâni". Aci se declară holera. Vre-o 60 de soldaţi cad victima teribilului flagel. Constanţa, ca toate celelalte oraşe, o grămadă de ruine proaspete, pe care Cazacii li-au lăsat în urmă. Peste tot pustiu, jaf şi jelanie.

Cavaleria lui Iusuf — după o luptă fără mare importanţă, dată în ziua de 28, la Gargalîc — se afla la 29 între Duimgi şi Caranasuf, unde făcu printre Cazaci un măcel îngrozitor. Holera se declară şi aci. „Oamenii cad ca trăzniţi" — comunică Iusuf. Transportul bolnavilor dela Gargalîc devenise imposibil. Puţinele harabale, ce se mai găsiră din întâmplare, numai puteau prididi. Chiar ca trăzniţi au căzut 80 de oameni, care au fost îngropaţi pe câmp. In aceiaşi zi, pe la orele 6 seara, o ploaie torenţială răzbi până la piele trupa plină de sudoare. Holera reîncepu în lagăr. Pe când Espinasse se pregătea, ca printr'un marş de noapte, să cadă asupra grosului forţelor ruseşti dela Babadag, 500 oameni rămaseră întinşi pe pământ, fără a se mai putea scula. Pe la orele 8 seara (30 Iulie) coloana avu 150 morţi şi 350 în agonie.

Divizia se retrage a doua zi la Constanţa, lăsând lagărul dela Palaz în paza unui batalion; iar alte două pentru ambulanţă. In această noapte fatală, ca şi în dimineaţa de 31 Iulie, 800 bolnavi au fost transportaţi la Constanţa cu harabalele şi cu trăsurile de artilerie, care numai puteau prididi. Mulţi au fost îngropaţi în pripă pe marginea drumului şi pe câmp;

MONUMENTUL FRANCEZ AL EROILOR CAZUȚI ÎN CAMPANIA DIN 1854
(Aflat în cimitirul orașului)

Planșe și tipar E. Marvan

însă fiind prea la suprafaţă, infectau aerul, aceia ce mări şi mai mult flagelul. In seara de 1 August tot lagărul dela Palaz a fost adus la Constanţa, unde vaporul „Pluton" transportă pe cei bolnavi, la Varna. Insă mulţi au rămas morţi şi îngropaţi în taluzul drumului ce coboară în port. Espinasse a fost şi el atins de holeră. Numai în ziua de 1 August, Francezii lăsară în Constanţa 1300 morţi; iar a doua zi, alţi 900.

La Mangalia flagelul a fost tot aşa de grozav. Pe când se transportau holericii cu corabia „Calypso", în ziua de 6, de o dată se iveşte un uragan. 31 rămân întinşi pe plaje; iar 25, înainte de-a se ridica pânzele. Până la Varna foarte puţini au ajuns.

Aşa s'a sfârşit această nenorocită expediţie — vorbesc numai de coloana lui Espinasse — de care Francezii îşi aduc cu groază aminte. Campania s'a continuat în Crimeia. Celor rămaşi pe vecie în Constanţa, li s'au găsit în 1894, osemintele, care au fost îngropate în cimitirul oraşului, cu pompa cuvenită unor viteji, care şi-au dat viaţa pentru o cauză, care nu era a ţării lor, prin ţinuturi aşa de sălbatece şi aşa de depărtate de căminul lor.

Pe monumentul ce s'a ridicat d'asupra osemintelor acestor eroi stă scris:

LA FRANCE
à ses
SOLDATS MORTS
pour
LA PATRIE
1854—1855.

(Fig. 11).

*

§ 10. La 6 Iulie 1855 — adică după un an — pe când războiul era în toi, în Crimeia, vin, cu pachebotul englez Army-and-Navy, la Constanţa, două misiuni franceze: una subt conducerea inginerului L. Lalanne, pentru studiul traseului unei şosele între Rasova şi Constanţa. Avea ca ajutoare pe Jules Michel, Luvel şi Bienfait; iar ca topograf pe Aninoşanu

(român). Dela ei a rămas şoseaua, pe care s'a aşternut în urmă (1859-62) linia ferată care coboară în port. (Este porţiunea ce se vede în gravură şi care pe timpul Turcilor se numia „drumul franţuzesc").

A doua misiune era condusă de intendantul Blondeau şi era însărcinată cu rechiziţionarea fânului, pentru armatele franceze, care operau în Crimeia. Medicul misiunii inginerilor, *Camille Allard,* ni-a lăsat o descriere amănunţită a Constanţii, după nenorocirea întâmplată cu un an înainte aci, coloanei lui Espinasse. Scrierea se chiamă „Souvenirs d'Orient. La Dobroutcha" Paris 1859 (I). A mai scris: „Mission médicale dans la Tartarie Dobroutcha" 1857 şi „la Bulgarie orientale" 1861. Une nouvelle édition (1864) avec une „Notice sur le Danube par *M. J. Michel* et l'explication des inscriptions par *M. Léon Renier.* Ouvrage orné de 7 gravures et de 2 cartes".

Infăţişarea oraşului era din cele mai triste. Printre grămezile de ruine, abia se mai puteau zări câteva bordeie. Câinii flămânzi îşi împărţiau prada, prin arătarea colţilor. Din resturile cadavrelor de animale, mai erau oasele împrăştiate printre dărâmături. De străzi, nici nu poate fi vorba. Noaptea era şi mai îngrozitor. Nici ţipenie de om; numai câinii urlau de te înfiorau. Ici colo, pe ziduri se vedeau chipuri de zuavi şi nume franceze — desenate cu cărbune — erau singurele mărturii ale trecerii coloanei lui Espinasse şi a spahiilor lui Iusuf. Câteva cadâne — acoperite cu feregele albe — păreau nişte arătări fantastice, ce urmăriau cu ochii pe noii sosiţi. Pentru locuinţă, membrii misiunii întinseră un cort în curtea vameşului; iar mai târziu şi-au ales o ruină pe care au acoperit-o cu stuf. Aci au primit vizita persoanelor oficiale, mudirul (şeful administraţiei) şi vameşul, care măsluia socotelile, pentru a scoate la cap existenţa. Leafa era prea mică, pentru a-şi întreţine familia.

Toate naţiile orientului îşi dăduseră întâlnire în Constanţa, unde au venit pentru lucru. Inteligenţii Români (zice Allard), cu jocurile lor săltăreţe, mai dădeau nota veselă acestei pustietăţi, pe când Rusul,

Cazacul şi stupidul (sic) bulgar se îmbătau cu rachiu. Grecul, ovreiul şi armeanul îşi roteau ochii, după câştig şi afaceri; iar Turcul cu picioarele încrucişate în faţa unei cafenele joase, cum e visător din fire, îşi păstra nepăsarea, de care nu vroia să se despartă.

Misiunile au stat în Constanţa, până pe la mijlocul lui Octombrie.

Rezum aproape în întregime partea privitoare la Constanţa, fiind de o foarte mare însemnătate, pentru starea în care se afla ea, pe timpul vizitei lui Allard. Voi răstălmăci pe alocurea.

Sfărâmăturile antice — zice Allard — de care este plin pământul Kustengei ne atraseră băgarea de seamă. Eşind din oraş, Blondeau ni arată mai întâi şanţul, care închide promontoriul dela un ţărm la altul şi care servia de cingătoare fortificată cu drum acoperit apărat de o palisadă (a se vedea în gravura lui Béarn. Constanţa în 1828). Câteva deschideri corespund porţilor cetăţii, pe unde eşiau drumurile (erau 3, adaog eu). La câţiva paşi înafara şianţului se află o moviliţă spintecată de cercetători. Blondeau a săpat alte două, dar n'a găsit nimic în ele. Mult mai răsărit e un tumulus, care văzându-se de departe serveşte ca punct de orientare navigatorilor. (Fosta movilă Avretük-Tepe).

Intorcându-ne, am dat de o râpă foarte adâncă; iar la intrarea ei, chiar pe ţărmul Mării, sunt resturile unei construcţiuni gigantice, din care a rămas baza unui turn, restul a căzut în Mare. (E vorba de ruinele aflătoare până târziu încoace, la începutul şoselei ce coboară în port, lângă şcoalele marinei. Ruinele acestui turn li-am văzut şi eu. Vezi Cap. I. § 2). Ruini acoperă oraşul până la cap, unde se văd rămăşiţele unui cheu, probabil mult mai nou. Când Marea este liniştită şi limpede se observă urme de construcţiuni şi lespezi înisipate. Coloane de granit roşu şi blocuri de marmoră — streine ţinutului — zac pe ţărm. Am văzut pe unul din blocuri două scobituri, pe care le-am dedus a fi servit pentru apa abluţiunilor dela sacrificii. De asemeni tot pe malul

Mării s'au găsit două capiteluri ionice colosale, cu piedestalele pilastrilor neterminate. (Probabil că sunt dintre cele descoperite cu ocazia taluzării malurilor şi trimese de mine la Muzăul de antichităţi). *(Fig. 3* şi *Fig. 4).*

Imprejurul capului e un zid de întărire. (Compară cu Béarn. Constanţa văzută de pe mare). Pe ţărm, sfărâmături de oale, oseminte şi altele, arată că aci a fost un oraş mare. S'a mai găsit o poartă zidită, sau mai bine gura unei galerii subterane, care ar fi servit ca conduct de apă potabilă dela Palas sau Canara, unde se văd încă ruine de canale. (Şi acum sunt rămăşiţe de urloaie pentru apă, pe ţărmul de N. V. al lacului Süt-ghiol. Dovadă că în oraş fuseseră cândva conducte de apă). In Kustendjé — continuă Allard — mai multe puţuri vechi comunică (nu, adaog eu) cu această galerie subterană, care după părerea inginerilor ar fi o lucrare romană. Intrând în oraş, Blondeau mi-a arătat o mulţime de bucăţi cu inscripţii, coloane, sculpturi, de care se întâlnesc pretutindeni pe stradele lui triste. Toate casele turceşti — ele înşile în ruină azi — au fost clădite din sfărâmăturile împrăştiate ale oraşului vechiu. Ici, o friză greacă serveşte de temelie unui zid roman; mai încolo, cărămizi romane formează scările unei case turceşti; iar piedestalul statuiei — poate al unui Impărat — este năpădit de ierburile sălbatice, de pe piaţa publică. (Azi Piaţa Independenţii). Mai departe un mormânt serveşte de adăpătoare bivolilor şi cailor; iar unele lespezi sunt rămăşiţile unui drum roman.

In ruinile orăşelului Kustendjé Allard bănueşte a fi fost vechiul Tomi, metropola Pontului. (Bănuiala este foarte întemeiată, pe când Papadopoulos Vretos — după Allard — aşază Tomi la Anadolchioi, pentru că a găsit aci (de sigur adusă dela Constanţa) baza unei coloane pe care sta scris: „Corporaţia armatorilor din Tomi, onorează pe fiul Impăratului Marcu Aureliu, pe Verrus Cesar, cu statuia sa, ridicată prin îngrijirea lui Publius Titus cel Tânăr cu propria sa cheltuială". Chiar Mommsen — adoptând părerea lui

Vretos — identifică la început Tomi cu Anadolchioi (C. I. L. 144), până când Mühlbach atrage atențiunea arheologului (după inscripțiuni găsite la Tomi C. I. L. III. 765-770) care rectifică greșala. (Despre corporația armatorilor din Tomi, — navicularii, ναύκληροι — vezi și LVIII pag. 408).

Prin cimitire — adaogă Allard — se găsesc pietre cu inscripțiuni, întrebuințate de Turci; dar rar intacte, mai adeseori șterse sau sfărâmate. In Kustendjé — pe străzi sau în clădiri — multe pietre poartă inscripții grecești sau latinești. Allard crede, că Romanii s'au îngrijit la Tomi mai mult de apărarea orașului, decât de lucrări artistice; pentru aceasta ei au întrebuințat la întăriri bucăți arhitectonice provenite din epoca greacă. (De teama năvălirilor barbare, da, s'a despuiat orașul de podoabele lui, pentru a fi întrebuințate în zidul cetății; dar din timpul înfloririi Tomisului — sub Impărații Antonini — până la Constantin cel Mare — Romanii au dovedit foarte mult gust artistic; probă mulțimea bucăților arhitectonice cu inscripții săpate în marmoră, ce s'au găsit și se mai găsesc încă, ba chiar și unele statui foarte artistice).

Venind la Genovezi — după ce vorbește despre exilul lui Ovidiu la Tomi — ba chiar într'un loc (p. 22) numește insula din lacul Sütghiol „insula lui Ovidiu" (după care s'au luat și ofițerii topografi români, care o numesc în 1880-84, tot așa) — Allard spune, că aceștia au avut la Kustendjé comptuare comerciale și o colonie. Portul este o lucrare a Genovezilor, cum de altfel lor li atribue Turcii toate întăririle mari de pe coasta Mării Negre.

*

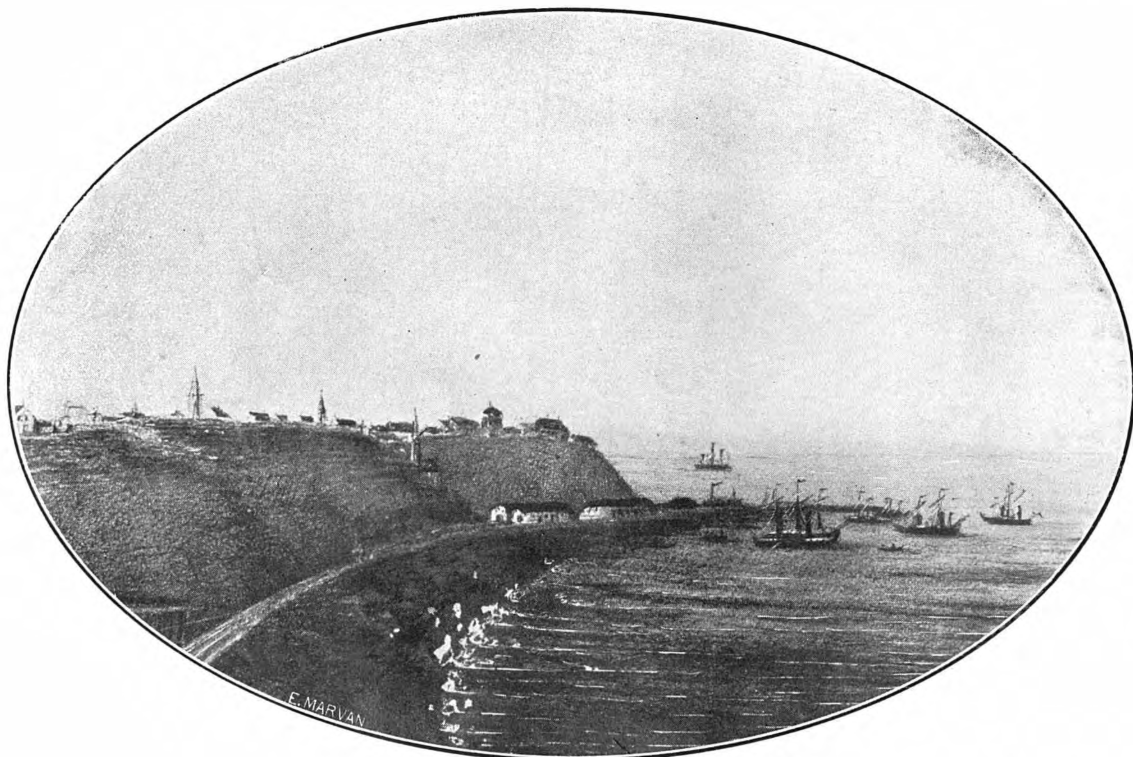
§ 11. Puțin mai în urmă (1859), învățatul consul grec din Varna, Andrei Papadopoulos-Vretos vine prin Constanța, pe care o găsește tot așa de vrednică de plâns, ca și Camille Allard.

„Küstengé — după numirea turcească — este un oraș mic, cu o populație care nu trece de 3000 suflete, din care 500 sunt supuși greci. Ei se ocupă cu comerțul. Are un golf mic, unde vin câteva corăbii,

care încarcă grâu şi lână pentru Constantinopol. Iarna este aproape totdeauna furtunoasă, de aceia se întâmplă aci, numeroase naufragii. De şi era în primele zile din August, totuşi temperatura era rece, şi un vânt de Nord sufla cu putere. Aianul, care şedea de mai multă vreme aci, mă asigură, că iarna este foarte aspră şi lungă. Locuitorii deci trebuie să sufere mult, casele lor fiind mici, rău construite şi încălzite cu tezichiu. Acest mod de încălzire este de altfel comun în Dobrogia, din cauza lipsei de lemne şi a depărtării pădurilor. Aerul este sănătos, însă apa nu este nici abondentă şi nici sănătoasă. Legumele sunt greu de găsit, grădinăriile lipsesc cu totul. Arborii fructiferi sunt de asemeni puţini numeroşi şi toată regiunea până la Cernavoda este stearpă. Numai către sfârşitul primăverii câmpiile devin mai vesele. Dintre toate edificiile publice ale vechii Constanţe, n'au mai rămas decât două mici coloane de granit verde, căzute la pământ şi la oarecare depărtare una de alta, spre ţărmul mării, sub o mică movilă şi foarte aproape de câteva blocuri mari de piatră, pătrate, frumoase resturi ale zidului construit de Impăraţii bizantini. Inlăuntrul oraşului se află de asemeni, înaintea porţii unei cârciumi, o lespede de marmoră cu un bazo-relief din timpul Cruciadelor (!), iar peste drum, o bucată de marmoră albă, pe care sunt scrise câteva litere şi ţifre greceşti, ce credem a fi făcând parte dintr'o inscripţie bizantină, de sub domnia Impăraţilor latini". (XL. pag. 186). *(Fig. 12 şi 13)*.

*

§. 12. *Tătarii şi Cazacii.* Este, cred, locul să dau câteva lămuriri despre aceste două neamuri sălbatece, care au cutreierat (Cazacii) şi devastat ce bruma mai rămăsese din vechile oraşe greco-romane şi emporii genoveze; iar Tătarii s'au stabilit în Dobrogia, unde i-am găsit ca locuind şi în Constanţa, la venirea noastră aici. După ocuparea celor două porturi moldoveneşti, Chilia (14 Iulie 1484, într'o Miercuri) şi Cetatea Albă (Miercuri 4 August 1484), Turcii îşi întinseră raiaua atât de departe către Nord, că în 1538,

CONSTANȚA ÎN 1861 (După C. Begeman)

Planșe și tipar E. Marvan

ORAȘUL ȘI PORTUL CONSTANȚA IN 1866

Planșe și tipar E. Marvan

pe timpul Sultanului Soliman Magnificul, ea coprindea tot bugeacul basarabean până aproape de Botna. Tighina (Bender) fu întărită, ca şi Cetatea Albă. In aceste cetăţi erau doi begi turceşti. După cucerirea Caffei (1475), Tătarii din Crimeia, sub Hanul lor, deveniră vasali Sultanilor, care din 1538 întrebuinţau pe aceşti Nogai în cetăţile dela Dunăre şi Nistru. Turcii aveau nevoie de ei împotriva Cazacilor, care năvăliau în raiaua Bugeacului, după cum s'a întâmplat dese ori în a doua jumătate a veacului XVI-lea, când Benderul a fost asediat şi Cetatea Albă pustiită.

Pe mare, Cazacii devin şi mai îndrăzneţi. Cu bărcile lor scobite într'un singur trunchiu de copac (monoxile), ei prădară şi distruseră înfloritoarele porturi de altă dată, de pe coasta apuseană a Mării Negre. „Flacările se înălţau înroşind cerul, spre care priviau cu mult regret Sultanii din ceardacul palatului lor". (XXVII. vol. I. 291). Despre comerţ, nici că mai poate fi multă vreme vorba.

Turcii s'au gândit să atragă în Bugeac pe Nogaii din Crimeia. Incă de pe la începutul secolului al XV-lea, părţile dunărene ale Basarabiei devin sălaşul lor, care fu numit în limba turcească Bugeac, adică colţ (angulus). Din 1603 se statorniciră aci „Tătarii Bucyakenses", iar un mârzac, anume Cantemir, întemeiă un stat tătăresc, pe la 1630. La hotarele Moldovei, stăteau ameninţători Cazacii cu Hatmanul lor dela Dubasari şi Tătarii din Căuşani, unde-şi aveau Hanii reşedinţa. (A se vedea pe larg în XXVI. vol. III. 5-26). Cât de mult a avut de suferit Moldova de pe urma acestor prădalnici năvălitori, se ştie.

Petru cel Mare întinzând marginile Imperiului rusesc spre Nistru, înghite în coprinsul acestuia şi pe Cazaci; iar Impărăteasa Caterina II-a desfiinţează Hanatul din Crimeia. Tătarii se retraseră în Bugeac, lângă consângenii lor. După ce Ruşii ocupară Basarabia, Tătarii bugeceni emigrară în Dobrogia şi se amestecară cu cei aflători de mai înainte. Bugeacul a fost colonizat între alţii cu Bulgari, favorizaţi, chemaţi şi colonizaţi de Ruşi. Imigrările Tătarilor în Do-

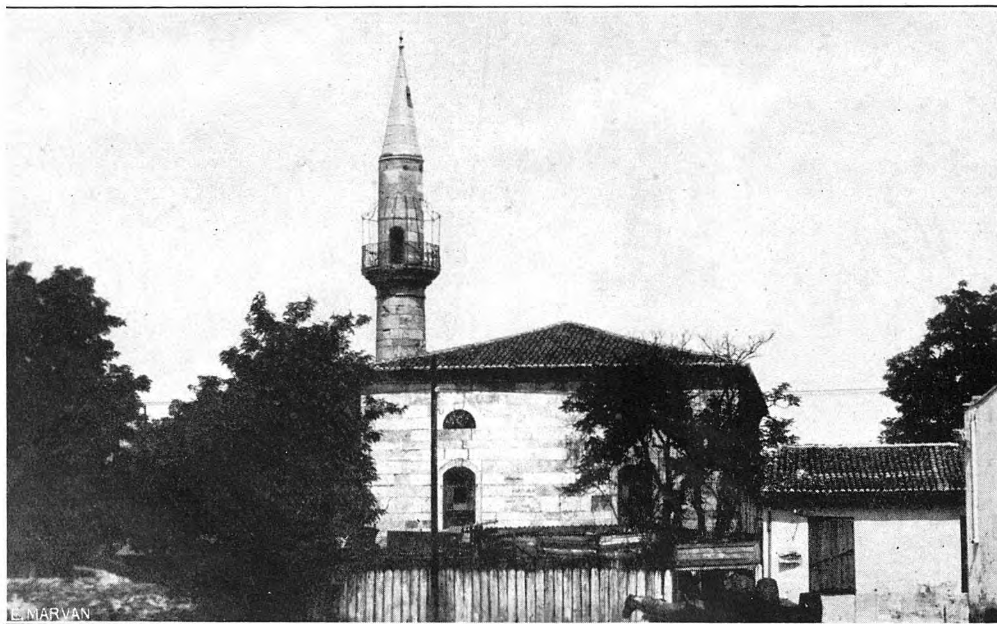
brogia numai contenesc, până în a doua jumătate a veacului trecut. Ei au format în Constanţa aşa numită mahalaua tătărască spre Nord de şanţul înconjurător al oraşului, pe unde i-am găsit noi, în 1878. (In XXVI. III şi IV passim. XXX passim. XXXII p. 47 şi urm. Un studiu amănunţit de *Al. Arbore*. Mişcări de populaţii în Basarabia sudică şi Dobrogia. Analele Dobrogiei. 1929).

*

§ 13. In a doua jumătate a secolului XIX-lea, Constanţa se întindea numai până la bastioanele şi curtinele întărite dintre Biserica grecească, Poştă şi Palatul Prefecturii. Administraţia oraşului era încredinţată unui caimacan — zice K. F. Peters (XLVIII). Reşedinţa (conacul, singura clădire publică) era pe locul ocupat de liceul vechiu. Intre conac şi port se afla cartierul ovreiesc; iar pe coasta opusă (Cialâk-Mahale), cartierul armenesc, unde se găseşte şi astăzi. Intre ele, terenuri virane. Giamia „Azizia" *(Fig. 14)* a fost construită în 1862. Cartierul grecesc, pe unde e biserica şi şcoala greacă.

Piaţa municipiului exista şi pe atunci; dar era cu mult mai mică. In coasta primăriei (spre N.) erau magaziile de cereale — despre care vorbeşte Ewlia-Celebi, şi pe care eu le identific cu vechile magazii genoveze. In ele se păstrau cerealele dijmuite, până se trimeteau la Constantinopol. Dela aceste magazii cobora spre port (care se întindea până în fundul golfului, pe unde sunt acum atelierele căilor ferate) drumul de acces, pe o râpă care se începea din piaţa Independenţii (Ovidiu).

Spre Sud de piaţa municipiului, partea peninsulară se împărţea între cartierul negustoresc, cu magazii pentru cereale (spre partea portului, până la Catedrală şi Hotel Metropol); iar în partea sud-estică era cartierul turcesc, în care mai locuiau şi Bulgarii şi câteva familii româneşti (pe unde se află biserica bulgară). Pe locul catedralii era un cimitir vechiu turcesc, cu mult mai întins. Giamia de jos „Mahmudia" a fost reclădită în anul 1822, în locul alteia vechi.

GIAMÍA «AZIZIA»
din
CONSTANȚA

Planșe și tipar E. Marvan

Partea peninsulară — corespunzătoare oraşului vechiu — nu avea acum 70-80 de ani regularitatea de azi. Străzile erau strâmte şi cotite. Curţile mari şi despărţite între ele prin ziduri de piatră, fără nici o legătură trainică, comunicau între ele prin porţi. Casele erau întoarse cu spatele spre stradă. Despre luminat, pavaj sau pază, nici nu poate fi vorba. Ţărmul mării (actualul bulevard Elisaveta) era locul de întâlnire al turcoaicelor (mai ales Vinerea), care se plimbau nesupărate de ochii râvnitori şi pătimaşi.

*

§ 14. Constanţa era un neînsemnat sătuc turcesc, când în 1857 o companie engleză (Danube and Black Sea railway Co. Limited) condusă de Trevor Barclay, obţine dela guvernul otoman întreprinderea construcţiei şi exploatării portului şi a liniei ferate Cernavoda-Constanţa. Barclay numeşte Constanţa „o mică adunătură de colibe mizerabile de lut, cu minaretul unei moschei (de sigur cea de vale) ţâşnind din mijloc. (XXVII. IV. 127).

In primăvara anului 1858, odată cu începerea lucrărilor, oraşul se înviorează, renăscu ca prin farmec. După 10 ani era de nerecunoscut.

Pe stânca din colţul S. E., compania ridică (1860) un far (este farul vechiu), pentru orientarea vapoarelor, noaptea. Se repară, se măreşte şi se adânceşte vechiul port genovez, totuşi rada rămâne deschisă vânturilor de S. E.; iar intrarea nesigură. Se construi un atelier al căilor ferate, pentru reparatul maşinelor şi al vagoanelor; de asemeni şi magazii de piatră pentru cereale. La ţărmul mării (în fundul golfului) se înfiinţează sus pe coastă, un cartier nou, unde Englezii construesc 400 clădiri în piatră — unele din ele destul de elegante — pentru locuinţa funcţionarilor şi pentru birourile administraţiei (este clădirea de acum a Comandamentului Diviziei IX-a). Apoi gara, destul de încăpătoare pentru trebuinţele de atunci. (Este tot cea de azi). Tot şirul de case clădite de Englezi în faţa gării, a fost dărâmat în Iulie 1930. Se va face aci un squar.

Se remediă lipsa apei de băut, prin vagoane cisterne, care o aduceau dela Murfatlar. Constanța începe a fi iluminată (23 lămpi cu petrol) prin întreprindere. Englezii puseră capăt jafurilor săvârșite de Cerchezi, prin organizarea unui serviciu de pază și de poliție a orașului. In curând populația crescu la 6000 locuitori, împărțiți în 5 cartiere pe naționalități. (Englezesc, ovreiesc, grecesc, armenesc și turcesc, unde mai locuiau bulgarii și românii).

Spre Nord de încingătoarea fortificată — care începuse să se dărâme, iar șianțul să se astupe — locuiau Tătarii Nogai (mahalaua tătărească).

*

§ 15. Cu puțin înaintea războiului nostru pentru independență, Constanța este descrisă de E. Isambert, membru al societății de geografie din Paris. El o vizitase prin 1872. Kustendjé, situată pe un promontoriu al Mării Negre, țărmurit de stânci drepte de 100 picioare, e un orășel de 3-4000 locuitori, dintre care vre-o mie Greci mici comersanți. Kustendjé este reședința unei cazale (plasă) care ține de sandjacul Varnei. Portul său, vizitat de câteva corăbii care încarcă grâu și lână pentru Constantinopol este un golf deschis foarte puțin adânc și expus vânturilor destul de periculoase, mai ales că orășelul e lipsit cu desăvârșire de cele necesare unui bun confort. In schimb însă e plin de ruini ale antichității. In nici o parte, din toată regiunea vecină Dunării nu sunt resturi mai importante. Străzile sunt pline de bucăți cu inscripțiuni, coloane și sculpturi. Toate casele turcești, ruinate azi, au fost clădite din bucăți împrăștiate ale edificiilor vechi. Vezi ici o friză greacă ce servește de temelie unui zid roman; mai încolo cărămizi romane servesc de trepte scărilor unei case turcești; iar piedestalul vre-unui Impărat — poate — stă ascuns pe piața publică (meidan) între bălării sălbatece. Mai departe o adăpătoare de vite e săpată într'un bloc de piatră, din care se mai păstrează câteva inscripțiuni mutilate.

PORTUL ŞI ORAŞUL CONSTANŢA IN 1877
(După Koenen, in „Illustrierte Zeitung" 1877 p. 154)

DISTRUGEREA UNEI GIAMII, LÀNGĂ CONSTANŢA, DE BULGARI
(După Koenen, in «Illustrierte Zeitung» 1877 p. 164)

Planşe şi tipar E. Marvan

Imprejurul oraşului pământul e plin de resturi antice împrăştiate. Urmărind zidul înconjurător se vede la începutul unei râpi, chiar pe malul Mării, urmele unei construcţiuni gigantice, pe care le poţi recunoaşte uşor a fi fost un zid vechiu. Foarte aproape de aci subt un tumulus, două mici coloane de granit verde stau trântite pe pământ, la o mică depărtare una de alta, în mijlocul unor mărețe blocuri de marmoră.

Aceste diferite urme stabilesc neîndoios existenţa unui oraş vechiu considerabil pe locul actualei Küstendjé. Deci acest oraş nu e altul decât anticul Tomis, metropola Pontului, dintre Istropolis şi Callatis. Şi aceasta se deduce din inscripţiile găsite şi aduse în Franţa de inginerul L. Lalanne şi de intendentul Blondeau. Ele sunt în număr de zece şi au fost descifrate de Leon Regnier, care identifică actuala Küstendjé cu anticul Tomis. Oraşul poartă încă şi acum numele de Constandza, afară de cel turcesc, îşi încheie Isambert articolul său luat în mare parte după Camille Allard. (Bul. Soc. Geogr. fr. 1873).

*

§ 16. In campania din 1877 a operat prin Dobrogia corpul XIV-lea rusesc (General Zimmermann), care trece Dunărea în faţa Galaţilor şi ocupă pintenile Bugeacului (noaptea 21—22 Iunie).

Afară de o mică rezistenţă, pe care Turcii o opuseră aci, numai luptară altundeva, ci se retrag înapoia „Valurilor lui Traian“, pe care le părăsesc la apropierea Ruşilor.

Dela Medgidia, fu îndreptată o coloană pentru ocuparea Constanţii, în dimineaţa de 15 Iulie. Ea se compunea din Regimentul 29 al Cazacilor de Don, cu bateria 4-a de Don, sub comanda Coloneluluiadjutant Conte Orlof Denisof. *(Fig. 15)*.

Apărătorii şi populaţia turcească din oraş s'au îmbarcat în noaptea de 13-14 Iulie pentru Constantinopol; aşa că Ruşii n'au găsit decât pe Bulgari, care predară, după ce prădaseră oraşul. Celelalte naţionalităţi erau sub protecţia consulului englez, care

a pus pază straşnică. Un vas de război englez venise dela Sulina pentru ocrotirea oraşului.

După deprinderea lor sălbatecă, Bulgarii au dărâmat casele turceşti. *(Fig. 16).* In partea peninsulară erau numai ruine, pe care ei le-au mai desăvârşit în timpul administraţiei ruseşti. (X. pag. 37 şi 44).

Peste vechia stăpânire a lui Mircea din 1393, se aşterne la 23 Noembrie 1878[1]), noua stăpânire românească, de sub domnia Prinţului Carol I.

Trupele care au ocupat oraşul, pentru a înlocui pe cele ruseşti, au fost Batalionul IV Vânători şi o baterie din Regimentul 1 Artilerie; iar puţin mai în urmă (1 Decembrie 1878) a mai venit din Tulcea (unde era Comandamentul Diviziei active), un escadron şi Stat majorul Regimentului 2 Roşiori.

*

§ 17. *Starea economică a Constanţei în ajunul războiului din 1877* este arătată în opusculul cu caracter informativ mai mult economic al Baronului Willem d'Hogguer, numit „Renseignements sur la Dobrodja", apărut în Februarie 1879.

Constanţa (Kustendjé) — spune autorul — avea atunci o populaţie foarte eterogenă de aproape 4000 suflete. Grecii (care se ocupau exclusiv cu comerţul) predomină, apoi vin Tătarii, Bulgarii, Românii etc.

Portul e făcut de Englezi şi lasă mult de dorit; mai ales digul apărător construit cu economie este slab şi supus stricăciunii valurilor. Este prea mic şi puţin adânc (17-18 picioare), aşa că vasele mari nu pot încărca la cheu şi sunt silite a-şi complecta încărcătura în radă expunându-se vânturilor. Mai adeseori vasele şi-au căutat adăpost la Caliacra, de unde au revenit, şi aceasta este în paguba comerţului. Magaziile de cereale nu erau îndestulătoare în anii cu recoltă bună.

Comerţul oraşului nu se poate stabili exact, din lipsa arhivelor luate de guvernul turcesc. Se importau

1) In amintirea acestei zile s'a numit „piaţa 23 Noembrie", locul ocupat acum de clădirea oficiului poştal.

articole de consumaţie locală, ca: bumbacuri (Anglia), încălţăminte şi hăinărie (Austria), fierărie (Anglia şi Austria), coloniale, vinuri şi spirtoase (Constantinopol), lumânări, făinuri şi în fine petrol (America).

Ca export pe lângă cereale în destul de mare cantitate, s'a mai trimis (1876) la Constantinopol şi Viena 18.000 miei (a 5 fr. pe loc), 30.000 berbeci (12-14 fr.), 300.000 ocale lână ţigaie (1½-2 fr.), 7000 piei de berbeci şi miei, la Viena (3 fr. perechia) şi în sfârşit 250.000 ocale brânză (0.60-1 fr.). Companiile Messageries Maritimes, Lloyd şi Florio făceau foarte bune afaceri de comerţ.

Cele mai multe cereale se trimeteau în Anglia, apoi în Turcia şi Grecia. Din totalul de 676.520 H. l. exportate în 1875, aproape jumătate au fost trimese în Anglia (311.605 H. l.).

In anul următor s'a încărcat la Constanţa aproape 2½ milioane H. l. cereale, din care 1.540.943 H. l. au luat drumul Angliei. Turcia, Grecia şi Italia veniau în urma ei şi apoi Belgia, Danemarca şi Austria.

Grâul ocupa locul întâi la export; urmau apoi orzul şi porumbul.

In 1877 nu s'a exportat decât până la sfârşitul lui Mai, când a început războiul. Tot Anglia ocupă locul întâi urmată de Turcia.

* *

§ 18. *Personalul sanitar al oraşului.* Pentru a termina cu Constanţa turcească să pomenim ceva şi de personalul sanitar.

Oraşul era prea mic şi prea neînsemnat, ca Turcii să se fi gândit — în a doua jumătate a veacului al XIX-lea (mai 'nainte, nici atât) — a trimete aci vre-un medic, de care de altfel aveau foarte puţini în coprinsul Imperiului.

Din bătrâni se pomeneşte de Papasaul, român macedonean, care ar fi îndeplinit oficiul de medic al carantinei (mai ales după flagelul holerii din 1854). Aceasta se întâmpla prin 1856-60. Mai 'nainte, nu s'au pomenit medici în Constanţa.

Dar Compania engleză a drumului de fier îşi avea (1857) medicul ei, Colen, care avea şi o farmacie. Era instalat în casele din curtea Diviziei (spre Str. Vârnav).

In locul lui Colen, prin 1860 vine dela Sulina Bolton Irwin. El fusese agent sanitar pe staţionarul Cokatrice. Era mai mult practicant; dar în urmă îşi apropiase meseria, prin multul citit al cărţilor şi revistelor medicale. Şi Bolton avea la el (casele c. f. lângă paserelă) farmacie; apoi a deschis una proprie (actuala farmacie „Engleză") şi s'a stabilit aci.

Ceva mai în urmă (1862-65) vin medicii greci Kefala (tatăl şi fiul). Fiul a murit în 1868 (îmmormântat în curtea bisericii elene). Bătrânul avea şi farmacie (actuala „Miga").

Şi italianul Lorenzoni, revoluţionar, tot prin 1865 a venit în Constanţa în serviciul Companiei. El şi-a clădit o casă cu un mic spital (clădirea există şi acum, pe stradela Engleză, în spatele Liceului vechiu). A stat în Constanţa până după războiul franco-german şi s'a repatriat.

După trei ani vine medicul Valindas. El avea şi farmacie (actuala Stăncescu). Şi în fine pe la 1871, doctorul Cecilianopol se stabileşte şi el în Constanţa, unde deschide şi o farmacie (actuala Ciupercescu).

Toată această lume subţire, amestecătură, îşi avea cercul ei întemeiat de Englezi. Ei au construit clădirea aflătoare, până mai acum vre-o 30 ani, pe scăricica ce coboară la casa căpitanului de port. Aci se dădeau baluri. Era localul de petrecere al acestei societăţi împestriţate.

CAPITOLUL IV

Stăpânirea românească.

§ 1. Inceputurile stăpânirii noastre în Dobrogia au fost foarte nesigure şi timide, din cauza părerilor greşite, pe care le-au împrăştiat oamenii noştri politici de pe atunci, care nu cunoşteau nici starea provinciei noastre şi nici foloasele, pe care le vom putea trage, în viitor din ţărmul Mării şi din portul ei principal, Constanţa.

Un singur om în ţara asta ţinea, ca să avem un port la Mare, era Regele Carol Inţeleptul. Chiar din primul an al domniei sale, pe când n'aveam ţărm de Mare, el a vroit să atragă Marea în Ţara lui şi proectase (1867) să înfiinţeze un port artificial la Gibrieni — spre Nord de Vâlcov. *(Desjardins.* Projet de canalisation du Bas-Danube, şi *D. Sturza.* Lucrările C. E. D. dela gurile Dunării. An. Acad. Rom. vol. 35 (1912—13 pag. 204).

In şedinţa Senatului din 28 Septembrie 1878, D. Sturdza se opune din răsputeri la anexarea Dobrogiei. El e în special în contra portului Constanţa.

„Ce vor deveni Galaţii şi Brăila, când vom face port la Küstendjé şi drum de fier, care conduce direct acolo mărfurile indigene şi streine? Este drept, ca domnia-voastră să ruinaţi două porturi, cele mai importante ale Ţării, *pentru ca să faceţi un port într'un teritoriu,* **pe care nu ştiţi cât timp avem să-l menţinem?**

Petre Carp în aceiaşi memorabilă şedinţă vorbeşte pe şleau: *„Nu vrem portul Constanţa, căci e contrar intereselor şi nevoilor reale ale României,*

Din toate aceste puncte de vedere.... eu sunt contra luării Dobrogiei".

Pe temeiul părerilor acestor doi oameni politici, s'a dus prin presă o campanie extrem de violentă împotriva alipirii Dobrogiei, tot de persoane oficiale, care nici habar n'aveau de drepturile noastre „ab antiquo" asupra ei, nici asupra stării provinciei noastre dintre Dunăre şi Mare.

Un deputat, Locusteanu, a tipărit pe atunci o broşură, în care — din neştiinţă — numeşte Dobrogia: „o ţară mlăştinoasă în partea de jos (!), fără apă, în partea de sus (!), insalubră, incultă, costisitoare, impracticabilă, locuită de păstori, de nomazi şi de tâlhari — după cele ce ne spun scriitorii iluştri şi organele oficioase — aceasta e Dobrogia. Partizani ai anexiunii, iată-vă achiziţiunea! Nu vă felicităm şi poporul nu vă va binecuvânta" *(C. C. Giurescu.* Din istoria nouă a Dobrogiei. In „Dobrogia" Patru conferinţe ale Universităţii libere p. 66-7).

„Unii din oamenii noştri politici au mers cu ignoranţa până acolo, în cât au comis infamia de a blestema pe cei ce vor trece pe malul drept al Dunării" *(S. Mehedinţi.* Analele politice I. p. 68).

Un bici în mâna Bulgarilor; cu sfârcul ni-a plesnit drept în faţă, de ni-a crăpat obrazul în 1918 — zice scriitorul acestor rânduri. (Vezi: Temoignages roumains sur la Dobroudja).

Pe veci neuitatul Rege, Carol Inţeleptul, cu puterea lui de pătrundere asupra viitorului Constanţii, ia măsuri grabnice ca să lege — printr'o cale ferată cea mai scurtă — Capitala Ţării, cu Feteşti (1886); iar în toamna anului 1890 se şi încep lucrările podului de peste Dunăre, care să lege Dobrogia cu Ţara-Mamă. Podul s'a terminat la 14 Septembrie 1895.

Chiar din primul an al stăpânirii noastre, Suveranul vine, într'o Joi 18 Octombrie 1879, în Constanţa, unde şeade trei zile, ca să cerceteze amănunţit, cu ochii săi limpede-văzători, oportunitatea dezvoltării portului, care avea să joace un rol economic aşa de însemnat în viitorul Ţării noastre. Casa în care a

fost găzduit Prinţul, era a lui Niculae Macri. A fost înlocuită de C. Pariano printr'o clădire nouă, care acum e ocupată de Serviciul Maritim Român.

Legătura Dobrogiei, prin Podul „Regele Carol I" e un factor hotărîtor în aceşti 50 de ani de viaţă românească ai oraşului nostru. Această viaţă se împarte în două:

A. Stadiul ei de adormire (1879-1895 inclusiv)

B. Renaşterea
- a. Trezirea (1896—1905)
- b. Dezvoltarea (1906—1916)
- c. Constanţa de după război. Municipiul (1916—1928).

*

§ 2. A. *Stadiul de adormire (1879—1895).*

In aceşti 17 ani, Constanţa a rămas tot cu înfăţişarea ei turcească. Cu foarte puţin s'a întins în partea continentală, dintre poştă şi Grand-Hôtel (mahalaua tătărască), prin clădiri mici şi răzleţe.

Recensământul ce s'a făcut la începutul anului 1879, a dat o numărătoare de 4.530 suflete, în care s'au socotit armata şi funcţionarii. Scăzându-se, rămâne o populaţie locală de 3.000. (X. 40).

Tot atunci s'a dat şi numirile străzilor, 49 la număr, cu 569 case, mai mult nişte cocioabe. Numai clădirile în piatră ale lui Aleon (în coasta de S. a liceului vechi) meritau numirea de case.

Primăria s'a instalat la început în nişte clădiri pe str. Tomis, alături de arestul preventiv, din faţa conacului. Apoi s'a mutat în case cu chirie. In 1896, Primăria şi-a construit local propriu; dar fiind neîncăpător, a fost vândut puţin mai în urmă Direcţiunii Poştelor, pentru oficiul telegrafic, care-l ocupă şi azi.

Poşta şi telegraful — au funcţionat şi pe timpul administraţiei ruseşti, luate dela Turci — erau instalate într'o clădire, de pe la începutul străzii Mircea No. 11 (casa există).

Iluminatul oraşului se făcea cu 46 lămpi cu petrol; s'au mai adăogat în urmă alte treizeci. In 1896, erau 359 lămpi cu petrol. Iluminatul era dat în întreprindere.

Serviciile de incendiu, de curăţenie şi de salubritate erau reduse la trei căruţe cu trei cai; în 1896, pompierii erau organizaţi (15 oameni, 26 cai, 4 pompe şi 13 sacale). Nici vorbă nu poate fi de pavaj sau canalizare.

Paza oraşului era încredinţată la 11 sergenţi de noapte, nici unul de zi. In 1896, erau 56 sergenţi, cu un comandant.

Piaţa alimentelor se rezuma la 8 bărăci de scânduri, pe locul ocupat azi de hala „Unirea" şi coprindea străzile: bulgară, germană şi braşoveni, desfiinţate prin clădirea halei. Pe locul Primăriei erau 5-6 bărăci cu zarzavat şi fructe.

Comuna avea un spital, într'o casă închiriată; dar era lipsit de toate cele necesare. Nu putea îngriji, decât şapte bolnavi. In 1893, s'a construit pentru spital un local propriu (pe strada Carol, în spatele şcoalei normale de băeţi).

A fost dărâmat — de ce s'o fi construit şi mai ales de ce s'o fi dărâmat? Nu pricep. — In 1908 s'a construit cel actual.

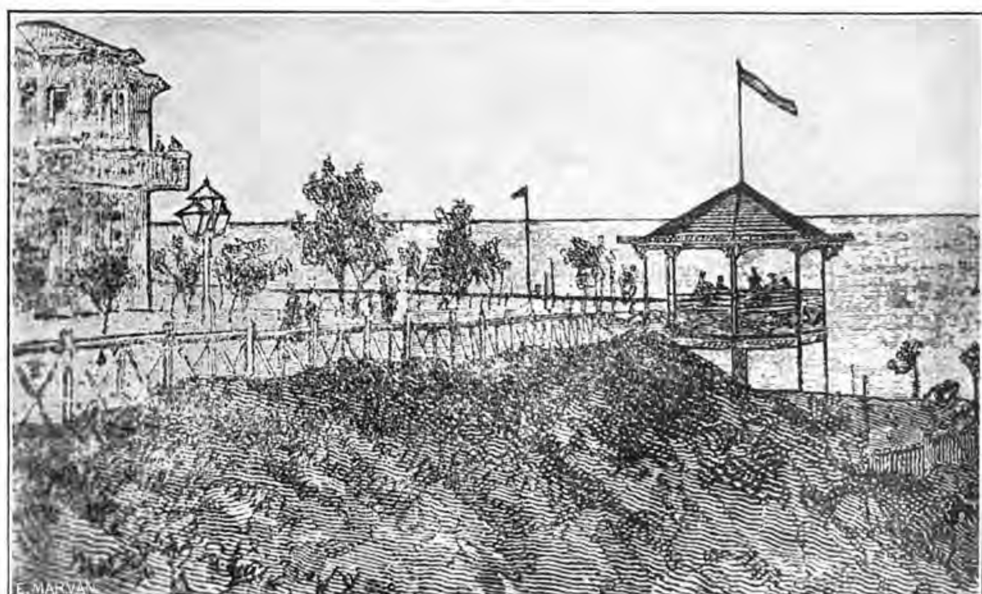
Locuitorii oraşului nostru beau tot apa, pe care o băuse şi Ovidiu, pe timpul exilului lui la Tomis. Fiecare casă îşi avea fântâna ei în curte. Dar apa era sălcie şi se întrebuinţa mai mult la gospodărie. Pentru apa de băut, 80 sacagii o aduceau din „fântânile" dela Palaz (unde fusese lagărul franţuzesc în 1854). Ele au fost clădite de pe vremea Turcilor.

Primul gând al nostru a fost, ca să clădim un lăcaş de închinare către Cel Atot Puternic. Şi, cu cheltuiala Statului, s'a ridicat în 1884 Catedrala (cu hramul Sf. Apostoli Petru şi Pavel). A fost târnosită în 1895.

Comunitatea greacă îşi avea biserica ei, clădită între 1864-7. Armenii şi-au clădit biserica lor în 1880. Catolicii îşi aveau mica lor capelă din 1872.

Prefectul Remus Opran a luat iniţiativa, ca să se strângă fonduri, pentru ridicarea unei statui poetului Ovidiu. A fost ridicată în 1887.

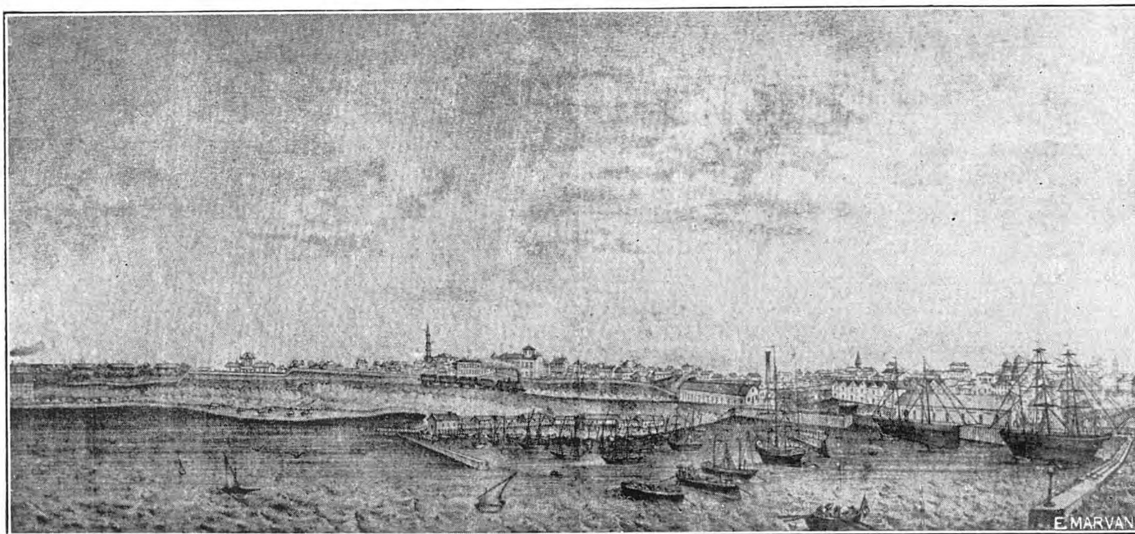
Inceputurile culturale au fost slabe. S'a înfiinţat o şcoală normală, care a funcţionat din 1893 până în 1896. A fost mutată la Câmpulung.

BULEVARDUL ȘI CAZINOUL
DIN
CONSTANȚA, IN 1880

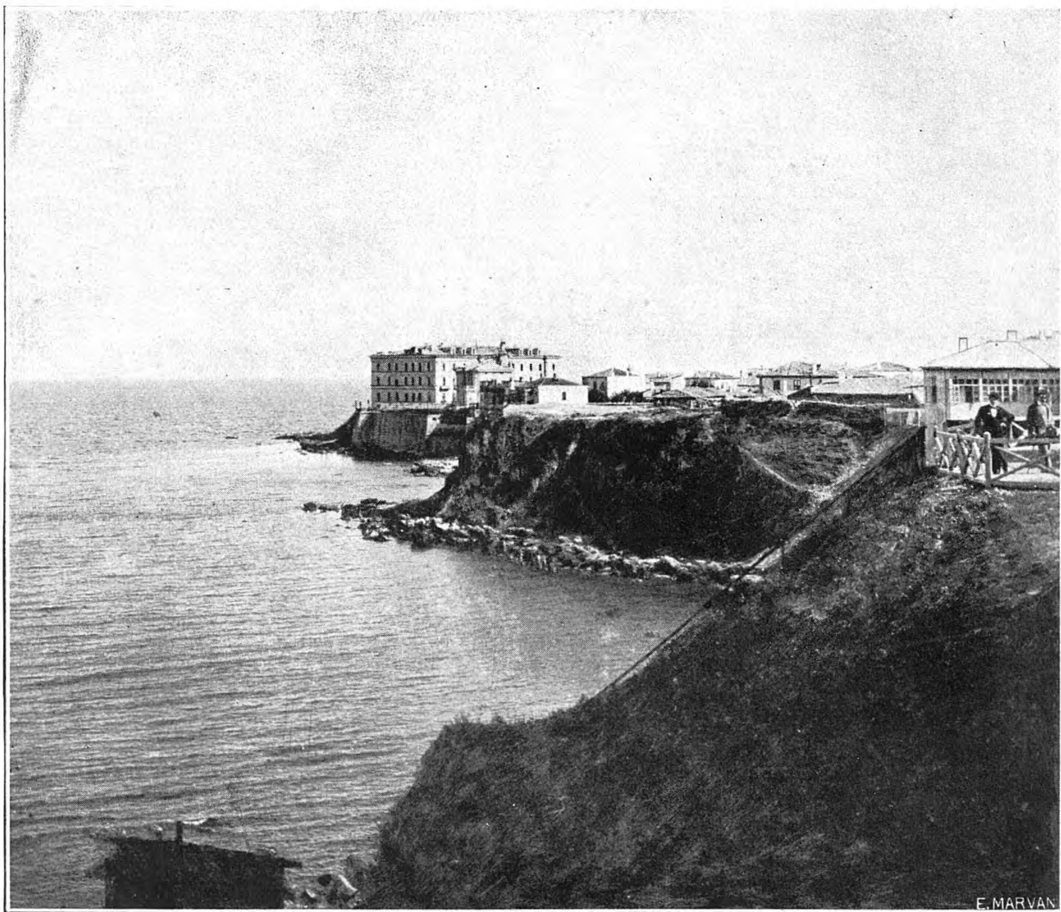

Planșe și tipar E. Marvan

CONSTANȚA ÎN 1883

Planșe și tipar E. Marvan

COASTA CONSTANTII «DUDUIA-HOTEL CAROL I» în 1885

Planșe și tipar E. Marvan

Erau două şcoli primare (una de băieţi şi alta de fete). S'a clădit pe locul unui fost cimitir turcesc „Şcoala primară mixtă Principele Ferdinand şi Principesa Maria" prin anul 1893. In urmă s'au mai înfiinţat alte două (cu localuri închiriate).

Pe ţărmul Mării, între farul vechiu şi Catedrală s'a deschis (1879) „bulevardul Regina Elisaveta", *(Fig. 17)*.

Sala de cură a fost mai întâi (1880) lângă farul vechiu (era o casă în paiantă, şubredă; apoi, în 1892, s'a construit — în faţa Băncii Naţionale de azi — un alt local, în paiantă şi pe piloţi de lemn, pe bulevardul Elisabeta, care ţărmurea marea.

Ca clădiri particulare: Hotel Carol I, construit de o societate engleză în 1882 şi a costat un milion şi jumătate lei (X 38). Acum aci se află „Cercul militar Regele Carol I".

Lângă el, palatul construit de Gr. Sturza (1884), a fost dărâmat prin 1920-21; iar în faţă, localul Băncii Naţionale, aflător şi azi (cel vechiu).

Am moştenit dela Turci două hoteluri: Danubiu (azi Metropol), unde a fost găzduit Domnitorul Cuza în Mai 1864, când a trecut spre Constantinopol şi alăturea hotel Bizanţ (s'a înlocuit). *(Fig. 18 şi 19)*.

*

Dau ca curiozitate primul buget al oraşului nostru, pentru anul 1879.

Personal . . .	22.500	lei
Iluminat	5.800	„
Siguranţă	37.240	„
Incendiu	3.960	„
Serviciul tehnic . .	1.200	„
Serviciul sanitar . .	15.300	„
Infrumuseţarea . . .	40.000	„
Starea civilă	1.500	„
Instrucţia publică . .	2.000	„
Cheltuieli extraord. .	1.620	„
Total .	131.120	lei

*

§ 3. *B. Renaşterea.*

a. *Trezirea.*

Oraşul nostru se sălbătăcise cu totul în cele 12 veacuri de vitregia vremurilor, cu încălcări, prădăciuni, distrugeri şi nenorociri, ce i-au venit pe cap şi care s'au ţinut lanţ dela ocuparea lui de Bulgari.

In viaţa românească chiar, podul de peste Dunăre cheamă Constanţa la o viaţă nouă. Şi totuşi n'ar fi trebuit ca după o somnolenţă de 17 ani, desmeticirea să mai ţină alţi zece (dela începutul anului 1896, până la sfârşitul lui 1905).

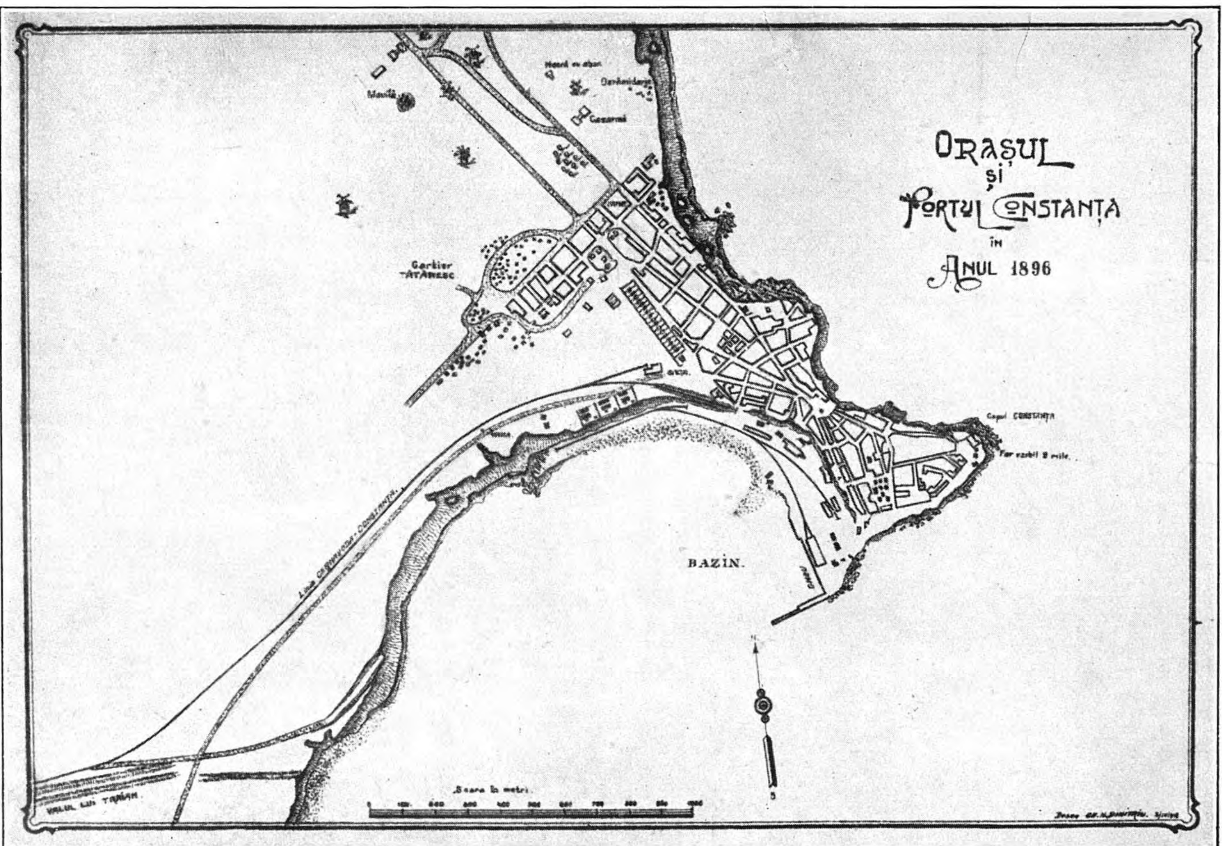
Cu greu s'au dumirit neîncrezătorii; iar glasul bârfitorilor a amuţit la voinţa nestrămutată a Regelui Carol Inţeleptul. De acum funcţionarul numai lua drept o pedeapsă mutarea lui în Dobrogia şi nici militarul nu se mai credea în exil.

Este adevărat, că lipsa de locuinţe făcea viaţa orăşenilor, dacă nu imposibilă, dar de sigur destul de grea. Constanţa începe să fie vizitată, dintr'un an într'altul, din ce în ce mai mult, în timpul verii.

Deşi ea începe să se întindă spre Nord — peste necropola oraşului Tomi — dar casele erau mici şi răzleţite pe străzi de curând înfiinţate, nepavate şi aproape fără lumină. Tot colţul dintre strada Carol şi coasta de răsărit a Mării, a fost ocupat de cazărmi, care aveau în spatele lor mahalaua tătărească. In faţă, câmp, pe care se învârteau în voie 3-4 mori de vânt. *(Fig. 20).*

Populaţia a crescut foarte repede. De unde la începutul anului 1896, erau 10.419 suflete; adică:

Români	2.519
Greci	2.416
Musulmani	2.202
Bulgari	1.060
Ovrei	855
Armeni	559
Nemţi	512
Italieni	109
Francezi	51
Englezi	45
Ruşi şi alte naţii	47
Total	10.419 (din care

Planșe și tipar E. Marvan

24% Români), în 1900, ţifra populaţiei era de 12.725 suflete; iar la sfârşitul anului 1905 de 15.777, adică:

Români	9.165 (pr. 58%)
Greci	2.327
Musulmani	1.315
Bulgari	831
Ovrei	812
Armeni	601
Nemţi	309
Italieni	217
Francezi	95
Englezi şi alte naţii . . .	105
Total . .	15.777

Clădiri la începutul anului 1896 au fost în număr de 1.378. *(Tabela în pag. următoare).*

*

In intervalul acestor 10 ani nu s'au clădit decât 199 case. Din acestea, cele mai multe în partea continentală, unde începuse să se înfiinţeze cartierul nou. Se vindeau locuri ieftine şi în rate mici. S'au schimbat numirile străzilor.

Clădiri la sfâşitul anului 1905. *(Tabela pag. 81).*

*

Cestiunea *iluminatului* a mers foarte greu. Inceputul iluminatului electric s'a făcut în 1897, cu 12 lămpi, pe bulev. Elisaveta și pe piaţa Independenţii. Numărul lor s'a mărit la 20 şi mai târziu la 40 becuri.

In anul 1904, Constanţa era iluminată astfel: în partea de jos, până la gară, becuri electrice; iar pentru restul oraşului se întrebuinţau lămpi reflectoare, care ardeau cu ulei mineral dens şi lămpi cu gaz lichid.

Numai vorbesc despre încercările făcute cu lămpile sistem Washington, care au dat rezultate slabe.

Cu toate sumele ce s'au cheltuit cu proectele şi studiile privitoare la *alimentarea oraşului cu apă* nu s'a putut ajunge nici măcar la un început de soluţionarea acestei importante cestiuni. Nici că se putea: zece primari în zece ani! Tot sacagiii — ajutaţi acum

STRĂZI (Numirile din parenteză sunt nouă)	CASE	STRĂZI (Numirile din parenteză sunt nouă)	CASE
Agriculturii (I. Grădișteanu)	39	Justiției (Mihai Viteazul)	12
Aleon (C. A. Roseti)	7	Libertății (C. Negri)	62
Apolon (tot așa)	—	Luminei (Gen. Lahovari)	8
Aurora (D. Bolintineanu)	17	Mahomedană (G. Gr. Cant.)	27
Băii (tot așa)	3	Maior Șonțu (tot așa)	9
Basarab (tot așa)	2	10 Mai (tot așa)	—
Brașoveni (desființată)	15	Mangaliei (Ștefan cel Mare)	166
Brutus (Tache Ionescu)	12	Mării (tot așa)	4
Bulgară (desființată)	5	Marcu Aureliu (tot așa)	30
Călărași (Cristea Georgescu)	16	Mercur (tot așa)	2
Cărămidari (acum prăbușită)	26	Militară (General Manu)	32
Carol I (tot așa)	137	Mircea cel Mare (tot așa)	80
Comercială (Petru Rareș)	6	Muzelor (T. Vladimirescu)	9
Concordia (M. Cogălniceanu)	49	Neptun (desființată)	2
Cogălniceanu (Horia)	—	Orientului (stradelă. Tot așa)	—
Ceres (Al. Lahovari)	5	Ovidiu (tot așa)	18
Cuza Vodă (Eminescu)	2	Pescari (tot așa)	11
Daciei (tot așa)	12	Plevnei (fostă Vămii)	10
Decebal (tot așa)	18	Portului (tot așa)	—
Dianei (tot așa)	1	Rahovei (tot așa)	1
Diviziei (Sc. Vârnav. Intre Gară și Grand Gotel. Casele numerotate pe Carol)	—	Remus Opran (fostă Farului)	16
		Romană (D. Sturdza)	29
		Roșiori (tot așa)	—
Dorobanți (Sc. Vârnav. Dela Grand Hotel înainte)	4	Sabinelor (tot așa)	—
		Școalei (I. C. Brătianu)	44
Dreptății (Dragoș Vodă)	13	14 Septembrie (Țepeș Vodă)	—
Elenă (Lascar Catargiu)	14	Șt. cel Mare (Brâncoveanu)	3
Elisabeta Bulevard (tot așa)	9	Tătară (Miron Costin)	38
Engleză (stradelă. Tot așa)	2	Thetis (desființată)	5
Epictet (D. Cantemir)	4	Tomis (tot așa)	23
Fructelor (Negru Vodă)	13	Traian (tot așa)	33
Gării (V. Alexandri)	16	Transilvaniei (tot așa)	—
Germană (desființată)	4	Unirii (tot așa)	14
Griviței (tot așa)	12	Vânători (tot așa)	9
Independenții Piață (tot așa)	27	Vântului (Stradelă Tot așa).	2
Industriei (Mitr. Șaguna)	—	Venus (desființată)	1
Infanteriei (Ion Lahovari)	47	Virgiliu (fostă Regală)	—
11 Iunie (Cuza Vodă)	76	Clădiri pe străzi nedenumite	67
Junon (St. Mihăileanu)	2	Total . . .	1378
Jupiter (tot așa)	—		

Mai erau 130 magazii, 32 bordeie și 7 mori.

Străzi	Case	Străzi	Case
1 Alexandri V.	18	35 Mării	8
2 Apolon	3	36 Mercur	5
3 Băii	1	37 Mih. Cogălniceanu	46
4 Basarab (piață)	—	38 Mihai Viteazul	22
5 Basarab (stradă)	2	39 Mircea cel Mare	96
6 Bolintineanu	7	40 Miron Costin	47
7 Brâncoveanu	3	41 Mitrop. Şaguna	8
8 Brătianu I. C.	46	42 Negri C.	69
9 Cantacuzino G. Gr.	29	43 Negru Vodă	21
10 Cantemir	7	44 Orientului (stradelă)	—
11 Cărămidari (prăbuşită)	10	45 Ovidiu	20
12 Carol I	138	46 Pescari	11
13 Cristea Georgescu	21	47 Petru Rareş	7
14 Cuza-Vodă	80	48 Plevna	10
15 Dacia	14	49 Portului	4
16 Decebal	24	50 Rahovei	7
17 Dianei	7	51 Remus Opran	22
18 Dragoş-vodă	15	52 Roseti C. A.	7
19 Elisaveta (Bulev).	12	53 Roșiori	3
20 Eminescu	5	54 Sabinelor	5
21 Engleză (stradelă)	2	55 Scarlat Vârnav (fostă str. Diviziei şi Dorobanţi)	27
22 Gen. Lahovari	14	56 Ştefan cel Mare	222
23 Gen. Manu	44	57 Ştefan Mihăileanu	5
24 Grivița	23	58 Şturza D. A.	30
25 Horia	2	59 Take Ionescu	22
26 Independența (Piață)	46	60 Țepeş-vodă	2
27 Ion Grădişteanu	48	61 Tomis	21
28 Ion Lahovari	56	62 Traian	23
29 Jupiter	3	63 Transilvaniei	5
30 Lahovari Alex.	13	64 Tudor Vladimirescu	7
31 Lascar Catargiu	22	65 Unirii	6
32 Maior Şonţu	9	66 Vânători	17
33 10 Mai	3	67 Vântului (stradelă)	4
34 Marcu Aureliu	35	68 Virgiliu	6
		Total . .	1577

de două fântâni mecanice — au furnizat constanţienilor apa de băut.

*

Un neînsemnat progres s'a realizat cu *pavajul.* Trotuarele străzilor părţii peninsulare şi ale câtorva până la gară, au fost pardosite cu bazalt.

Despre *canalizare*, nici nu poate fi vorbă

Serviciul de incendiu a rămas acelaş. Pompierii ocupau localul vechiu turcesc (acum dărâmat) din faţa conacului (pe locul liceului vechiu).

Curăţitul străzilor se făcea mai-numai în partea de jos. *Serviciul gunoaielor* aproape nu exista.

In aceşti 10 ani nu s'a ridicat nici o clădire publică.

*

b. *Dezvoltarea*. Douăzeci şi şapte de ani pierduţi. Intr'un oraş în care totul era de refăcut din temelie şi de sistematizat după un plan cu chibzuinţă alcătuit, de mult trebuia să i se schimbe înfăţişarea lui orientală.

Inceputul îl face Ioan Bănescu. El este geniul creiator, care deschide Constanţii porţile renaşterii.

Bănescu era de o inteligenţă vie, cu vederi largi şi concepţii izvorâte din dragostea lui de neam. Cu ochii lui limpede văzători, Bănescu citea în viitorul acestui oraş.

Avea o putere de muncă dusă până la sacrificiul vieţii. Cinstit până la dezinteresare pentru el şi pentru ai lui; ca dovadă, a refuzat un teren ce i s'a oferit de consiliul comunal. A murit foarte sărac (14 Noembrie 1909) deşì mânuise milioane. Monumentul dela cimitir este ridicat din contribuţie publică.

Primăriatul lui Bănescu n'a ţinut decât din Febr. 1905 până în Aprilie 1907 (mă gândesc că Luëger a stat 23 ani în capul administraţiei Vienii) şi nici în aceşti doi ani pătimaşii politici nu l-au lăsat să lucreze în tihnă. Totuşi planurile lui edilitare au servit de normă primarilor care s'au succedat.

Urmaşii l-au proslăvit. Onoare celor care măcar după moarte i-au recunoscut meritele. Un bust — deşì cam pipernicit — i s'a ridicat în faţa bisericei „Adormirea", clădită prin osârdia lui. O stradă îi poartă numele. Dar cea mai mare cinste ce se putea face omului legat de şcoală, este măreţul local „Şcoala Ioan Bănescu".

Nici bustul şi nici clădirea nu vor supravieţui numelui. Pelerini întârziaţi veni-vor să se închine

înaintea numelui lui Bănescu. Aduceţi-i, voi, făţarnicilor incaltea acum după moarte cununi de lauri, aceluia pe care l-aţi încununat cu spini, cât a trăit.

*

1. Ion Bănescu era mai presus de toate, un foarte bun român. De aceia şi-a început activitatea sa edilitară, prin *întemeierea unui cartier românesc.*

Concepţia lui n'a putut-o realiza decât în parte, în scurtul timp al administraţiei sale. Ea a fost continuată şi desăvârşită de urmaşii lui.

Ocolind cazărmile Regim. 13 Artilerie, Constanţa s'a întins până la Anadolchioi; iar către Mare, până la Tataia. Tendinţa dezvoltării oraşului s'a schimbat — după cum era şi firesc — de pe coasta de Sud (unde a lăsat loc exportului de petrol şi industriei mari), către Nord spre o plaje admirabilă. O Constanţă nouă, cu băi de mare. Oraşul vilelor.

*

In aceşti aproape 11 ani (1906-1916), *populaţia* s'a îndoit. Românii ajunseră proporţional cei mai numeroşi (65 %)

Români	21.971
Greci	3.326
Musulmani	2.815
Bulgari	1.728
Ovrei	1.092
Armeni	1.002
Nemţi	642
Italieni	518
Francezi	175
Englezi şi alţii	649
Total . . .	33.918

*

Clădirile s'au întreit ca număr. Dau tabloul lor (Iunie 1916).

	Strada	Case		Strada	Case
1	Alexandru cel bun	63	44	Decebal	62
2	Alexandru Lahovari	21	45	Dianei	7
3	Apolon	14	46	Doamna Florica	38
4	11 Aprilie	33	47	Dobrogiei	89
5	Aprodul Purice	14	48	Dragoș Vodă (fund.)	6
6	Arion C. (Aleia)	—	49	Dragoș Vodă (stradă)	11
7	Astra Română	13	50	Dumbrava roșie	81
8	Atelierelor	28	51	Dumitru Sturdza	32
9	Avram Iancu	49	52	Dunării	9
10	Băii	2	53	Durostor	46
11	Bălcescu N.	11	54	Ecoului	13
12	Banatului	66	55	Elisaveta (Bulev.)	12
13	Banul Mărăcine	2	56	Eminescu	6
14	Banul Mihalcea	63	57	Engleză (fund.)	2
15	Basarab (fund.)	—	58	Eroilor	25
16	Basarab (piață)	—	59	Eternității (șosea)	18
17	Basarab (stradă)	2	60	Fericirii	39
18	Basarabiei	40	61	Gen. Averescu (bul.)	—
19	Bibescu Vodă	15	62	„ Cernat (fund.)	—
20	Bogdan Vodă	79	63	„ Cernat (stradă)	25
21	Bolintineanu	62	64	„ Lahovari	31
22	Brâncoveanu	3	65	„ Manu	78
23	Brătianu I. C.	46	66	Grivița No. 1 (piață)	—
24	Bucovinei	19	67	Grivița No. 2 (piață)	3
25	Cadrilaterului	28	68	Grivița (stradă)	60
26	Călărașilor	44	69	Horia	3
27	Calomfirescu	28	70	Independ. (bul.)	53
28	Călugăreni	36	71	Independ. (piață)	10
29	Cantacuzino Gr.	29	72	Ioan Bănescu	16
30	Cantemir	5	73	Ioan Grădișteanu	79
31	Caragiale	—	74	Ion Lahovari	92
32	Cărămidari (prăbu-		75	Ion Rațiu	79
	șită, cocioabe)	10	76	Ion Vodă	48
33	Carol I (piață)	2	77	Jupiter	18
34	Carol I (stradă)	211	78	Laic Vodă	27
35	Carp (bulev.)	2	79	Lascar Catargiu	23
36	Cerealelor	16	80	Lucaci	40
37	Chiliei	36	81	10 Mai	2
38	Chiristigiilor	7	82	Maior Giurăscu	23
39	Cristea Georgescu	21	83	„ Șonțu	9
40	Cuza Vodă (fund.)	2	84	Mangaliei (șosea)	36
41	Cuza Vodă (stradă)	84	85	Marmureș	51
42	Dacia	51	86	Marcu Aureliu	35
43	Davila	5	87	Marghiloman (alea)	—

Strada	Case	Strada	Case
88 Mării	8	116 Roșiori	6
89 Mercur	27	117 Sabinelor	52
90 Mih. Cogălniceanu	51	118 Scarlat Vârnav	67
91 Mihai Viteazul	95	119 Smârdan	7
92 Mircea cel Mare	159	120 Șt. cel Mare (fund).	5
93 Miron Costin	80	121 Șt. cel Mare (piață)	6
94 Mitr. Șaguna	48	122 Șt. cel Mare (stradă)	222
95 Moldovei	20	123 Ștefan Mihăileanu	77
96 Negri C.	69	124 Take Ionescu	60
97 Negru Vodă	21	125 Țepeș Vodă	39
98 Olteniei	35	126 Tomis	33
99 Orientului (stradelă)	10	127 Traian	46
100 Ovidiu	20	128 Transilvaniei	5
101 Păcii	11	129 Tudor Vladimirescu	59
102 Pescari	10	130 Turda	14
103 Petru Rareș	9	131 Unirii (piață)	—
104 Plevnei	10	132 Unirii (stradă)	6
105 Portului	15	133 Valea albă	82
106 Preda Buzescu	13	134 Valter Mărăcineanu	8
107 Prefecturii (fund.)	—	135 Vânători	14
108 Princ. Ileana (bul.)	19	136 Vântului (stradelă)	8
109 Princ. Maria (bul.)	38	137 Vasile Alexandri	18
110 Productelor	13	138 Vasile Boerescu	2
111 Rahovei	60	139 Vasile Conta	—
112 Regele Ferdin. (bul).	59	140 Vasile Lupu	55
113 Regina Maria (bul).	137	141 Virgiliu	8
114 Remus Opran	22	142 Zorilor	4
115 Roseti C. A.	7	Total . .	4766

*

2. *Băile dela Mamaia.* Pe timpul stăpânirii turcești băile de mare se făceau pe coastă în oraș, sub cerul liber și în bărăci, pe la biserica grecească, în cartierul englezesc și pe coasta de S-E.

Viile ocupau terasele (taluzate de lucrările portului) de pe coastă, în fundul golfului. Erau puține la număr (până la 10 pogoane), între școalele marinei și tunel.

In primele 2 1/2 decenii ale stăpânirii noastre, s'au plantat vii pe toată coasta de miazăzi. S'au clădit mai multe vile. Tot aci se făceau și băile de mare. O linie ferată le lega cu orașul, prin haltele: Ovidiu, Thetis și Tomis, cu stația de debarcare dela vii.

Noile construcţiuni ale portului au schimbat cu desăvârşire faţa lucrurilor. Pe de oparte, pentru că coasta sudică era destinată instalaţiilor pentru exportul petrolului, deci şi a fabricilor ce se vor înfiinţa în viitor în cartierul industrial; iar pe de alta, pentru că direcţia curenţilor mării modificându-se, a distrus mica plaje, ce se întindea în faţa stabilimentului de băi dela vii. Mutarea deveni astfel o necesitate, care nu trebuia să mai întârzie.

Curentul litoral marin, care aduce aluviunile gurilor Dunării, formează la Nordul oraşului o limbă de peresipuri, care desparte lacul Sütghiol de Mare. Ea prelungeşte la Sud de moara Mamaia, o plaje admirabilă, lungă dela 8-10 k. şi lată de 800-1000 metri. (XXIV. 28). Această plaje — poate cea mai frumoasă de pe ţărmul apusan al Mării Negre — n'a scăpat ochiului cercetător al lui Bănescu, care a mutat aci, în anul 1906, băile de mare.

Tot lui Bănescu 'i se datoresc şi planurile parcului băilor. Inceputurile ale lui sunt; ele au fost continuate de urmaşi, care au ras movila Aretük-Tepe şi au acoperit — cu pământul transportat — dunele de nisip, îngăduind astfel plantarea arborilor şi a florilor.

Acum băile dela Mamaia atrag şi vizitatori de peste graniţele noastre. Familia regală şi-a construit pe dune, un castel ca din poveşti; iar împrejur stau grupate o mulţime de vile, care dau Mamaiei înfăţişarea unei mici Ostande. O linie ferată, pe care circulă zilnic mai multe trenuri, în timpul verii, uneşte Constanţa cu băile dela Mamaia.

*

3. *Alimentarea oraşului cu apă.* Se datoreşte tot concepţiei şi stăruinţelor lui Bănescu.

După foarte multe analize ale apelor de prin împrejurimi, se rămâne la hotărîrea dată de Doctorul Istrate. De nicăieri, nu se poate lua apă mai bună şi mai abondentă — în vederea dezvoltării oraşului — ca dela Dunăre (1905).

In scopul acesta se face un împrumut de patru milioane lei. Cu direcţia şi cu supravegherea lucrărilor se însărcinează Inginerul Ionescu Virgiliu, care întocmise proiectul; iar executarea lucrărilor a fost luată în întreprindere de Compania generală a apelor din Liège, pentru suma de trei milioane lei (Dec. 1906).

In primăvara următoare, Bănescu pleacă din capul administraţiei comunale şi — cu toate că contractul era încheiat — a trebuit să treacă doi ani în şicanele unui om politic de seamă ale acelor vremuri urâte, pentru ca tot Bănescu (acum consilier), în Decembrie 1908, să hotărască executarea definitivă a contractului. Din nenorocire, Bănescu moare în anul următor; iar soluţionarea cestiunii apei, se mai tărăgăneşte încă cinci ani. Prin întreruperea lucrărilor, comuna intră în conflict juridic cu Compania apelor şi cu Inginerul Ionescu. El a fost înlocuit prin Charles Letourneur. O nouă pierdere de vreme. Treaba nu se urnise bine din loc şi ne apucă toamna anului 1910 cu un milion de lei cheltuiţi în procese, expertize, onorarii, despăgubiri şi alte încurcături. Statul mai vine şi el în ajutor cu 2.700.000 lei.

Lucrările păreau a se fi pus pe făgaşul cel bun, sub controlul Inginerului Panait, delegatul Ministerului de Interne. Reţeaua conductelor era întinsă până în B-dul Regina Maria; aşa că în primăvara anului 1914, populaţia aştepta distribuţia apei cu o indreptăţită nerăbdare.

S'au tot tărăgănit lucrurile până prin Iulie, când se constată, că lucrările dela Hinog (la Dunăre) erau aşezate pe teren şubred, că parte din ele erau crăpate şi, pentru a nu se strica cu desăvârşire, s'a amânat recepţia pentru a fi reparate.

Cine erau vinovaţii? Toţi laolaltă. Intreprinderea, inginerii supraveghetori (Letourneur şi Panait), care s'au făcut că nu văd. Dar mai vinovată era administraţia comunală, care din neglijenţă sau din interes, a închis ochii şi s'a mulţumit numai cu rapoartele întreprinderii.

Cu toţii erau prinşi în hora milioanelor, ce se

mânuiau. Iată pentru ce Bănescu murise prea de vreme, spre nenorocirea oraşului acestuia. Cu el nu s'ar fi înfăptuit asemenea — să le zicem — nereguli.

Noui expertize. Despre răspunderi? Ce să mai vorbim? Peste toţi şi peste toate s'a tras cu buretele uitării. Nu s'a găsit vinovatul.

S'au m'ai cârpit şi reparat instalaţiile dela Hinog şi rezervoarele dela staţia Dorobanţul. De bine, de rău, oraşul a fost alimentat cu apă, către sfârşitul anului 1914 (2000 m. c., zilnic). In stadiul acesta ni-a găsit războiul.

*

4. Infiinţându-se cartierul românesc, numit al lui Bănescu, oraşul — *pentru iluminat* — avea nevoie de uzină proprie. Comuna a cumpărat un motor de 120 H. P., pe care l-a instalat într'un local de pe strada Sturdza; iar mai în urmă (August 1908), motorul a fost mutat în hala cea nouă din piaţa Carol, construită de antreprenorul E. Lescovar. Reţeaua fiind complectă, oraşul a fost peste tot iluminat cu electricitate.

Nu trebuie uitat, că tot Bănescu (în 1905) a fost iniţiatorul înfiinţării unui tramvai electric, în Constanţa, care începuse a se dezvolta.

Proiectul iluminatului a fost alcătuit de Inginerul electrician Vasilescu-Karpen. Costul instalaţiilor complecte (500.000 lei) s'a acoperit din împrumutul contractat (4 milioane) pentru aducerea apei.

Intreprinderea s'a executat de societatea Ganz din Buda-Pesta.

In partea de jos, oraşul s'a iluminat cu 198 becuri mari; iar la periferie, cu lămpi Croizat. S'au înlocuit lămpile sistem Washington din grădina „Belidie".

Comuna a cumpărat un motor nou Diesel de 300 H. P., (Primăriatul Coiciu), pe care l-a instalat către sfârşitul lui Octombrie 1910.

S'a făcut încercarea de-a se da iluminatul în concesie; dar nici la licitaţie şi nici prin bună învoială, nu s'a prezentat decât casa Ganz. Incercarea a mai fost stânjenită de o mişcare a orăşenilor, pentru formarea unei societăţi româneşti, care să-şi ia

asupră-şi iluminatul orașului. Mişcarea n'a dat nici un rezultat.

Până la o concesionare, maşinele se uzaseră. Oraşul se întindea. Trebuia să se mărească uzina şi să se construiască o hală a maşinelor. Lucrarea s'a executat tot de casa Ganz şi s'a predat în August 1912. In anii următori (1913 şi 14) s'a mai adăogat un alt motor Diesel, de 300 H. P.

Dar oraşul progresa vădit. Se impuneau două soluţii: sau să se cumpere un motor nou, de 6-700 H. P. (deci să se mărească uzina), sau să se recurgă la uzina Portului, care avea energie de prisos (1916).

Pe la începutul anului 1916, partea de jos a oraşului până la Poştă s'a iluminat cu curent luat din Port; iar partea de sus, prin curentul uzinei comunale.

*

5. Tot pe timpul primăriatului lui Bănescu s'a construit *Hala „Unirea"*. Pe locul ocupat de bărăci, între străzi strâmte (Bulgară, Germană şi Braşoveni), cu căsuţe mici şi nesănătoase, s'a întemeiat prima piaţă a oraşului. In mijlocul ei s'a clădit o hală nu tocmai încăpătoare, dar care serveşte şi acum de minune, pentru trebuinţele părţii de jos a oraşului.

Construcţia e făcută de inginerul C. N. Vasilescu, în vara anului 1905 şi a costat vre-o 130.000 lei. Interiorul e împărţit pentru pescării şi pentru carne; iar afară şi pe două laturi sunt şoproane pentru zarzavat şi pasări. S'au executat de F. Weigel (1906, August) pentru 20.000 lei. In subsol se pot păstra peştele şi carnea.

*

6—7. Două lucrări uriaşe, care glorifică numele lui Bănescu căci din concepţia lui sunt izvorâte: *Bulevardul* şi *Cazinoul comunal.*

a) Cu *bulevardul* s'a câştigat o bandă de teren lată de 50^{m}, pe 700 metri lungime. S'a consolidat ţărmul şi, dacă s'ar fi urmărit părerea emisă şi în parte executată de Bănescu, tot ţărmul de răsărit ar fi fost apărat. Pe fie-care an, se prăbuşeşte. O stradă

întreagă — fostă Cărămidari — s'a năruit. N'au mai rămas decât vre-o 12 cocioabe, pe când acum 40 ani erau 26 clădiri mari. Şi strada Mircea spre (N. de bis. greacă) va avea aceiaşi soartă. S'au năruit 2 clădiri mari de câte două etaje, numai în ultimii 10 ani.

Lucrările bulevardului au fost executate de întreprinderea Frangolea, Segal şi Moscovici (toţi Români!) şi supraveghiate de inginerii portului, între anii 1906-9. S'a construit mai întâi un dig solid, precedat şi apărat de furia valurilor prin blocuri mari de piatră. Digul este legat cu cheul principal al portului; iar golul — dintre ţărm şi dig — a fost astupat cu pământul rezultat din tăierea şi taluzarea malurilor din fundul golfului (viile vechi turceşti).

Cele două bulevarde (Regina Elisaveta şi General Averescu) s'au racordat printr'un taluz uşor înclinat. O pajişte frumos plantată cu arbori (în special pini maritimi) şi împodobită cu flori, dă coastii Constanţei o înfăţişare admirabilă, aşa după cum trebuia unui oraş-port. Ea atrage privirile streinului, care vine la noi cu vaporul.

b. Cu *Cazinoul* au mers treburile mai greu, din pricina patimilor politice. Bănescu, pentru a fi în afara oricăror bănuieli de chiverniseală, a cerut Ministerului Lucrărilor publice, ca supravegherea clădirii să fie încredinţată inginerilor portului. Intreprinderea a fost aceiaşi, ca şi a bulevardului.

Călăuzit de sentimente româneşti, Bănescu cere ca şi planurile să fie făcute de un bun cunoscător al stilului românesc *„ca să se afirme şi prin artă stăpânirea noastră până la Mare";* aşa spune primarul în raportul lui. Ministrul Grădişteanu însărcinează cu facerea planului pe arhitectul Petre Antonescu. Nici că se putea o alegere mai nemerită! Artist desăvârşit, Antonescu combină din frumosul stil arhitectonic al vechilor noastre mânăstiri, un monument de artă curat românească, pentru a face fală acestui colţ de pământ redevenit acum românesc.

Dar abia terminate fondaţiile, şi totul a trebuit schimbat. Planurile lui Antonescu au fost înlocuite

cu ale unui alt arhitect, D. Renard, care neavând cunoştinţa stilului românesc, le modifică şi iese clădirea, fără nici un stil, după cum se vede azi.

Ministerul desgustat, s'a retras din obligaţiile, pe care şi le luase (Noembrie 1907) şi comuna execută lucrarea singură. Cu supravegherea a fost însărcinat arhitectul Renard. Construcţia cazinoului a ţinut până în 1909; iar suma cu care se contractase la început, s'a dublat la 760.560 lei. Sala de concerte n'are nici o acustică.

In timpul războiului, cazinoul a fost transformat în spital, unde se aduceau răniţii de pe frontl dobrogian. Şi, cu toate că pe el era arborat drapelul „Crucii roşii", Germanii l-au bombardat din aeroplane, făcând câte-va victime. O inscripţie va povesti viitorimii umanitarismul teuton. Pe placă stă scris: „Acest edificiu transformat în spital, în timpul războiului 1916-18, a fost distrus de aeroplanele duşmane, în ziua de 6 Octombrie 1916, când adăpostea 400 răniţi români".

*

8. Oraşul se întindea necontenit către Nord. Ii trebuia cartierului de sus *o biserică nouă.* Catedrala era prea departe. Iniţiativa a fost luată de preotul N. Paveliu şi realizată de Bănescu, între 10 Iulie 1906 şi 1 Octombrie 1907.

Biserica are hramul *„Adormirea Maicii Domnului"* şi ocupă Piaţa Griviţa No. 1, anume destinată pentru acest sfânt lăcaş. Clădirea a fost executată de antreprenorul Cosma Dusi, după planurile arhitectului G. Mandrea, însărcinat şi cu supravegherea lucrărilor. Pe lângă costul zidăriei (110.000 lei), s'au mai cheltuit încă 50.000 lei, pentru pictură, făcută de D. Marinescu în 1910-11.

*

9. *Serviciul incendiului şi al salubrităţii.* Erau până acum o închipuire. Amândouă stăteau înghesuite într'o clădire veche din faţa liceului (Str. Traian). Subt primariatul lui Bănescu şi-au luat fiinţă. S'au construit:

a. *Cazarma pompierilor*, pentru care era de mai nainte păstrat terenul de lângă Manutanța armatei. Clădirea s'a executat în 1908 de Vladimir Radef și a costat 40.000 lei; iar lângă ea:

b. *Două grajduri* în 1906. Au costat aproape 36.000 lei.

S'au pus bazele acestor două servicii din cele mai importante, dar neexistente. Ele s'au început subt Bănescu și s'au desăvârșit de către urmașii lui.

*

10. Și începuturile *canalizării orașului*, tot primăriatului lui Bănescu se datoresc. Au fost continuate de cei ce au venit după el.

Lucrările s'au intensificat în 1907 de întreprinderea Inginerilor Cănănău și Pruncu, pentru suma de 600.000 lei. Cu conducerea lor, a fost însărcinat Inginerul Zahariad, directorul portului.

*

11. Tot Bănescu a luat măsuri pentru *pavarea cu asfalt și piatră cubică*. Lucrările s'au continuat pe fiecare din anii următori. Inceputul, el l-a făcut. Acum orașul este în bună parte pavat, așa cum se arată amănunțit pentru fiecare stradă, în tabel.

*

12. *Clădirea liceului vechi* s'a făcut de antreprenorul E. Lescovar, între anii 1906-8, pe locul conacului ars în 1882. Era destinată pentru școală primară. Inființându-se *liceul „Mircea cel bătrîn"*, construcția a fost vândută Ministerului Instrucției pentru suma de 200.000 lei. S'a clădit un local nou. Parte e terminat și funcționează, pe strada Mircea, în colțul S. E. al fostei grădini „Belidie".

*

13. In 1908-9 s'a construit *spitalul comunal „Dr. Sion"*, care a costat la început 140.000 lei; dar i s'a mai adăogat în urmă pavilioane și instalațiuni nouă.

*

14. *Școala normală de băieți*, se află instalată

într'o clădire ce fusese hotărîtă pentru şcoala primară No. 3 de băieţi. Construcţia s'a făcut de antreprenorul Aristide Iacob între anii 1910-14 şi a costat la început 400.000 lei. S'a mai mărit în urmă.

*

15. *Abatorul comunal* s'a statornicit definitiv la *„Târgul de vite"*, dela Anadolkioi, după încercări nereuşite în piaţa Griviţa No. 2 şi pe bulevardul Regina Maria (pe la Tataia), unde se va clădi acum localul şcoalei normale de fete. Pentru şcoala normală de băieţi s'au pus temeliile, la staţia Palas.

*

16. *Oborul de cereale* era între 1879-1907 în piaţa Independenţii, apoi pe locul poştii şi în fine pe terenul grădinii „Belidie". Bănescu a mutat oborul în faţa Spitalului comunal; iar aci a înfiinţat o grădină, destinată şi unei colecţii de antichităţi (morminte, pietre cu sculpturi şi inscripţii, etc.). Nu ştiu ce s'or mai fi făcut.

Terenul „Belidie" s'a parcelat pentru construcţiuni publice. Până acum s'a clădit numai o parte a liceului. In colţul diagonal opus, s'a aşezat piatra fundamentală (Oct. 1928) a unui palat cultural; iar în colţul bulev. Elisaveta, privind spre port, aceia a unui monument comemorativ al reanexării Dobrogiei.

Oborul a fost mutat şi din faţa spitalului. Acum se află între cimitir şi oraş, lângă magaziile de cereale. Terenul din faţa spitalului s'a parcelat pentru clădiri.

*

17. *Cel dintâi cimitir creştin* a fost lângă Inchisoarea militară. Apoi pe la încrucişarea străzilor Tache Ionescu cu Mihăileanu. Intre 1897-1900, a fost mutat pe locul ce ocupă azi.

*

18. *Palatul comunal* este clădit (prin desfiinţarea străzilor Neptun şi Thetis) pe vechiul drum de acces în port; de aceia fondaţiile au mers până la 17 ^{m} adâncime. Lucrarea a fost dată în întreprindere

Inginerului C. N. Vasilescu şi trebuia să fie terminată până în Noembrie 1912, pentru suma de 532.000 lei. Dar s'a depăşit şi peste termenul predării, şi mai ales peste ţifra costului, din cauza prea marii adâncimi a fondaţiilor, a întârzierii ce s'a pus în exproprierea terenului, a furnizării prea târzie — din partea construcţiei portului — a pietrii şi mai ales din cauza neplatei la timp a arhitectului şi a deselor schimbări de devize. In August 1916, clădirea era abia acoperită.

S'a complectat după război, şi în 1921, serviciile primăriei s'au mutat în noul local. Costă 2.291.300 lei.

*

19. Tot din timpul dezvoltării oraşului sunt şi fondaţiile *Halei Carol I,* începute în 1912. S'a lucrat cu oare care întreruperi, până în 1915, când s'a părăsit. In Mai 1927, s'a reînceput lucrul şi s'a desăvârşit în 1928 de antreprenorul G. Andreiescu. Costă peste cinci milioane (vezi mai jos c. 9).

*

20. Intre 1906-16 s'au mai construit de Stat: *Giamia „Regele Carol I",* care a înlocuit *„Mahmudia",* clădită în 1822 pe temeliile alteia vechi. Inginerul Neculcea a executat lucrările în 1910. *Palatul Prefecturii Judeţului şi Palatul Tribunalului* de pe str. Traian. Construcţiile s'au făcut între 1908-1912 de arhitectul E. Lescovar. Intre ele, elegantul *Palat destinat ca reşedinţă de vară Familiei Regale.* In timpul războiului a fost devastat de armatele năvălitoare şi în urmă cumpărat de Ministerul Justiţiei pentru Curtea de Apel, înfiinţată la 1914.

Arestul preventiv a fost la început în faţa conacului (aflător pe locul liceului vechiu). S'a clădit un local nou şi încăpător, vecin cu cazărmile Regimentului 13 Artilerie.

*

c. *Constanţa de după război. Municipiul.*
(August 1916 — August 1928)

a. *Doi ani de ocupaţie duşmană.* După ruperea zăgazului, prin spărtura făcută în frontul dela Toprai-

sari, puhoiul năvălitorilor s'a revărsat, ca valurile unei mări furioase, asupra Dobrogiei. Constanţienilor nu li venia să creadă. Autorităţile militare primind ştirea să părăsească oraşul, au pus foc rezervoarelor de petrol. Cel din urmă tren a fost urmărit de proiectilele artileriei germane.

Noaptea cea de pomină a fost aceia din 21 Octombrie st. v. 1916. Limbi de foc se înălţau până la cer şi nori negri de fum se aşterneau ca un zăbranic asupra oraşului. Pe şoseaua Tulcii un adevărat infern. In fuga ei, populaţia oraşului apucând drumul pribegiei şi al nenorocirilor se amestecase cu armata ce se retrăgea desnădăjduită.

Mai înfiorătoare a fost dimineaţa, când tot acest amestec fugea îngrozit cu suliţa cavaleriei bulgare în coasta şi sub bătaia tunului german. Răcnetele şi ţipetele femeilor şi ale copiilor măriau panica. Mulţi şi-au găsit moartea şi aşa au rămas pe câmp, neîngropaţi. Cât mai preţuia viaţa în aceste vremuri de grozăvie! Fiecare căuta să şi-o scape cum putea!

Dintre cei rămaşi în Constanţa (8-9000, foarte puţini români) s'a format o delegaţie, care ieşind la bariera dinspre vii, întâmpină patrulele cavaleriei bulgare şi predă oraşul. Era ora 12.30, în ziua de 22 Octombrie.

Inamicul a intrat pe două coloane (Str. Traian şi Mangalia-Carol), care s'au întâlnit în Piaţa Independenţii. Germanii, oameni practici, au pus stăpânire pe silozurile pline cu cereale; pe când Bulgarii (după deprinderile lor, de pe vremea lui Asparuh) se îndeletniceau cu jafurile. Pe când o parte prădau magazinele, căutând mâncare dar mai ales băutură, alţii au spart şi jefuit casele locuitorilor refugiaţi. Orori de neînchipuit, demne de poporul bulgar, s'au petrecut în primele zile ale ocupaţiei. Germanii li-au mai domolit apucăturile sălbatece, pentru ca împreună să fure mai în urmă, dar cu formă.

O împrejurare ridicolă e demnă de povestit. Ea invederează înclinarea spre jaf a Bulgarilor. Ce vor fi cugetat ei, când au văzut statuia poetului Ovidiu,

e greu de ghicit. Intr'o noapte coboară statuia de pe soclul ei. De sigur că vroiau s'o ducă la Sofia, ca trofeu de război, şi să împodobiască una din pieţele capitalei regatului bulgar. Dimineaţa, Germanii găsesc statuia trântită la piciorul soclului şi, fiindu-le ruşine de isprava aliaţilor lor, au pus s'o ridice la locul ei. Cineva a avut fericita ideie s'o fotografieze, aşa cum se vede în gravură. *(Fig. 21)*. Şi bine a făcut, ca să se arate viitorimei, că furtul moaştelor Sf. Dumitru, dela Mitropolia din Bucureşti, nu este o legendă, ci un fapt, care intră în obişnuinţa poporului bulgar.

Aş fi curios să citesc o dare de seamă bulgărească, în care să se arate câte jafuri am făcut noi, când li-am străbătut ţara dela un capăt la altul? Cât a câştigat fiecare locuitor bulgar în 1913? Da. Dar noi n'am năvălit în Bulgaria ca bandiţi, ci am străbătut-o ca ostaşi.

In timpul ocupaţiei, convoiuri de vehicule au transportat în Bulgaria tot felul de maşini, mobile, aparate, obiecte casnice, până şi biblioteci publice şi particulare. Multe s'au găsit după război la Sofia.

Nu s'au mulţumit numai cu furturile. La plecare (în Decembrie 1918) au distrus cartiere întregi. Mai ales în cele mărginaşe n'au rămas decât pereţii.

Aparatele telegrafice, uzina şi instalaţiile electrice, maşini şi vagoane, în fine totul a suferit de vandalismul acestor sălbateci. Au furat şi au dus în Bulgaria, tot ce au putut; iar ce nu, au distrus cu o vădită răutate caracteristică bulgarului.

*

b. *După reinstalarea autorităţilor noastre,* părţile distruse s'au refăcut foarte repede. Oraşul s'a întins şi mai repede, acum după război, pe ţărmul Mării, până la Mamaia.

Spre Nord şi Vest s'a legat cu Anadolkioi, Brătianu şi Viile noi, cu care a format un trup, la începutul anului 1927, cu numele de *Municipiul Constanţa.*

*

STATUIA LUI OVIDIU TRANTITĂ DE BULGARI în 1916

Planșe și tipar E. Marvan

Acum (August 1928) oraşul numără aproape 41.000 suflete, din care 70% Români.

După felul naţionalităţilor, sunt:

Români	28.700
Greci	3.130
Armeni	2.015
Turci şi Tătari	2.003
Ovrei	1.050
Bulgari	1.037
Albanezi	460
Germani	403
Unguri	340
Ruşi	325
Italieni	282
Jugoslavi	185
Austriaci	168
Polonezi	148
Cehoslovaci	125
Francezi	71
Englezi	62
Spanioli	38
Americani	23
Diferite naţii	368
Total . .	40.933

S'a socotit numai populaţia din vatra oraşului, nu şi din suburbii

Constanţa are 257 străzi, a căror stare este arătată la sfârşitul lucrării. Sunt 9.463 clădiri.

*

1. *Alimentarea oraşului cu apă.* Pe lângă pacostea ocupaţiei duşmane, care din trei motoare la Hinog, n'a lăsat decât unul, a mai venit către sfârşitul lui Ianuarie 1920, o altă nenorocire, tot aşa de mare. Din cauza neglijenţii personalului, a ars uzina.

Oraşul s'a servit de fântânile mecanice ale particularilor şi de 300 m. c. zilnic, apă luată dintr'un puţ dela Murfatlar, părăsit în 1915.

S'a revenit la studiul aducerii apei — găsită acum potabilă — dela Caragea-Dermen, unde s'a clădit o uzină înzestrată cu un motor de 200 H. P.; iar cea dela Hinog s'a reparat şi complectat, pentru a putea trimete zilnic la Constanţa 4.500 m. c. apă.

Acum oraşul se alimentează cu apă dela aceste două uzine, care o procură suficient, atât pentru folosinţa locuitorilor, cât şi pentru trebuinţele edilitare, ca stropitul străzilor şi a parcurilor, spălatul canalelor etc.

*

2. *Iluminatul* pe timpul ocupaţiei vremelnice duşmane, se redusese numai la instituţiunile militare. Restul oraşului era în întunerec. Pentru aceasta n'a funcţionat decât un motor. La plecare, uzina a fost demontată şi, o bună parte a maşinăriilor, furată. Totul trebuia refăcut; dar bani nu erau şi nici mijloace de a-i procura.

S'a mai ivit aceiaşi nenorocire, ca şi la uzina de apă. Pe la începutul lui Aprilie 1921, uzina electrică a ars. Oraşul s'a iluminat din port, până în 1922, când s'au reparat şi complectat cele patru grupuri de motoare, care s'au pus în funcţiune (unul de 120 H. P., unul de 150 H. P. şi două de câte 300 H. P.; toate sistem Diesel). Acum s'a mai adăogat şi un al cincilea de 550 H. P.

Oraşul se iluminează peste tot cu electricitate; în partea de jos, până la poştă, dela port; iar în partea de sus, dela uzina comunală. Acum (Noemvrie 1928) s'a pus piatra fundamentală a unei noi uzine electrice, care va servi curent şi pentru tramvai.

*

3. *Biserica Sf. Gheorghe.* Cu dezvoltarea pe care a luat-o oraşul, în partea de N. E., se impunea a se construi şi aci un lăcaş de închinăciune. Temelia se pusese în 1914; dar din lipsa fondurilor, lucrările s'au întrerupt până în 1923; atunci s'au reluat şi terminat în 1925, de antreprenorul Aristide Iacob. Ele au costat un milion şi jumătate lei. Biserica mai trebuie zugrăvită in interior; iar pe dinafară, tencuită. Totuşi se serveşte într'însa. Acum (August 1930) e complectă, afară de pictura interioară.

*

4 şi 5. Pe piaţa acestui sfânt lăcaş s'au mai ri-

dicat şi *două mărețe şcoli primare, No. 5 de băieți şi de fete* (numite „Ioan Bănescu" şi „Spiru Haret").

Cea de fete a fost începută în 1923 şi costă 6 milioane lei. Societatea „Reconstrucția dobrogiană", cum şi alți antreprenori au terminat-o, până în 1927.

Cea de băieți a fost clădită de aceleaşi întreprinderi, între 1924-7 şi costă 6 milioane şi jumătate.

*

6. Tot în anul 1924 s'a început clădirea *şcoalei de fete No. 4, din str. Mihai-Viteazul.* A fost terminată până în 1926, de antreprenorul Ioanid şi costă peste trei milioane şi jumătate lei.

*

7. Măreața clădire, *şcoala No. 7 mixtă din str. Călăraşilor* a fost începută în anul 1922 şi lucrată de mai mulți antreprenori. Costă nouă milioane lei.

*

8. Societatea „Reconstrucția dobrogiană" a mai clădit între 1922-6 localul *şcoalei primare No. 8 din strada Banatului.* Ea costă trei milioane şi jumătate.

In scurtul timp de patru ani s'au clădit cinci localuri de şcoli şi o biserică. Această activitate gospodărească aduce multă laudă edililor, care au condus destinele oraşului nostru. El progresează văzând cu ochii.

*

9. Tot în acest interval de timp s'au reluat lucrările fondațiilor *Halei din Piața Carol I* ce fuseseră întrerupte în 1915. Clădirea s'a terminat în 1928 de antreprenorii Gh. Andreiescu şi Gh. Vrânceanu. Costă peste cinci milioane lei.

S'a pardosit în urmă cu asfalt, toată piața şi s'au clădit pe două laturi prăvălii pentru zarzavat, pescării, fructe etc. Costă vre-o patru milioane.

*

10. Tot între 1923-7 s'a clădit *Hala Grivița,* care costă cam tot atât. Trebue semnalat, că disproporția de cost între clădirile dinaintea războiului şi a celor

de după război se datoreşte scăderii leului nostru, deci a scumpirii materialelor şi a mâinii de lucru.

*

11. S'au pus pe baze temeinice două dintre serviciile cele mai importante ale comunii: militarizarea pompierilor şi înzestrarea serviciului de incendiu cu tot ce-i trebuie, precum şi organizarea serviciului de salubritate publică şi curăţenia oraşului.

a). *Pompierii* au clădire încăpătoare pentru ofiţerul comandant, plotonierul şi trupa. Apoi grajd pentru 24 cai, baie, bucătărie, sală de mâncare şi infirmerie. Pompierii au fost militarizaţi dela Ianuarie 1926; au ca efectiv: un ofiţer, un plotonier şi 47 trupă; precum şi tot materialul de incendiu trebuitor, ca: cisterne, turbine, pompe de mână şi cu aburi, scări, furtuni, care de unelte, etc.

b). *Salubritatea şi curăţenia oraşului* sunt înzestrate cu personalul (213 oameni de serviciu, plus 14 meseriaşi cu 4 ateliere: fierărie, mecanică, lemnărie şi curelărie), cu animalele (70 cai şi 24 boi) şi cu materialul necesar unei bune funcţionări. Au: o etuvă, 50 furgoane, 4 trăsuri, 2 automobile, 70 carioare pentru gunoaie, 4 perii mecanice, 5 sacale de stropit şi 3 pompe de incendiu.

*

§ 4. Cincizeci ani de muncă — după douăsprezece veacuri de jafuri şi distrugeri — au aşternut peste ruinele oraşului roman Tomis, un altul nou românesc Constanţa, de zece ori mai întins şi însutit mai măreţ.

In afară de clădirile publice, casele particularilor se întrec prin stilul lor arhitectonic, prin eleganţa şi prin frumuseţea lor, ca să dea oraşului nostru o înfăţişare, pe care n'a atins-o niciodată în viaţa lui. Constanţa năzueşte a deveni cea dintâi staţiune balneară şi primul port de pe ţărmul Mării noastre Negre.

Nu cred să fi avut o inspiraţie fericită, cei care au anexat suburbiile mărginaşe, la administraţia oraşului, care şi aşa era destul de întins, pentru a putea fi bine gospodărit şi a merita numele de *„mărgăritarul Mării noastre Negre"*.

Numai vatra oraşului este aşa de împrăştiată, încât vor trebui cheltuieli peste puterile lui de mari, ca să fie cu desăvârşire modernizat. Mahalalele n'au apă îndeajuns; nu toate străzile sunt pavate, canalizate şi nici îndestul de iluminate. Ce vor zice suburbiile, care şi ele au dreptul la o viaţă orăşenească, atunci când nu li-am dat nimic, care să justifice multele impozite, la care iau parte laolaltă cu orăşenii.

De un tramvai electric se simte, înainte de toate, nevoie.

Pentru o bună gospodărie, va trebui ca oraşul să se răstrângă în propria lui vatră, peste care să nu treacă decât după ce va înzestra-o cu apă suficientă, cu pavaje bune, cu canale şi cu lumină pretutindeni.

Apoi curăţitul şi întreţinerea străzilor cer cheltuieli însemnate, care vor fi cu neputinţă de făcut, când oraşul va fi prea răsfirat, după cum este acum.

Lipseşte oraşului nostru un plan de sistematizare, dar mai ales lipseşte o baie.

Consolidarea ţărmului răsăritean — între Cercul militar „Regele Carol I" şi Tataia — cere o grabnică soluţionare, pentru înfrumuseţarea şi siguranţa Constanţii.

Terenul gării şi clădirile din faţă ale funcţionarilor căii ferate vor trebui transformate într'un parc modern. (S'au început lucrările în Iulie 1930, pentru acestea din urmă). Gara să fie mutată afară din oraş.

Cu locurile virane, care ocupă întinderi însemnate în interiorul oraşului, să se procedeze, sau obligându-se proprietarii să clădească, sau să le vândă.

In primul rând, Statul şi comuna să dea exemple.

*

§ 5. Acestea, şi alte multe amănunţite cestiuni edilitare, numai pot întârzia, pentru a da oraşului nostru un aspect curat occidental, la care 'i dă dreptul aşezarea lui la capătul celei mai însemnate artere de navigaţie fluvială, Dunărea, *„Regele fluviilor din Europa"*, după cum pe drept a numit-o Napoleon I, care i-a cunoscut importanţa economică, încă de pe la începutul veacului trecut.

Căci nu trebuie pierdut din vedere, că Constanța, într'un viitor nu tocmai depărtat, se va găsi la răspântia a două drumuri comerciale, de cea mai mare însemnătate, pentru Europa centrală.

Germania, pentru a scurta drumul mărilor cu vre-o 4000 k., intenționează să adâncească în așa fel *„canalul Ludwig"*, ca pe el să poată pluti, nu ca acum, vase numai de o sută cincizeci tone, ci de o mie cinci sute.

Așa canalul Rin-Main-Dunăre, devenit *„a opta mare"*, va face o concurență simțitoare traficului pe Mediterana. Și atunci proectul unui *canal Cernavoda-Constanța* — care să scurteze cu mult drumul nesigur și costisitor dela guri — la care s'au gândit Englezii, acum vre-o 70 de ani și Germanii, în timpul războiului ce trecu, va deveni de o vădită necesitate.

Această mare cale de apă din curmezișul Europei, va atrage la ea unirea Veserului, a Elbei și a Oderului cu Dunărea, și așa toată Germania va fi impânzită cu o rețea de căi înlesnicioase de apă, toate întoarse cu fața către Constanța.

Și Polonia năzuește tot către portul nostru. Chiar dacă coridorul Danzigului ar privi cu ochi buni desvoltarea comerțului Poloniei, totuși portul Danzig este prea departe și mărfurile poloneze vor trebui să înconjure toată Europa, pentru a ajunge la Suez și în Indii.

„Din fericire Vistula — zice d-l Profesor Mehedinți — ca un al doilea Rin deschide Poloniei o cale spre Dunăre, prin San, Nistrul superior și Prut. Pe această cale, Polonia și toate țările dinprejurul Balticei, vor putea dobândi o fațadă deschisă spre Marea Neagră și Mediterana, dar vor scurta drumul către Orient cu aproape 6000 k. m.". *(Le pays et le peuple roumain. pag. 128-132).*

Aceste considerațiuni economice, văzute așa de limpede prin ochiul celui mai erudit geograf al nostru, vor trebui să deștepte băgarea de seamă a edililor noștri, căci progresele civilizației nu așteaptă pe cei zăbavnici. Deci să înzestrăm din timp Constanța — așa de fericit așezată aci, în Orientul deschis al Europei — cu tot utilajul spre o viață nouă.

CAPITOLUL V.

Cuvântul cel de pe urmă.

Niciodată în timpul existenţii ei, Constanţa n'a avut o situaţie mai prielnică, pentru folosinţa ţării, căreia a aparţinut, şi deci pentru propria ei dezvoltare, ca pe timpul stăpânirii noastre.

Fie că puterea stăpânitoare cădea cu mult spre Sud — şi atunci avea la îndemână alte porturi, aşezate pe ţărmuri mai deschise (Mediterana) — iar Constanţa era de o importanţă cu totul lăturalnică, locală (aşa cum a fost mai în toate timpurile); sau că puterea, pe care numai interesele comerciale, o împingeau până prin Dobrogia, era prea departe (cum au fost coloniştii greci în vechime; Veneţianii şi Genovezii în veacul de mijloc şi Englezii în veacul trecut) şi atunci însemnătatea oraşului nostru se reducea şi la mai puţin. Era un debuşeu de exploatarea numai a unei provincii mici.

Constanţa n'a avut niciodată prilejul, să fi servit ca port al unei ţări întregi, ca acum; centrului Europei, în viitor. De aceia nu trebuie să ne uimiască grabnica ei dezvoltare, pe care a luat-o de vre-o 25 ani încoace; dar mai ales acum după război.

Am descălecat la 23 Noembrie 1878, într'un oraş pustiit de patru războaie numai în interval de 70 de ani. Aci dar totul trebuia refăcut din temelii.

Am găsit în Constanţa populaţia unui neînsemnat sătuc turcesc, de 3000 suflete, din care numai câţiva Români, şi am ajuns acum (Oct. 1928) la 41.000 locuitori, din care 28.700 Români.

Portul era neînsemnat; azi este insuficient trebuinţelor, care cresc pe fie-care an.

*

Oraşul, la începutul stăpânirii noastre[1], nu ocupa decât vre-o 26 hectare, cu străzi, toate în lungime de 6500 m. Pe ele erau cel mult 569 cocioabe; iar câte-va case (41) mai răsărite, erau mai ales în cartierul englezesc şi foarte puţine în partea peninsulară.

Acum se întinde pe 6085 H. a. Are 257 străzi, în lungime totală de 143.500 m. Sunt 9463 clădiri, din care unele mărețe, pot sta alături cu multe construcţii din Capitala Regatului.

Nici vorbă nu putea fi de canalizare sau de apă. Acum avem 35.231 metri canale de scurgere şi 48.184 m. canale de apă.

Iluminatul era iluzoriu. Tot oraşul are azi lumină electrică.

Urmă de pavaj nu exista. Azi avem 2.805 m. străzi pavate cu asfalt, 7.810 cu piatră cubică şi 35.795 m. macadam. Sunt 26 k. m. trotuare de bazalt şi asfalt.

Coasta de Sud, nu se deosebeşte întru nimic de ţărmurile civilizate din Apusul Europei; pe când înainte nimic nu atrăgea ochiul călătorului, venit pe mare; erau stânci aride, case pipernicite şi mormane de gunoaie.

Avem trei biserici româneşti mărețe. Ele pot face fală chiar oraşelor mai mari şi mai vechi în civilizaţie. Pe când la venirea noastră în Constanţa, nu era decât smerita biserică grecească, clădită între anii 1864-7. Bulgarii şi Armenii îşi au lăcaşurile lor de închinăciune, clădite în 1907 şi 1880. Catolicii şi Protestanţii au bisericile lor. Cea catolică a fost clădită în 1872, iar cea protestantă în 1892.

Avem un palat episcopal. Când se va termina va fi impunător.

Dintre cele două giamii, aflătoare la venirea noastră, cea mai vechie a fost reconstruită din temelii, pe timpul domniei Regelui Carol I, pe locul giamiei Sultanului Mahmud II (1822), ea însăşi clădită pe temeliile alteia mai vechi.

1). E vorba numai de vatra oraşului, nu şi de suburbiile, care din 1927 compun Municipiul. De altfel în toată descrierea nu mă ocup decât de vatra oraşului.

Ovreii au două sinagogi.

Ca clădiri publice, n'am moştenit dela Turci, de cât conacul; iar în faţa lui două localuri şubrede, ocupate provizoriu de Arestul preventiv şi Pompieri.

Avem acum construcţii spaţioase pentru Primărie, Prefectură, Curtea de Apel, Tribunal, Arestul preventiv şi Pompieri.

Oficiul poştal îşi are localul lui.

La Turci nu exista spital. Acum avem patru pavilioane, prevăzute cu toate cele necesare unei bune funcţionări.

Pentru liceu, s'a construit acum un local nou şi încăpător, pe unul din colţurile fostei grădini „Belidie". Complectat, va fi una din podoabele oraşului. O parte este terminată şi dată învăţământului.

Dintre celelalte şcoli secundare, numai şcoala normală de învăţători are un local ceva mai spaţios. Acum se clădesc două şcoli normale, una pentru învăţătoare (la Tătaia) şi alta pentru învăţători (la Palas). S'au pus temeliile.

Avem şapte localuri noi pentru şcoalele primare. Ele pot rivaliza cu cele din Bucureşti.

Populaţia musulmană îşi are şcoala ei, construită şi întreţinută de noi.

Grecii, Armenii, Bulgarii şi Protestanţii îşi au şcoalele lor, întreţinute de comunităţi.

Atâtea prefaceri s'au desăvârşit, în aşa scurt timp, că parc'ar fi lucrările unor uriaşi. Septuagenarii, care au deschis ochii în Küstendjé, se minunează de cele ce văd; iar tinerilor, nu li vine să creadă, că oraşul acesta a fost, acum 50 de ani, un mizerabil sătuc turcesc, care a crescut şi s'a dezvoltat, ca Făt-Frumos cel năzdrăvan din poveşti.

*

Stau câte o dată cu coatele rezemate de balustrada terasei Cazinoului şi privesc pe luciul, foarte arare ori liniştit, al Mării noastre Negre.

Luna veghiază peste întinsul nemărginit al Mării, şi aşterne, între ea şi mine, o cărare argintie, pe care

dau drumul gândurilor mele, să alunece. Visez şi totuşi sunt deştept.

Privirea mi se pierde, ca într'un abis, ce se deschide la capătul îndepărtat al fâşiei luminoase. Intr'acolo e genune, e întunerec. Acolo trăiesc învălmăşite lumea legendelor cu a barbariei.

La primele scânteieri de lună, apar razele civilizaţiei romane, o dată cu venirea pe aci a lui Ovidiu. Cât timp li-a trebuit, ca să răzbiască până la noi!

Văd plutind în zarea nemărginitului îndepărtat al *Pontului Euxin* triremele legionarilor. Sunt ale vitejilor noştrii străbuni. Acea *„Classis Pontica"*.

Mai pe la jumătatea cărării argintie, iată corăbiile Veneţianilor şi ale Genovezilor, spintecând apele acestei *„Mare Majus"*.

Un furnicar de luntri munteneşti şi moldoveneşti cutreieră apele *Mării Negrilor noştrii Basarabi.*

Feeria nopţii se topeşte în faptul zilei şi, la apariţia primelor raze ale soarelui, visul meu devine o realitate.

Văd aievea, cum se înalţă trufaşe pe luciul apei, falnica noastră

„România"

A. Primarii Municipiului Constanţa

1.	A. Alexandridi	12 Decembrie 1878	—	8 August	1880
2.	Panait Holban	5 Septembrie 1880	—	1 Aprilie	1882
3.	A. Alexandridi	1 Aprilie 1882	—	12 Februarie	1883
4.	P. Holban	12 Februarie 1883	—	15 Decembrie	1886
5.	Mih. Coiciu	15 Decembrie 1886	—	9 Septembrie	1888
6.	P. Holban	15 Octombrie 1888	—	30 August	1891
7.	Mih. Coiciu	30 August 1891	—	20 Decembrie	1891
8.	Al. Belcic	20 Decembrie 1891	—	18 Aprilie	1892
9.	Mih. Coiciu	18 Aprilie 1892	—	12 Iunie	1897
10.	E. Schina	15 Iunie 1897	—	31 Decembrie	1899
11.	Ion Bănescu	1 Ianuarie 1900	—	10 Iunie	1900
12.	Polizu Micşuneşti	18 Iunie 1900	—	25 Septembrie	1901
13.	Cr. Georgescu	25 Septembrie 1901	—	7 Noembrie	1901
14.	Pand. Ţăruşanu	17 Noembrie 1901	—	5 Februarie	1902
15.	Cr. Georgescu	5 Februarie 1902	—	11 Septembrie	1904
16.	Gh. Benderli	11 Septembrie 1904	—	4 Decembrie	1904
17.	P. Holban	4 Decembrie 1904	—	7 Februarie	1905
18.	Ion Bănescu	7 Februarie 1905	—	11 Aprilie	1907
19.	Cr. Georgescu	11 Aprilie 1907	—	23 Mai	1908
20.	Virg. Andronescu	23 Mai 1908	—	1 August	1908
21.	Gh. Boteanu	1 August 1908	—	12 Martie	1910
22.	Mih. Coiciu	12 Martie 1910	—	7 Iulie	1910
23.	Virg. Andronescu	7 Iulie 1910	—	9 Noembrie	1910
24.	Ioan Roman	9 Noembrie 1910	—	20 Decembrie	1910
25.	Titus Cănănău	30 Decembrie 1910	—	20 Octombrie	1912
26.	Mircea Solacolu	28 Noembrie 1912	—	28 August	1913
27.	V. Andronescu	28 August 1913	—	26 Ianuarie	1920
28.	N. N. Botez	26 Ianuarie 1920	—	20 Martie	1920
29.	M. Turbatu	24 Martie 1920	—	20 Iunie	1920
30.	Dr. E. Sachelarie	20 Iunie 1920	—	20 Aprilie	1921
31.	Tr. Constant.	20 Aprilie 1921	—	19 Noembrie	1921
32.	Teodor. Valahu	19 Noembrie 1921	—	11 Ianuarie	1922
33.	Gen. Mărăşescu	11 Ianuarie 1922	—	27 Ianuarie	1922
34.	V. Andronescu	28 Ianuarie 1922	—	25 Noembrie	1925
35.	Dr. N. Mărgărint	25 Noembrie 1925	—	1 Aprilie	1926
36.	Dr. Al. Pilescu	1 Aprilie 1926	—	28 Septembrie	1926
37.	N. Bentoiu	28 Septembrie 1926	—	26 Iunie	1927
38.	Dr. N. Mărgărint	16 Septembrie 1927		Actualul (X.	928)

B. TABLOU

de starea străzilor din vatra Oraşului Constanţa. (August 1928).

(Indicator alfabetic pentru găsirea străzilor pe plan).

No. din plan	Numele străzii	Lungimea m.	No. clădirilor	No. gospodăriilor	Suflete	Pavaj, trotuare, plantaţii, canal, apă şi electrică. (Acolo unde nu se vorbeşte, înseamnă că nu are).
1	Alexandru cel bun f. g. 6. 7	590	68	139	452	Pavaj şi trotuare de piatră brută. Salcâmi. Apă numai 487 m. Electrică.
2	Alexandru Lahovari e. f. 4	310	23	42	156	Piatră brută şi macadam. Trotuare bazalt. Canal, apă, electrică.
3	Ancorii (nu e pe plan)	95	4	5	18	—
4	Anghelescu Dr. (nu e pe plan)	355	—	—	—	—
5	Apolon d. 5	290	18	37	164	Piatră brută şi macadam. Trotuare piatră brută. Salcâmi. Canal, apă, electrică.
6	11 Aprilie f. g. 6	295	37	56	190	Piatră brută şi macadam. Trotuar: asfalt şi piatră brută. Salcâmi. Canal, apă şi electrică.
7	Aprodul Purice g. 7	210	20	24	93	—
8	Apusului b. 6	175	4	13	56	—

9	Ardealului c. d. 5. 6. 7	765	14	21	72	Piatră brută și macadam. Parte nepavată. Trotuar (350 m.) piatră brută.
10	Argetoianu d. e. 7.	350	20	21	70	Pavaj și trotuar numai pe o parte, de piatră brută.
11	Arion (aleia) e. 3	60	1	1	3	Pavaj și trotuare de asfalt. Canal, apă și electrică.
12	Armoniei b. c. 5. 6	885	17	30	117	—
13	Artileriei e. 8	175	7	9	28	—
14	Astra Română	—	—	—	—	E un cartier; nu o stradă.
15	Atelierelor d. 5. 6	525	36	51	211	Piatră cubică, brută și macadam. Trotuare: asfalt și piatră brută. Salcâmi. Apă. Electrică.
16	Aurora (nu e pe plan)	270	—	—	—	—
17	Avântului g. h. 7	125	—	—	—	—
18	Aviației e. 8	200	6	6	23	—
19	Avram Iancu c. d. 5. 6	925	61	102	379	Pavaj și trotuare de piatră brută (300 m.). Apă (312 m.).
20	Bacus (nu e pe plan)	375	7	7	24	Parcul Năsturel.

No. din plan	Numele străzii	Lungimea m.	No. clădirilor	No. gospodăriilor	Suflete	Pavaj, trotuare, plantații, canal, apă și electrică. (Acolo unde nu se vorbește, înseamnă că nu are).
21	Băii f. 3.	40	1	—	—	Pavaj și trotuare de asfalt. Canal, apă și electrică.
22	Bălării i. 8	105	—	—	—	—
23	Bălcescu Niculae g. 7	325	8	8	40	Piatră brută și macadam. Trotuare de piatră brută. Salcâmi. Electrică.
24	Banatului f. g. h. 7. 8	1370	88	115	388	Piatră brută și macadam. Trotuare: asfalt și piatră brută. Salcâmi. Apă (350 m).
25	Banul Mărăcine b. c. 4. 5	125	1	1	4	—
26	Banul Mihalcea f. g. h. i. 7. 8	1450	117	148	577	—
27	Basarab (fund.) (vezi No. 29).	35	—	—	—	—
28	Basarab (piață) (vezi No. 29).	—	—	—	—	Pavaj și trotuare de asfalt. Canal, apă, electrică.
29	Basarab (stradă) f. 3	60	2	5	17	Pavaj și trotuare de asfalt. Canal, apă, electrică.
30	Basarabiei f. g. 6	500	51	91	199	Piatră brută și macadam. Trotuare: piatră brută. Salcâmi. Apă (360 m). Electrică.

31	Bibescu-Vodă g. 7	175	16	20	84	—
32	Bogdan-Vodă f. g. 6. 7	670	85	196	628	Piatră brută și macadam. Trotuare de piatră brută. Apă (487 m.). Electrică.
33	Bolintineanu D. d. e. 6	625	58	103	363	Piatră brută și macadam. Trotuare de piatră brută. Salcâmi. Canal, apă și electrică.
34	Brâncoveanu C. f. 2	85	5	5	16	Pavaj și trotuare de asfalt. Canal, apă, electrică.
35	Brătianu I. C. e. f. 3. 4	425	38	46	189	Piatră brută, cubică și macadam. Trotuare de bazalt. Canal, apă și electrică.
36	Bucovinei g. 6. 7	260	20	38	133	Piatră brută și macadam. Trotuare de piatră brută. Salcâmi. Apă și electrică.
37	Cadrilaterului g. 7	325	33	39	131	Piatră brută și macadam. Trotuare de piatră brută. Apă.
38	Căiuțului i. j. 9. 10	475	7	7	27	—
39	Călărașilor (piață) (vezi No. 40)	—	—	—	—	—
40	Călărașilor (stradă) d. e. f. 6	775	63	135	489	Piatră brută și macadam. Trotuare de asfalt și piatră brută. Salcâmi. Canal (200 m.). Apă. Electrică.
41	Calatis (nu e în plan)	375	5	6	14	Parcul Năsturel.
42	Calomfirescu R. f. 8	250	26	37	143	Pavaj și trotuare numai pe o parte de piatră brută. Electrică.

No. din plan	Numele străzii	Lungimea m.	No. clădirilor	No. gospodăriilor	Suflete	Pavaj, trotuare, plantații, canal, apă şi electrică. (Acolo unde nu se vorbeşte, înseamnă că nu are).
43	Călugăreni d. e. 6	360	45	143	472	Piatră brută și macadam. Trotuare de piatră brută. Salcâmi. Apă. Electrică.
44	Cameliei (nu e pe plan)	45	1	2	9	—
45	Cantacuzino Gr. e. 2. 3	375	24	36	133	Pavaj și trotuare de asfalt. Canal, apă și electrică.
46	Cantemir Dem. f. 3	45	4	12	116	Piatră cubică. Trotuare bazalt. Canal, apă și electrică.
47	Carageale I. L. b. c. 5	550	5	7	53	Piatră brută și macadam. Trotuare de piatră brută.
48	Cărămidari f. g. 8. 9. 10	280	17	29	85	—
49	Carmen Silva (nu e în plan)	1300	11	13	50	—
50	Carol I (piață) (vezi XXXVI)	—	—	—	—	Asfalt. Canal, apă, electrică.
51	Carol I (stradă) e. f. 3. 4. 5. 6. 7. 8	3825	276	374	1438	Piatră cubică și macadam. Trotuare: bazalt și asfalt. Plantată dela Hotel Regal înainte. Canal (1805 m.), apă și electrică.
52	Carp (bulevard) b. c. d. e. 2. 3. 4. 5	2500	7	18	66	Pe traseul de acces în port al c. f. In proiecție.

53	Caşin i. j. 9. 10	315	2	2	9	—
54	Cerealelor (şosea) c. d. 5. 6. 7	1250	46	35	125	Macadam. Apă şi electrică.
55	Cerna g. h. 9	270	4	3	9	—
56	Chiliei g. h. 7. 8. 9. 10	1635	68	98	369	Numai o parte cu piatră br. şi mac. Ceva trotuare de piatră br. Apă (160 m.). El. (până la No. 11).
57	Chiristigiilor (şosea) c. d. 6	590	17	28	101	Piatră brută şi macadam. Ceva trotuare de piatră brută.
58	Col. An. Grigorescu (nu e în plan)	165	4	2	6	—
59	Colonel P. Lolescu h. i. 9	525	15	17	75	—
60	Concordiei h. i. 7. 8. 9. 10	1990	25	28	108	—
62	Corăbiei (nu e în plan)	85	7	7	22	Electrică.
63	Crişanei f. g. 7. 8	815	72	129	451	—
64	Cristea Georgescu f. 2	200	17	30	127	Pavaje şi trotuare de asfalt. Canal, apă şi electrică.
65	Crivăţului b. 4	185	28	28	111	Electrică.

No. din plan	Numele străzii	Lungimea m.	No. clădirilor	No. gospodăriilor	Suflete	Pavaj, trotuare, plantații, canal, apă și electrică. (Acolo unde nu se vorbește, înseamnă că nu are).
66	Cuza-Vodă (fund.). (vezi No. 67)	30	2	4	12	Piatră brută. Apă și electrică.
67	Cuza-Vodă (stradă) c. d. e. f. 5	1430	94	205	674	Asfalt, macadam și piatră brută. Trotuare de bazalt și piatră brută. Canal, apă și electrică.
68	Dacia d. e. 5. 6	750	54	87	349	Piatră brută și macadam. Trotuare de asfalt și piatră brută. Salcâmi. Canal, apă și electrică.
69	Davila Dr. g. 6	190	7	8	27	Piatră brută și macadam. Trotuare de piatră brută. Salcâmi. Apă și electrică.
70	Decebal d. e. f. g. 6	1175	81	147	523	Piatră brută și macadam. Trotuare de asfalt, bazalt și piatră brută. Salcâmi. Canal, apă și electrică.
72	Dianei e. 3	75	2	5	14	Pavaj și trotuare de asfalt. Canal, apă și electrică.
73	Dionisos (nu e pe plan)	200	3	4	16	Parcul Năsturel.
74	Doamna Florica f. g. h. 8. 9. 10	1300	38	58	217	Ceva pavaje cu piatră brută. O parte a trotuarului din dreapta, cu piatră brută.
75	Dobrogiei g. h. 7. 8	725	84	157	604	Piatră brută (400 m.).
76	Doinei (nu e în plan)	375	6	8	30	Parcul Năsturel

77	Dorobanţilor g. h. i. 8. 9	850	20	26	106	—
78	Dragoş-Vodă (fund.) f. 4	35	5	13	51	Piatră brută. Electrică şi apă.
79	Dragoş-Vodă (stradă) e. f. 4	150	10	14	58	Piatră cubică. Trotuare de bazalt. Canal, apă, electrică.
80	Dragoslavele h. i. 9	525	20	23	104	—
81	Dumbrava roşie f. g. 6. 7	615	83	154	519	Piatră brută şi macadam. Trotuare de piatră brută. Salcâmi. Apă (490 m.). Electrică.
82	Dumitru Sturdza e. f. 2	415	30	64	245	Pavaj şi trotuare de asfalt. Canal, apă şi electrică.
83	Dunării a. b. 4. 5	260	14	14	55	Electrică.
84	Durostor g. h. i. 7. 8	1450	65	90	337	—
85	Ecoului g. h. 7	325	16	16	69	—
86	Ederii (nu e în plan)	340	4	5	17	Parcul Năsturel.
87	Egalităţii (stradă) b. 6	275	12	14	51	—
87 bis	Egalităţii (fund.) (Vezi No. 87)	60	5	9	33	—

No. din plan	Numele străzii	Lungimea m.	No. clădirilor	No. gospodăriilor	Suflete	Pavaj, trotuare, plantaţii, canal, apă şi electrică. (Acolo unde nu se vorbeşte, înseamnă că nu are).
88	Elisaveta (bulev.) e. f. 2	425	8	7	30	Bazalt. Trotuare de asfalt. Arbori diferiţi. Canal, apă, electrică.
89	Eminescu f. 2	125	5	6	21	Pavaj și trotuare de asfalt. Canal, apă, electrică.
90	Engleză (stradelă) e. 4	45	2	2	6	—
91	Eroilor f. g. 6	275	26	53	175	Piatră brută și macadam. Trotuare de asfalt și piatră brută. Salcâmi. Canal, apă și electrică.
92	Eternităţii (şosea) b. c. 5. 6	525	16	25	81	Piatră brută și macadam. Trotuare asfalt. Salcâmi. Apă (390 m).
94	Fântânii g. 6. 7	—	—	—	—	S'a desfiinţat.
95	Fericirii (Ion Adam) f. g. 7. 8	650	56	42	292	Pavaj și trotuare de piatră brută (500 m.). Salcâmi. Electrică.
96	Flămânda f. 8	47	19	18	68	—
97	Frumoasă g. h. 6. 7	—	—	—	—	Desfiinţată.
98	Fulgerul a. 4. 5	700	24	36	124	—

99	Gândului b 4. 5	140	26	22	78	Electrică.
100	Gen. Averescu (bul.) e. f. 2	60	2	1	3	Pietriș. Trotuare de asfalt. Pajiște plantată și ornamentată cu flori. Canal, apă și electrică.
101	Gen. Berthelot d. e. 6	450	12	16	66	—
103	Gen. Cernat d. 5	290	28	61	206	Piatră brută și macadam. Trotuare de piatră brută. Salcâmi. Canal, apă și electrică.
104	Gen. Dragalina d. e. 7	325	14	19	67	—
105	Gen. Er. Grigorescu e. 7	250	8	10	41	—
106	Gen. I. Lahovari e. 5. 6	400	32	50	200	Piatră brută și macadam. Trotuare de piatră brută. Salcâmi. Canal, apă și electrică.
107	Gen. Manu e. 5. 6	870	82	137	584	Piatră brutâ și macadam. Trotuare de asfalt și piatră brută. Salcâmi. Canal, apă și electrică.
108	Gen. Pétain d. e. 7	385	26	29	133	—
109	Gen. Poetaş h. i. 8. 9	540	8	7	35	—
110	Gen. Praporgescu h. i. 8. 9	840	20	25	106	—
111	Gorganului (nu e în plan)	240	2	2	7	Parcul Năsturel.

No. din plan	Numele străzii	Lungimea m.	No. clădirilor	No. gospodăriilor	Suflete	Pavaj, trotuare, plantații, canal, apă și electrică. (Acolo unde nu se vorbește, înseamnă că nu are).
112	Grivița No. 1 (Piață) (vezi XXXIX)	—	—	—	—	Macadam. Trotuare de asfalt. Salcâmi. Canal, apă și electrică.
113	Grivița No. 2 (Piață) (vezi XL)	—	—	—	—	Idem.
114	Grivița (stradă) c. d. e. 5	1300	71	96	385	Piatră brută și macadam. Trotuare de piatră brută. Apă (900 m.). canal și electrică.
115	Grozești h. i. 9	790	25	29	118	—
116	Hasiduluc (Cumpenii) (nu e pe plan)	1110	7	7	34	Parcul Năsturel.
117	Horia f. 2	75	3	5	21	Singura stradă, din partea peninsulară a orașului, nepavată. Trotuare de bazalt. Canal (numai jumătate stradă). Apă. Electrică.
118	Independenții (bul.) d. 5. 6. 7	1950	58	101	438	Piatră brută și macadam. Trotuare de asfalt. Salcâmi. Apă (357 m.). Electrică.
119	Independenții (piață) e. f. 3	175	24	47	162	Asfalt. Trotuare de asfalt. Canal, apă și electrică.
120	Industriei c. 6	410	8	8	26	—
121	Industriei mari (șosea) (nu e în plan)	1800	5	32	262	—

122	Inginer Cănănău e. 7	225	11	13	47	—
123	Ioan Bănescu f. 6	170	15	23	83	Piatră brută și macadam. Trotuare de asfalt. Plantată cu ulmi și tei. Canal, apă și electrică.
124	Ioan Creangă b. 4	175	28	28	116	—
125	Ion Grădişteanu e. 5. 6	750	77	186	644	Piatră brută și macadam. Trotuare de piatră brută. Salcâmi. Canal, apă și electrică.
126	Ion Lahovari e. 5. 6. 7. 8	1650	134	263	906	Piatră brută și macadam. Trotuare de piatră brută. Salcâmi. Apă (1.235 m.). Canal (1000 m.) Elec.
127	Ion Raţiu f. g. h. i. 7. 8	1440	130	165	614	Numai o parte de pavaje și trotuare de piatră brută.
128	Ion Vodă h. 7	725	65	102	349	—
129	Jiului h. 8	100	—	—	—	—
130	Jupiter d. 5	400	22	37	126	Asfalt, piatră brută și macadam. Trotuare de asfalt și piatră brută. Salcâmi. Canal, apă și electr.
132	Labirint b. 5. 6	610	23	39	141	Apă.
133	Laic-Vodă f. g. 8	250	25	38	129	Trotuare de asfalt (80 m.). Apă (50 m.).
134	Lascar Catargiu e. 2. 3	350	28	68	250	Piatră cubică. Trotuare de asfalt. Canal, apă, electrică.

No. din plan	Numele străzii	Lungimea m.	No. clădirilor	No. gospodăriilor	Suflete	Pavaj, trotuare, plantații, canal, apă și electrică. (Acolo unde nu se vorbește, înseamnă că nu are).
135	Libertății g. h. 7	340	9	14	44	—
136	Liniile dintre magazii c. d. 5. 6	700	—	—	—	Numerotația e făcută pe străzile Productelor și Cerealelor.
137	Liniștii a. b. c. 6. 7	960	8	8	31	—
138	Lirii (nu e în plan)	325	5	7	22	Parcul Násturel.
139	Lucaci g. 7	360	41	58	180	Apă și electrică, numai o parte.
140	Luceafărul b. 4	160	28	26	93	—
141	Luminei a. 5	90	5	7	24	—
142	10 Mai f. 3	60	2	8	19	Pavaj și trotuar de asfalt. Canal, apă, electrică.
143	Maior Chiriacescu i. j. 9	625	8	9	36	—
144	Maior Giurăscu f. 5. 6	400	30	51	155	Piatră brută și macadam. Trotuare de asfalt și piatră brută. Salcâmi. Canal, apă și electrică.

145	Maior Șonțu e. f. 2. 3	140	7	13	41	Pavaj și trotuare de asfalt. Canal, apă și electrică.
146	Mangaliei (șosea) a. b. c. 5	4250	66	97	372	Macadam. Salcâmi.
147	Maramureș g. 7. 8. 9	1120	81	108	388	Piatră brută și macadam, numai o parte. Trotuare de piatră brută (500 m.). Apă (300 m.). Electr.
148	Mărășești g. 8. 9	225	14	18	72	—
149	Mărăști g. 9	225	13	21	77	—
150	Marcu Aureliu f. 3. 4	385	23	31	119	Piatră cubică, brută și macadam. Trotuare de bazalt. Canal, apă și electrică.
151	Mareșal Joffre d. e. 6. 7	425	12	16	60	—
152	Marghiloman (aleia) e. 3	55	—	—	—	Pavaj și trotuare de asfalt. Canal, apă, electrică.
153	Mării f. 4	50	7	10	49	Piatră brută și macadam. Trotuare bazalt. Canal, apă, electrică.
154	Martie (nu e pe plan)	300	10	9	36	Parcul Medeia.
155	Medeia (nu e pe plan)	675	25	26	123	Parcul Medeia.
156	Mercur d. 5	350	10	28	114	Asfalt, piatră brută și macadam. Trotuare de asfalt și piatră brută. Salcâmi. Canal, apă și electrică.

No. din plan	Numele străzii	Lungimea m.	No. clădirilor	No. gospodăriilor	Suflete	Pavaj, trotuare, plantații, canal, apă și electrică. (Acolo unde nu se vorbește, înseamnă că nu are).
157	Mihail Cogălniceanu f. 4. 5.	330	34	87	355	Piatră brută și macadam. Trotuare de bazalt, asfalt și piatră brută. Salcâmi. Canal, apă și electrică.
158	Mihail Coiciu c. d. e. f. 7. 8	1700	129	233	873	—
159	Mihai Viteazul e. 5. 6. 7. 8	1660	81	138	546	Piatră brută și macadam. Trotuare de asfalt și piatră brută. Salcâmi. Canal, apă și electrică.
160	Mircea cel mare f. 3. 4. 5. 6. 7	1830	128	253	881	Piatră cubică, brută și macadam. Trotuare de asfalt, bazalt și piatră brută. Plantații (dela Liceul nou spre Nord). Apă (1670 m.) Canal și electrică.
161	Miron Costin e. 5. 6	740	76	172	612	Piatră brută și macadam. Trotuare: piatră brută. Salcâmi. Canal, apă, electrică.
162	Mitropolit Șaguna e. 5. 6	675	46	89	350	Piatră brută și macadam. Trotuar de asfalt și piatră brută. Salcâmi. Canal, apă și electrică.
163	Moldovei f. 6. 7	325	29	44	168	Piatră brută și macadam. Puțin trotuar de asfalt. Salcâmi. Electrică.
164	Muncel h. i. 8	570	12	13	51	—
165	Muncii b. 5	100	20	18	65	—
166	Municipiului f. 4	40	2	5	18	Macadam. Trotuare de asfalt și piatră brută. Salcâmi. Canal, apă și electrică.

167	Murfatlar (şosea) a. b. c. 5. 6	1740	83	194	708	Macadam. Salcâmi.
167 bis	Murfatlar (fund). (nu e pe plan)	60	2	2	5	—
168	Neajlov f. 8	—	—	—	—	Desfiinţată.
169	Negri Costache e. f. 4	440	49	72	259	Piatră cubică şi macadam. Trotuare de asfalt şi bazalt. Salcâmi. Canal, apă şi electrică.
170	Negru Vodă e. f. 4	160	11	13	43	Piatră cubică. Trotuare de bazalt. Canal, apă, electrică.
171	Neptun (nu e pe plan)	250	5	5	16	Parcul Medeia.
172	Nicu Filipescu h. i. 8	375	13	12	66	—
173	Norocului (Dr. N. Sadoveanu) g. 8	250	26	29	136	—
175	Oborului (şosea) b. c. 5. 6. 7	1220	31	54	245	Piatră brută şi macadam. Sălcâmi.
176	Olteniei d. 5. 6	370	37	111	427	Piatră brută şi macadam. Trotuare de piatră brută. Salcâmi. Apă şi electrică.
177	Oituz g. 8. 9	200	9	12	53	—
178	Onesti h. i. 9	520	17	21	76	—

No. din plan	Numele străzii	Lungimea m.	No. clădirilor	No. gospodăriilor	Suflete	Pavaj, trotuare, plantații, canal, apă și electrică. (Acolo unde nu se vorbește, înseamnă că nu are).
179	Orientul (stradelă) f. 3	120	5	11	43	Piatră brută. Canal, apă și electrică.
180	Orion (nu e pe plan)	260	8	9	33	Parcul Medeia.
181	Oronte (nu e pe plan)	60	1	1	6	Parcul Medeia.
182	Ovidiu e. 3	210	14	18	66	Piatră brută și macadam. Trotuar de bazalt și asfalt. Canal, apă și electrică.
183	Păcii e. 6	125	11	16	54	Piatră brută și macadam. Ceva trotuare de piatră brută. Canal, apă și electrică.
184	Patriei g. h. 6. 7	280	2	3	23	—
185	Pescari e. 3	75	4	4	17	Piatră cubică, brută și macadam. Trotuare de bazalt. Canal, apă și electrică.
187	Petru Rareș e. 3	115	7	14	49	Piatră cubică, brută și macadam. Trotuare de bazalt. Canal, apă și electrică.
188	Plevnei f. 4	40	4	4	17	Macadam. Trotuare de bazalt. Canal, apă, electrică.
189	Portului e. 2	125	1	1	5	Piatră cubică. Trotuare bazalt. Electrică.

189 bis	Portului (bulev.) (nu e în plan)	2800	8	10	34	Macadam. Electrică.
190	Porumbacu de jos i. j. 9. 10	175	1	1	3	—
191	Preda Buzescu g. 7	150	14	16	54	—
192	Prefecturii (fund.) (vezi XXII)	60	6	6	26	Macadam.
193	Princ. Ileana (bulev.) f. g. 4. 5. 6	3375	31	51	356	Macadam. Trotuare de asfalt. Square pe dreapta. Canal, apă (552 m.). Electrică.
194	Princ. Maria (bulev.) a. 4. 5	2200	30	64	176	—
195	Productelor (şosea) c. d. e. 5. 6. 7. 8	875	46	19	29	—
196	Progresului (nu e în plan)	2500	11	10	43	—
197	Răchitaş i. 9	780	11	14	48	—
198	Rahovei c. d. e. 5	1060	77	172	662	Asfalt şi macadam. Trotuare de asfalt şi piatră brută. Salcâmi. Canal, apă şi electrică.
199	Războieni g. h. i. 8. 9	1375	27	36	152	—
200	Regele Ferd. (bulev.) c. d. e. f. 4. 5	1950	57	105	449	Asfalt şi macadam. Trotuare de asfalt. Tei. Canal (925 m.). Apă (923 m.). Electrică.

No. din plan	Numele străzii	Lungimea m.	No. clădirilor	No. gospodăriilor	Suflete	Pavaj, trotuare, plantaţii, canal, apă şi electrică. (Acolo unde nu se vorbeşte, înseamnă că nu are).
201	Regina Maria (bulev.) d. e. f. g. h. i. 5. 6. 7. 8. 9. 10	6950	149	418	1310	Macadam. Ceva trotuar de asfalt. Canal (1500 m.). Apă (650 m.). Electr. Calea ferată la Mamaia.
202	Remus (aleia) d. 6. 7	175	3	2	11	Apă (65 m.).
203	Remus Opreanu f. 2	290	16	27	99	Pavaj şi trotuare de asfalt. O parte plantată cu duzi. Canal, apă şi electrică.
204	Renaşterea g. h. 6. 7	240	4	7	25	—
205	Romulus (aleia) e. 6. 7	175	4	4	14	—
206	Roseti C. A. e. 3	80	8	12	41	Macadam. Trotuare de bazalt. Canal (70 m.). Apă (70 m.). Electrică.
207	Roşiori e. 2. 3	150	3	4	12	Asfalt şi macadam. Trotuare de asfalt şi bazalt. Canal, apă şi electrică.
208	Sabinelor d. e. 6	465	46	105	376	Macadam. Trotuare de piatră brută. Salcâmi. Canal, apă şi electrică.
209	Satelitului (nu e pe plan)	350	11	13	56	Parcul Medeia.
210	Saturn (nu e pe plan)	410	8	8	30	Parcul Medeia.

211	Scarlat Vârnav e. 4. 5. 6	1100	86	126	571	Piatră cubică și macadam. Trotuare de bazalt. Salcâmi. Apă. Electrică.
213	Sirius (nu e pe plan)	260	11	12	47	Parcul Medeia.
214	Smârdan f. 5	190	10	27	103	Macadam. Trotuare de bazalt. Salcâmi. Apă. Electrică.
215	Soarelui a. 5	400	3	4	8	—
216	Soveja g. h. i. j. 10	1450	5	7	25	—
217	Speranței a. 5	1725	11	12	47	—
219	Ștef. cel Mare (fund.) (vezi 221)	35	6	16	60	Piatră brută. Electrică.
220	Ștef. cel Mare (piață) c. 5	50	2	2	7	—
221	Ștef. cel Mare (str.) c. d. e. f. 5	1635	119	225	1085	Piatră cubică, brută și macadam. Trotuare de asfalt, bazalt și piatră brută. Salcâmi. Canal, apă, electrică.
222	Șt. Mihăileanu (piață) d. e. 7	—	—	—	—	
223	Șt. Mihăileanu (str.) d. 5. 6. 7	1415	76	94	485	Macadam. Trotuare de asfalt și bazalt. Salcâmi. Canal, apă și electrică.
224	Șteflea g. h. 6. 7	260	—	—	—	—

No. din plan	Numele străzii	Lungimea m.	No. clădirilor	No. gospodăriilor	Suflete	Pavaj, trotuare, plantații, canal, apă și electrică. (Acolo unde nu se vorbește, înseamnă că nu are).
225	Tabla Buţii h. i. 9	800	27	30	121	—
226	Tache Ionescu c. d. e. f. 5	1175	70	282	989	Asfalt și macadam. Trotuare de asfalt și piatră brută. Salcâmi. Canal, apă și electrică.
227	Teodoroiu Ecater. i. j. 10	650	7	8	36	—
228	Ţepeş-Vodă d. e. 6	360	44	192	603	Macadam. Trotuare de piatră brută. Salcâmi. Apă. Electrică.
229	Timişoarei g. h. 7. 8	695	68	252	842	—
230	Tomis e. f. 3	400	23	34	144	Macadam. Trotuare de asfalt și bazalt. Canal, apă și electrică.
231	Topraisari d. e. 7	275	9	12	41	—
232	Traian d. e. 3. 4	1050	41	85	271	Piatră cubică, până la c. f. de acces în port; restul macadam. Trotuare de asfalt și bazalt, tot până la c. f. Canal până la gară. Apă. Electrică.
233	Transilvaniei	—	—	—	—	S'a desființat în 1929, prin piața din fața hotelului central.
234	Tudor Vladimirescu d. e. f. 6	875	72	160	580	Piatră cubică, brută și macadam. Trotuare de asfalt și piatră br. Salcâmi. Canal, apă și electr.

235	Tunelului b. 4. 5	175	14	14	55	
236	Turda g. h. 7	300	10	15	63	Pavaj și trotuare de piatră brută (150 m.).
237	Unirii (piață) (vezi XIX)	—	—	—	—	Piatră cubică. Trotuare de asfalt și bazalt. Canal, apă, electrică.
238	Unirii (stradă) e. f. 4	75	7	9	27	Piatră cubică. Trotuare de bazalt și asfalt. Canal, apă, electrică.
239	Uranus (nu e pe plan)	475	7	7	32	Parcul Medeia.
240	Valea Albă e. f. g. 7	1350	69	233	793	Piatră brută și macadam, numai o parte; de asemeni și trotuarul de bazalt și asfalt. Salcâmi. Canal (280 m). Apă. Electrică.
241	Valter Mărăcineanu f. 6	200	10	19	66	Macadam. Trotuar de asfalt. Salcâmi. Canal, apă, electrică.
242	Valul lui Traian (nu e pe plan)	275	6	6	24	Parcul Medeia.
243	Vămii	—	—	—	—	Devenită str. Plevnei, iar acum prelungirea Bulev. Regele Ferdinand, între str. M. Cogălniceanu și Mare. Trotuar de bazalt. Canal, apă și electrică numai până în str. Mircea.
244	Vânători e. f. 2	150	12	18	76	Pavaje și trotuare de asfalt. Canal, apă și electrică.
245	Vântului (stradelă) f. 4	90	8	10	48	Piatră brută. Apă (65 m.). Canal (65 m.). Electrică.

No. din plan	Numele străzii	Lungimea m.	No. clădirilor	No. gospodăriilor	Suflete	Pavaj, trotuare, plantații, canal, apă și electrică. (Acolo unde nu se vorbește, înseamnă că nu are).
246	Vasile Alexandri e. f. 4	230	11	21	84	Piatră cubică și macadam. Trotuare de bazalt. Canal, apă și electrică.
247	Vasile Boerescu g. 7	185	18	30	83	Apă.
248	Vasile Conta b. 4. 5	225	1	1	3	—
249	Vasile Lupu f. g. 6	390	54	101	356	Piatră brută și macadam. Trotuare de piatră brută. Salcâmi. Apă și electrică.
250	Victoriei c. 4. 5	175	—	—	—	Macadam.
251	Viforului b. 4	140	15	15	61	Macadam.
252	Viitorului (șosea) a. b. c. d. 6. 7	2375	30	36	125	Apă.
253	Virgiliu f. 2	80	6	10	33	Pavaj și trotuare de asfalt. Canal, apă, electrică.
254	Virtuții f. 8	140	19	22	83	—
255	Zânelor b. 5	40	12	8	30	—

256	Zefirului (nu e pe plan)	475	1	1	5	—
257	Zorilor e. 6	60	3	7	31	Piatră brută și macadam. Trotuare de piatră brută. Salcâmi. Apă și electrică.
	Incinta portului	—	41	89	328	
	Plaja Mamaia	—	14	4	10	
	Parcul Palas	—	41	124	407	
	Total . . .	134.500	9.463	11.312	40.933	

INDREPTĂRI DE FACUT.

Pag. 37 rând 20 în loc de 1315 citește 1318
Pag. 40 „ 2 omite *(fig. 22)*
Pag. 40 „ 15 în loc de 1315 citește 1318
Pag. 107 „ 37 în loc de N. Bentoiu citește I. Bentoiu

TABELA ILUSTRAŢIILOR

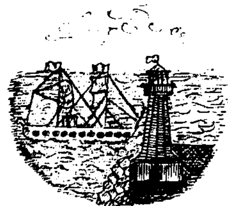
TABELA MATERIILOR

Publicaţiuni ale aceluiaş autor:

1. *Cercetări asupra oraşului Constanţa.* 1896. (Epuizat).
2. *Cursul inferior al Dunării şi formarea Deltei.* In Bul. Soc. Reg. Rom. Geogr. Vol. 22.
3. *Dobrogia în pragul veacului al XX-lea. Lucrare premiată de Acad. Română şi răsplătită cu medalia de aur la expoziţia din 1906.* Bucureşti 1904. (Epuizat).
4. *Colonizarea Dobrogiei.* Publ. în Bul. S. R. R. G. Vol. 25.
5. *Două probleme de geografie.* Bucureşti. 1910. (Epuizat).
6. *Formarea Deltei Dunării.* Bul. S. R. R. G. Vol. 29.
7. *Scythia minor. Berdzan. Dobrogia.* Studiu istorico-geografic. Bul. S. R. R. G. Vol. 31.
8. *După trei ani dela închegarea secţiunii militare a S. R. R. G.* Buletin Vol. 31.
9. *Din notele de călătorie ale lui Ewlia-Celebi.* Bul. S. R. R. G. Vol. 34.
10. *Note relative la istoria Dobrogiei.* Bul. S. R. R. G. Vol. 34.
11. *Un veac şi jumătate din viaţa Dobrogiei medievale.* Bul. S. R. R. G. Vol. 36.
12. *Ce ni-a dat „Renaşterea".* In „Viaţa Românească". 1914 (Sept. Oct.).
13. *G. Schlumberger. Le siège, la prise et le sac de Constantinople, par les Turcs en 1453.* Recensie asupra operii ilustrului bizantinist. „Viaţa Românească" 1915.
14. *Valea Carasu.* Publ. Bul. S. R. R. G. Vol. 37.
15. *Năvălirea bulgară în Jud. Tulcea.* Bucureşti 1920. (Epuizat).
16. *Delta Dunării.* Studiu de morfologie. Bul. S. R. R. G. Vol. 40 (1921).

17. *Reminiscențe: (Delavrancea și Vlahuță).* „Analele Dobrogiei". (Ianuarie-Martie 1921).
18. *Amintiri din Constanța. (Ricordo di Constanza).* 1921. (Epuizat).
19. *Spicuiri și tălmăciri din Herodot.* Bul. S. R. R. G. Vol. 42 (1923).
20. *Intre Capul Midia și gura Sf. Gheorghe.* Publ. în „Natura". Ianuarie 1925.
21. *Dobrogia și Constanța acum o sută de ani.* „*Viața Dobrogiană*". 1927.
22. *Formarea Deltei Dunării și configurația ei veche.* Constanța 1927. (Epuizat).
23. *Dobrogia. Pământul și omul.* Publ. în Bul. Camerii de comerț din Constanța. Număr festiv (Octombrie 1928) scos cu ocazia semicentenarului Dobrogiei.

PLANUL ORAŞULUI

CONSTANŢA

Insoţeşte monografia alcătuită de

COLONEL IONESCU DOBROGIANU.

Scara 1:9.000.

Reproducerea oprită.

Anadolchioi

Lacul Tăbăcăriei

Tataia

MAREA NEAGRĂ

PORTUL

LOCURI PENTRU CLĂDIRI (ÎN PROIECT)

SPRE BUCUREŞTI

Clădiri însemnate

Nr.	Clădirea	Pătrat	Nr.	Clădirea	Pătrat	Nr.	Clădirea	Pătrat
I	Cazinoul comunal	f2	XXXV	Sc. comercială de fete.	f5	LXIX	Sc. Mihai Vitrazul	e6
II	Administraţia S.M.R.	e2	XXXVI	Piaţa Carol	e5	LXX	Scoala greacă	f4
III	Catedrala şi pal. episcopal	e2	XXXVII	Uzina electrică	e5	LXXI	Sala „Elpis"	f4
IV	Camera de comerţ	e2	XXXVIII	Biserica Adormirea	e5	LXXII	Piatra fund. pal. ligei cult.	f5
V	Banca Naţională	e2	XXXIX	Piaţa Griviţa Bustul Bănescu	e5	LXXIII	Piatra fund. mon. Dobrogiei	e2
VI	Cerc. militar „Regele Carol I"	f2	XL	Piaţa Griviţa Nº2	d5	LXXIV	Farul vechi	f2
VII	Palace Hotel	f2	XLI	Spitalul comunal Dr Sion	c5	LXXV	Hotel Metropol (Danubiu)	e3
VIII	Liceul de fete	f2	XLII	Şcoala Marinei	de4	LXXVI	Sc. de fete Princ. Elisabeta	f3
IX	Biserica şi şc. Bulgară	f3	XLIII	Bis. Luterană şi şc. germană	e5	LXXVII	Uzina electr. a portului	d3
X	Geamia Carol I (Mahmudia)	f3	XLIV	Biserica Catolică	e3	LXXVIII	Administraţia portului	d3
XI	Banca românească	f3	XLV	Giamia Azizia	e4	LXXIX	Vama şi agenţia SMR	d3
XII	Palatul comunal	e3	XLVI	Sco. norm. de învăţători	e6	LXXX	Serv. sanit. al portului	e3
XIII	Statuia poetului Ovidiu	e3	XLVII	Şco. norm. de învăţătoare	g6	LXXXI	Atelierul C.F.R. (1859).	e3
XIV	Marmorosch & Blank	f3	XLVIII	Spitalul militar	g6	LXXXII	Mag. engleze de cereale	e3
XV	Lic. Mircea cel bătrân (vechi)	e3	XLIX	Fond. nouei şc. norm. de fete	h7	LXXXIII	Căminul „Domniţa Ileana"	e3
XVI	Biserica armeană	f3	L	Bis. Sf. Gheorghe	g7	LXXXIV	Locuinţa căp. portului	e2
XVII	Sinagoga	e3	LI	Şcoala „Spiru Haret"	g7	LXXXV	Poliţia şi cap. portului	e2
XVIII	Sinagoga	f3	LII	Şcoala „Ion Bănescu"	g7	LXXXVI	Vila Şuţu	f4
XIX	Hala „Unirea"	ef4	LIII	Reg. 9 călăraşi	ef67	LXXXVII	Hotel Regal	e4
XX	Poşta	ef4	LIV	Reg. 13 artilerie	fg78	LXXXVIII	Hotel Central	e4
XXI	Biserica greacă	f4	LV	Reg 18 obuz.-cerc de recr.	ef78	LXXXIX	Hotel Bristol	e4
XXII	Prefectura	e4	LVI	Arestul preventiv.	f8	XC	Hotel Continental	e5
XXIII	Curtea de apel	e4	LVII	Cimitirul creştin	bc67	XCI	Consilieratul agricol	f5
XXIV	Tribunalul	e4	LVIII	Cimitirul evreiesc	a67	XCII	Şco. profesională de fete	f3
XXV	Gara	e4	LIX	Cimitirul turcesc	a7	XCIII	Hotel Bulevard	f3
XXVI	Grand Hotel	e4	LX	Staţia de petrol	ab34	XCIV	Hotel Renier	f3
XXVII	Comandamentul Diviziei IX	e4	LXI	Telegrafia fără fir	ab1	XCV	Hotel Regina	e3
XXVIII	Şc. prin. Ferdinand şi prin. Maria	f5	LXII	Silozurile	cd3	XCVI	Banca generală	e3
XXIX	Şcoala Turcă	f5	LXIII	Pavilionul regal	c1	XCVII	Banca de scont	e2
XXX	Şcoală com. de băeţi	f5	LXIV	Farul „Regele Carol I"	c1	XCVIII	Banca comercială	e3
XXXI	Administraţia financiară	f5	LXV	Tăbăcăria	i89	XCIX	Banca agricolă	e3
XXXII	Lic. Mircea cel bătrân (nou)	f5	LXVI	Tunelul C.F.R.	b4	C	Banca de comerţ român	f3
XXXIII	Regimentul 34	f5	LXVII	Şc. de băeţi şi fete Nº8	f8	CI	Chiristigii	c67
XXXIV	Pompieri, Manutanta Diviziei de M.	f6	LXVIII	Şc. „Călăraşilor"	d6	CII	Oborul	cd67
						CIII	Reg. 11 jandarmi.	f5

INSTITUTUL GRAFIC „LUCEAFĂRUL" BUCUREŞTI.

DESENAT: E. ALEXANDRESCU CONSTANŢA 1930 SERVICIUL HIDROGRAFIC.